

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XXXII (2011), številka 41

ŽIROVSKI OBČASNIK

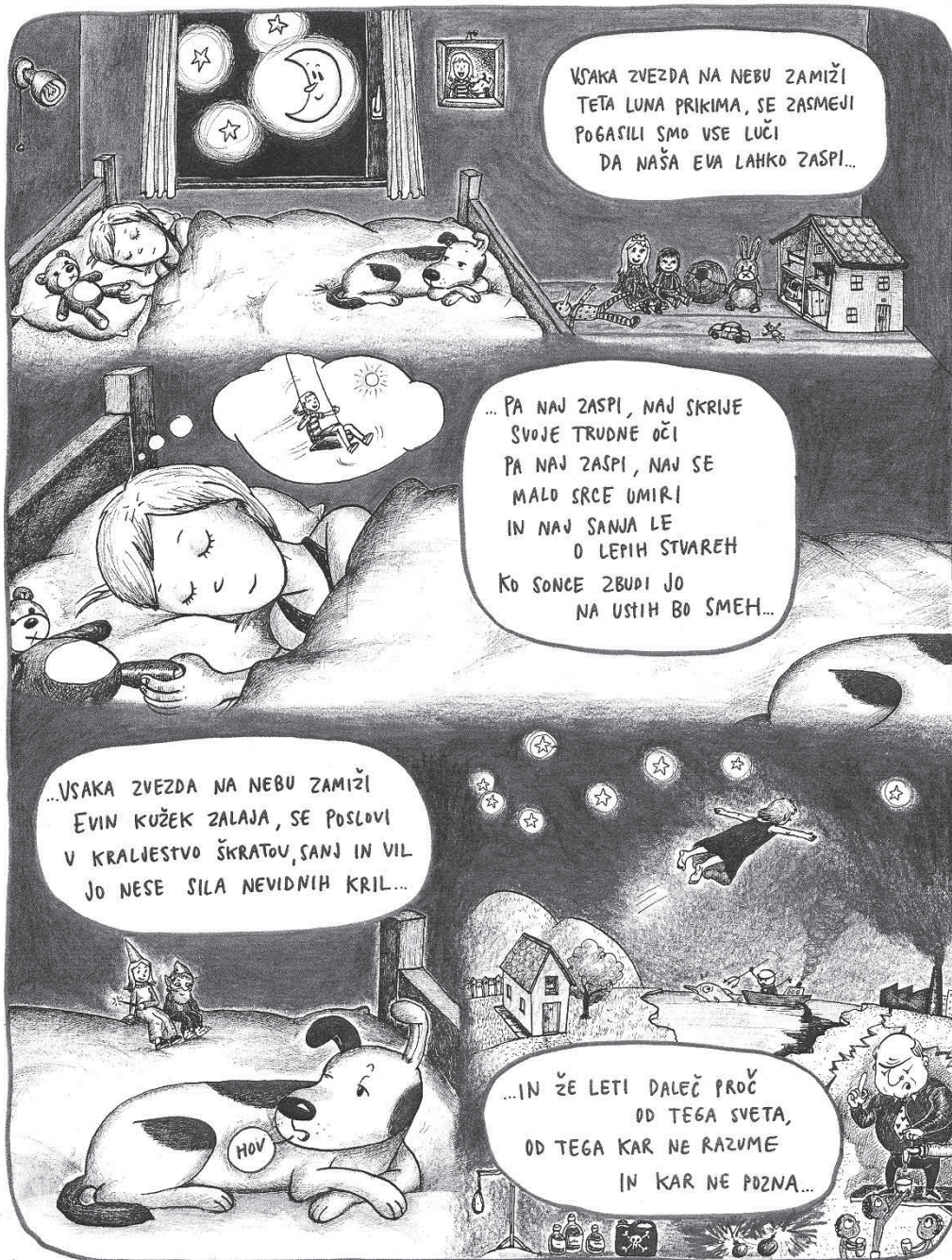
ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM

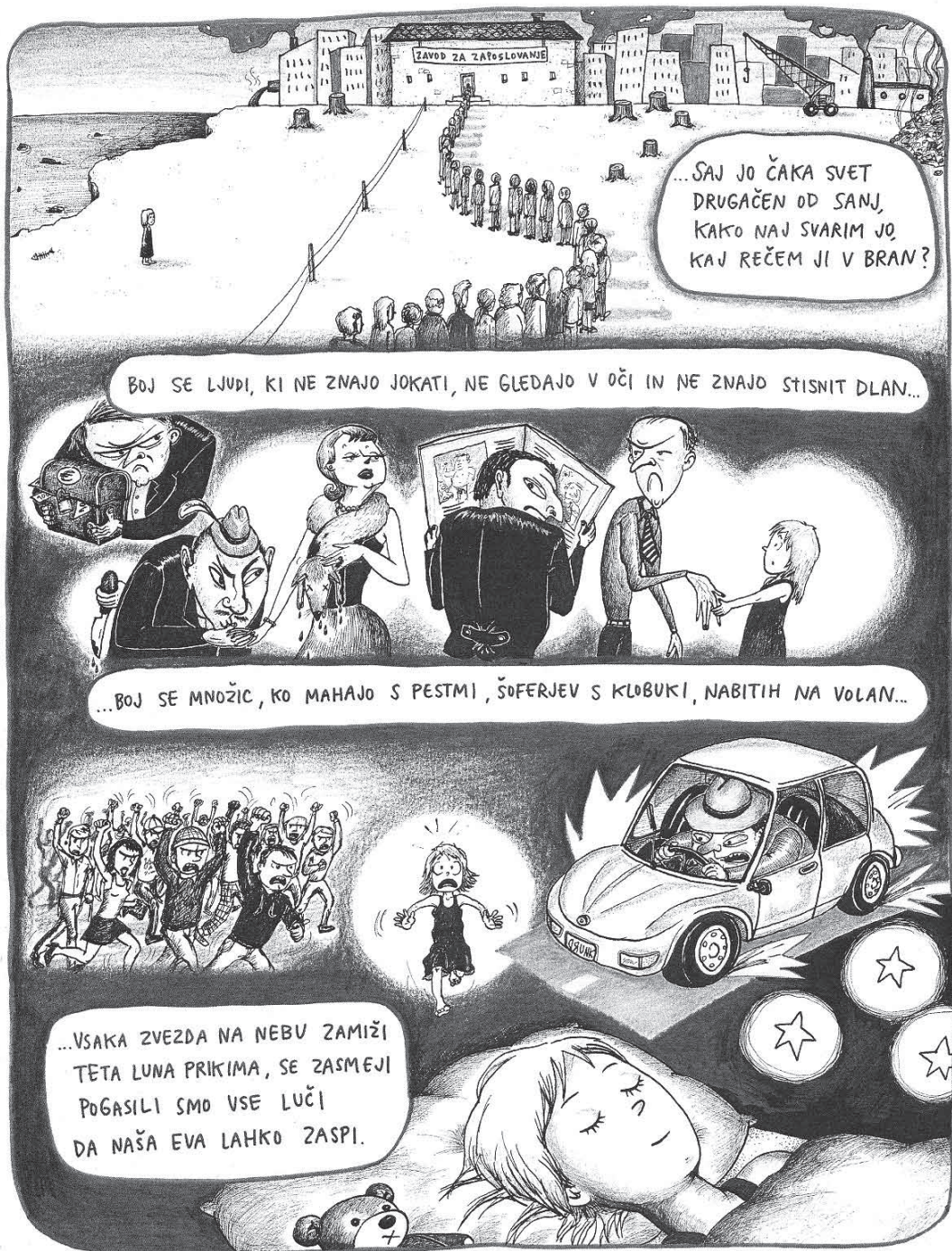
Žiri 2011

UVODNIKI

Ajda Erznožnik

Uspavanka za Evo

BESEDE: ANDREJ ŠIFRER

RISBA: AJDA ERŽNOŽNIK

Aleš Dolenc

Cenimo, kar imamo, a to nas ne bo ustavilo

Dr. Danilo Türk, predsednik republike, izroča Alešu Dolencu, direktorju M Sora d. d., nagrado Zelena Misija – za leseno okno Udobje E 92 M Sora na sejmu Dom v Ljubljani marca 2011. Cilj nagrade je prepoznati in nagraditi izdelke in sisteme, ki so do okolja prijazni. Vsako leto se podeli le ena nagrada za vse izdelke na sejmu. Okno M Sora je bilo torej izbrano za najboljši izdelek na področju gradbeništva in opreme za dom, ne le v kategoriji oken ...

V sončnih septembrskih dnevih podaljšanega poletja me je urednik ŽO povabil k pisanju uvodnika za letošnjo številko. Po katerem kriteriju sem si to čast in odgovornost zaslužil, ne vem, ne spodobi pa se takega vabila odkloniti. Narava me ni obdarila s talentom in z veseljem za javno nastopanje in izpostavljanje, če pa me kdo že porine v prvo vrsto, ni v moji navadi, da bi bil tiho. Seveda imam kot direktor enega večjih in boljših podjetij v Žireh v opisu del in nalog tudi naloge s področja promocije in tudi to priložnost velja zgrabiti. ŽO je v Žireh spoštovana in cenjena publikacija. Že kar navadili smo se na nam samoumevno dejstvo, da Občasnik izide ob koncu leta in za darilo prinese zanimivo in kakovostno branje. Je del ustaljenega prednovoletnega rituala, pomaga nam pri sestavljanju letnih obračunov, nekaj pregleda za nazaj in poda nekaj pogledov v prihodnost. Je kot nekak duhovni Miklavž. Prisili nas, da mogoče kak večer le ugasnemo televizor, se umirimo, preberemo prispevek ali dva in o njem celo kaj razmislimo, se strinjamo s

prebranim, tudi polemiziramo. To premalo cenimo, ker se ne da meriti v številkah, odstotkih, tonah betona in kilometrih cest. Pomena in vrednosti nekaterih stvari se žal zavemo šele ob izgubi.

ŽO je zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem. Žiri so (na našo srečo) nekoliko umaknjene v čudovito zeleno kuliso, vendar kljub vsemu hudo vpete v slovenska in svetovna aktualna dogajanja in probleme.

Najprej in najhitreje bomo opravili z bolj političnimi vprašanji. Prispevek pišem v času, ko je predvolilni boj postal zanimivejši z vstopom novih gibanj in strank v naš politični prostor. S tem se je vsaj začasno zmanjšala popolna anemičnost večine normalnih ljudi do politike. Želim si, da to upanje po volitvah ne bi bilo izgubljeno. Moja politična pot po lanskih lokalnih volitvah je bila zaradi določb protikorupcijskega zakona sila kratka. Zadeve sem se lotil z upanjem, da lahko kaj prispevam k boljšim Žirem. Na osebni ravni je sicer vse govorilo proti tej odločitvi, vendar človek čuti tudi odgovornost in dolžnost do soljudi, do kraja in do naših naslednikov. Kot direktorja uspešnega podjetja me je motilo, da se nekatere zadeve v Žireh premikajo prepočasi, da ob odločitvah ni širšega in pametnejšega premisleka. To pa lahko ovira tudi razvoj podjetja, ki ga vodim. Moj vstop v (striktno lokalno) politiko je imel različne odzive, kar precej jih je bilo pozitivnih, z razumevanjem in s podporo. Tudi rezultat, ki smo ga dosegli, je bil dober. Bilo pa je tudi precej drugačnih razmišljanj. Veliko sodelavcev in združnikov z mojo odločitvijo ni bilo zadovoljnih in so mi to tudi jasno in glasno povedali, češ da v firmi ne bomo mešali politike. Njihovo stališče in odkritost cenim, čeprav ni nujno, da se z vsemi argumenti tudi strinjam. Svojo vlogo sem iskreno razumel kot neodvisno, nestransko. Tu pa sem deloval presneto naivno, nad prevladujočim razmišljanjem Žirovcev pa bil hudo razočaran. Zadeva je za večino zelo preprosta – si naš ali si njihov, če nisi naš, si njihov, druge poti ni. Spoštovani rojaki, imejmo usmiljenje vsaj do naših potomcev, če že ne moremo oprostiti staršem, in končajmo enkrat s tem. Pustimo delitve na leve in desne, ne iščimo povsod teorije zarote.

Kot rečeno, zapisan bom kot občinski svetnik z najkrajšim stažem. Je, kar je, preveč si tega ne jemljem k srcu, seveda pa sem pripravljen pomagati, kjer lahko. Dobili smo dokaj uravnotežen občinski svet, preudarnega in delovnega župana, ki se je pripravil s polnim delovnim časom angažirati za izboljšanje splošnih zadev v Žireh. Pomagajmo mu po najboljših močeh.

Vstopamo v tretje leto svetovne krize. Nakopičena nesorazmerja v svetovni ekonomiji so neusmiljeno udarila nazaj. Kot vedno v preteklosti, ne po krivcih za kolaps sistema neomejenega kreditiranja, finančnih špekulacij, virtualnega ustvarjanja denarja in bogatenja na račun dela »nevidnih« delavcev. Neverjetno je, kako je bil cel svet v zmoti, živel je v iluziji, da lahko v nedogled trošimo več, kot ustvarimo. Človek lahko najde neko logično razlago za tako ravnanje in blebetanje politikov, ti morajo za naklonjenost volivcev bolj saditi rožice kot vleči dolgoročno vzdržne in včasih neprijetne poteze. Bolj nas mora skrbeti, da je odpovedala celotna mašinerija inštitutov, znanstvenikov, pametnih in učenih ljudi. Resnici na ljubo, bilo je tudi nekaj prerokov hudih časov, toda večina kolegov jih je imela bolj za kljukce in čudake. Skrbi nas lahko odsotnost kritičnega mišljenja, dvoma o pravilnosti modernih teorij, povečevanja ene same ekonomske doktrine, enega in edino pravega modela razvoja. Tudi sam sem se ob nekaterih potezah nekoč vidnih in spoštovanih gospodarstvenikov in politikov spraševal po ekonomski upravičenosti

takih potez. Ker logičnega odgovora nisem našel, sem se potolažil z mislijo, da gospodje skupaj z obširnimi štabom pametnih ljudi in učenimi nazivi neke stvari obvladajo na nivoju, ki ga nisem sposoben dojeti. Pa se je le pokazalo, da na dolgi rok velja $2 + 2 = 4$. Če smo nekaj časa verovali v formulo $2 + 2 = 5$, bo sedaj približno toliko časa veljala enačba $2 + 2 = 3$. Da se izravna. Pa nam bo vseč ali ne.

Na svetu še nikoli ni bilo toliko znanja, dostopnih informacij, preko interneta ima vsak možnost izraziti svoja stališča, vsi smo povezani. Pa vendar smo še bolj zaslepljeni, kljub očitnim nedvoumnim drugačnim dejstvom nas je mogoče dolgo in uspešno voditi za nos. Poglejmo samo tragične primere Srebrenice, na laži utemeljeno vojno v Iraku, klanje v Ugandi, tragedijo v Darfurju. Za vse prej naštete primere so vsa dejstva, logična sklepanja, izkušnje in poznavanje namenov vpletenih jasno napovedovala, kaj se bo zgodilo. Svet pa ni ničesar ukrenil, bolj udobno je bilo verjeti v pravljične propagandne mašinerije kapitala, ki je iz pogubljenih nesrečnikov koval koristi.

Slovenija kot del Evrope seveda temu toku dogodkov ni mogla uiti. Skuhali pa smo si še cel kup svojih, večinoma popolnoma nepotrebnih težav. Na začetku tega tisočletja so bili izvidi našega gospodarskega zdravja dokaj solidni. Ni šlo brez problemov in napak, toda bistveno je bilo, da nismo trošili več, kot smo ustvarili. Potem so šle številke le navzdol, pardon, navzgor, žal ne tiste o produktivnosti, prihrankih ali uspehih, ampak številke o zunanjem dolgu države. In tu se spet pojavi umska slepota, ko mirno prenašamo umetnost razlaganja, izkrivljanja (in žal moram reči brezsravnega laganja) o »uspehih« pravkar padle, prejšnje ali predprejšnje vlade ali ministrov. Ker so tudi na videz zapletene stvari v bistvu enostavne, naj omenim le eno dejstvo. Samo letos bomo pridelali skoraj dve milijardi minusa, torej vsak Slovenec 1000 EUR.

Zakaj je tako, kdo je kriv? Dolgo sem se prepričeval, da se napake dogajajo kot posledica človeških slabosti, neznanja, neizkušenosti, premalo pretehtanih odločitev. Pa žal ne verjamem več v to. Pri nas sploh ni prave volje, da bi uredili nekatere tako očitne stranpote (če se omejim na gospodarstvo), kot so neplačevanje ali odlašanje plačila davkov in prispevkov za plače. Ne moremo urediti insolventne zakonodaje na način, da bodo kaznovani nesposobni lastniki ali direktorji, ne pa delavci in upniki. Nikakor ni možno v parlament spraviti zakona o obratnem dokaznem postopku, da bi vsak, ki je obsojen za kaznivo dejanje ali je podjetje pripeljal v stečaj, moral s papirji dokazati, od kod mu vse premoženje, v nasprotnem se mu to odvzame. Baje bi bile s tem prizadete ustavno zagotovljene človeške pravice posameznika in nedovoljeno poseganje v zasebnost. Vzdrževanje in branjenje takega kaosa mora biti v interesu določenih skupin, ki imajo pri tem povsem otipljive koristi. Rad bi verjel, da je drugače.

Sem član Združenja manager in podjetje je član Gospodarske zbornice Slovenije. Tudi tu še ni prave volje, da bi taki praksi jasno in odločno rekli ne in po hitrem postopku izključili člane, ki delajo sramoto večini prizadevnih in poštenih direktorjev. Malo se sicer premika, toda še vedno se skrivamo za floskulami kot svobodno podjetništvo, ohranitev delovnih mest ipd. Na tak način ne bomo ponovno vzpostavili porušenega zaupanja med lastniki, direktorji in delavci.

Konec oktobra sem se udeležil tradicionalnega srečanja pod okriljem Gospodarske zbornice Slovenije. Seveda je predvolilni čas zahteval, da se pokažejo vsi politiki, ki želijo naše glasove. Na srečo smo dobili nova gibanja in stranke, ki so

malo osvežili politično mlako in prinesli nekaj svežih tem v razpravo. Čudežev sicer ne gre pričakovati, toda brez novih igralcev bi bilo stanje brezizhodno. Kako bomo v naši družbi ponovno zgradili most zaupanja, ki nas bo popeljal naprej? Napetosti v družbi moramo zmanjšati, za to je treba povečati socialne transferje, pomagati najšibkejšim, popraviti krivice, zmanjšati razlike. Denar za to država lahko vzame le gospodarstvu, s tem pa žaga vejo, na kateri sedi. Nujna je oživitev gospodarske rasti, ta pa je mogoča le z razbremenitvijo gospodarstva, s prožnejšo delovno zakonodajo, z več denarja v investicije in manj v socialo. Če ne bomo znali zagotoviti pogojev za uspešno gospodarstvo, enostavno ne bo kje vzeti. Edini garant za dolgoročno socialno državo so uspešna podjetja, ki so sposobna uspeti v svetovni konkurenci in ustvarjati danes zaničevan profit. Ob tem pa morata zakonodaja in sodna oblast jasno in učinkovito kaznovati odklone, izkoriščanja, kraje in podobne »lumparije«. Brez odločne spremembe na tem področju ne bomo zgradili porušenega zaupanja v družbi, brez zaupanja pa bo vsaka reforma ostala le na papirju. Prepričan sem, da ljudje znajo potrpeti, če se jim pokaže prava pot in se jim vrne zaupanje. Res me zanima, kako nas bodo politiki popeljali čez to majavo in spolzko brv v prihodnost.

Lastništvo podjetij je tema, mimo katere nikakor ne morem. Zadnjič me je razbesnela anketa, ki sem jo prejel od ene najbolj uglednih slovenskih institucij. Med drugim so spraševali po vrsti lastništva, bilo je mnogo možnih odgovorov, nikjer pa nisem našel možnosti za kolektivno, delavsko, združno ali katero podobno vrsto lastništva. Mi torej po njihovem sploh ne moremo obstajati! Slišimo tudi silne debate o domačem ali tujem lastništvu, modrujemo o nacionalnem interesu. Državno lastništvo je dežurni krivec in danes spet pribito na sramotilni steber. Večina tajkunskih zgodb je neslavno končala. Sram bodi pohlepne direktorje, toda ali si postavimo kdaj vprašanja in poiščemo odgovore: *Kdo je prodajal podjetja tajkunom?* Če me spomin ne vara, so bili glavni prodajalci KAD, SOD in podobne paradržavne institucije. *Zakaj?* Ker je država potrebovala denar. *Zakaj?* Za vzdrževanje javne uprave, socialne transferje, penzije, popravo krivic itd. itd. (mogoče je bila vmes tudi kakšna produktivna naložba). *Kdo je dal kredite?* Državne banke. *Čemu?* Da so prikazale velike dobičke od rasti kreditov in obresti, kar je osnova za lepe plače in nagrade. *Kam se je izgubil denar od kupnin?* Po mojem smo ga lepo pokurili, le manjši del so ga pobasali razni šroti in bavčarji (še enkrat sram jih bodi!), tudi kakšna parcela ob morju se je financirala. *Za kaj smo ga pokurili?* Da smo se lepo skupaj greli, tisti blizu kamina malo bolj, raja malo manj, vsem pa je bilo fletno. Na izposojenem denarju smo odkorakali celoten krog, denar smo zapravili in spet smo na začetku. Le da so sedaj državne banke prisiljene prodajati ista podjetja, vendar za bistveno manjšo vrednost.

Lepo sem se izkašljaj in sedaj lahko tudi mene kdo vpraša, katero lastništvo sam zagovarjam. Nobenega in vse. Naj cveti tisoč cvetov. Sem nasprotnik velike koncentracije kapitala v rokah zmeraj manjšega števila ljudi, še posebej, če je ta koncentracija posledica finančnih špekulacij, ne pa organske rasti podjetij. Sploh je nujno preprečiti nevidno koncentracijo kapitala v davčnih oazah. Prva stvar, ki bi jo morali najmočnejši svetovni voditelji narediti, je odpraviti davčne oaze. Denar je (tudi) orožje, zato mora biti promet z njim transparenten in pravila igre jasna. Bolj bi morali stimulirati delavsko solastništvo, združno lastnino, razpršeno in porazdeljeno lastništvo. Treba bo iskati ureditev, kjer se sadovi dela ne bodo obirali daleč stran od ustvarjanja. Na dolgi rok je vzdržen le sistem, od katerega ima korist

večina, po možnosti delovna večina, ne pa ozek krog špekulantov ali posvečenih od vrhovnega vladarja. Pri podjetju, ki je v razpršeni lasti zaposlenih ali domačinov, je namen lastnikov jasen, vez z domačim krajem je močnejša, večja je soodgovornost do zaposlenih, na vodilna mesta se kadrirajo (večinoma) domači ljudje.

Prepričan sem, da vrsta lastništva ni niti edini niti najpomembnejši faktor, ki določa uspešnost družbe ali podjetja, ampak so za uspešnost pomembnejši zaposleni, predvsem tisti, ki vodijo podjetje. Tudi jaz bi prodajal državna podjetja, toda tista zanič, neuspešna, ki jih rešujemo že cela desetletja in vanje sipljemo gore denarja. Naj pride tujec, prinese znanje in naredi red, sami ga očitno ne znamo. Ne vem pa, zakaj bi prodajali domača uspešna podjetja. Kateri pameten gospodar to dela? Kje smo to videli? In sploh, kaj bomo s tem denarjem drugega, kot pokurili ga bomo. In s čim se bomo greli potem, ko bo goriva zmanjkalo? Da nas ne bo zeblo, bomo prisiljeni prositi ali krasti pri sosedih.

V M Sori zagovarjamo pošteno, preudarno in trdo delo ter delavsko (zadružno) lastništvo. V dobri 60-letni zgodovini smo iz nič postali eno najmočnejših podjetij v Žireh, v Sloveniji najboljši proizvajalec oken in najboljši prodajalec materialov za proizvodnjo stavbnega pohištva.

Potrebna sta tudi prilagodljivost in iznajdljivost. Že kmalu v začetku zadružništva so naši predhodniki ugotovili, da je za dobro oskrbo nujna lastna trgovina na obeh straneh, tako pri nabavi kot pri prodaji. Zaradi omejevanja privatne iniciative na področju gospodarjenja z lesom je zvezdne trenutke doživela in žal preživela tudi žaga. To so bili temelji razvoja. Čas prinaša spremembe. Kmalu smo ugotovili, da so pogoji kmetijstva v naših hribih težki, pridelek skromen, področje, ki ga pokriva zadruga, pa majhno. Zaslužek od trgovine s proizvodi, ki jih daje naša zemlja, zadošča za maksimalno dva zaposlena, vsi ostali morajo kruh za preživetje zaslužiti drugje. Naloga zadruga ostaja, da kmetom nudi varno zavetje, poišče prave, predvsem zanesljive kupce za mleko, živino in les. Sami smo za resen nastop bistveno premajhni, zato smo se povezali z drugimi zadrugami, pri tem pa ohranili samostojnost. Še naprej bomo našim kmetom zagotavljali reden odkup, in kar je še pomembnejše, tudi redna plačila. Na srečo je sistem M Sore danes tako močan, da lahko založi sredstva in ni treba čakati vsakega kupca posebej.

Tudi trgovina je najboljše čase že doživela. Danes je konkurenca postala ubijalska, trgovski poklic pa popolnoma razvrednoten. Trgovke in trgovci se maksimalno trudijo, poskušamo vse, tudi investirali smo, na vsakem koraku pazimo na stroške, vendar pravega učinka zaradi mizerne razlike v ceni ni. Posebej je problematika pereča v franšizah z Mercatorjem. Veliki najboljši sosed ima sam s seboj in z novo konkurenco precej težav; očitno so franšizne prodajalne dobra priložnost za eno zadnjih molž. Pametne alternative pa ni. Malo boljše je pri tehničnem in gradbenem blagu, dosegli smo dobre uspehe z uvedbo novih programov. Je pa naša ponudba razdrobljena na dveh lokacijah, s čimer niso zadovoljni niti kupci niti mi. Čutiti je željo po združitvi v en sodoben center, ki bo koncentriral ponudbo za oskrbo kmetov, vrtničkarjev, manjših obrtnikov in domačih mojstrov. Preden bodo želje postale konkretnije načrti, bo treba rešiti kar nekaj vprašanj, povezanih s tako spremembo.

Z načrtovano selitvijo hčerinske družbe Norica iz Radovljice v Žiri in njeno združitvijo s Stavbnim okovjem bomo postali tudi najmočnejše podjetje za oskrbo z materiali za proizvodnjo stavbnega pohištva. Upam, da bodo v času branja tega članka na mestu nove zgradbe že brneli stroji. Bi že morali, pa še vedno bijemo

boj z lovskimi birokracije. Prav neverjetno je, kako se država danes trudi, da bi od investicij odvrnila še tistih nekaj navdušencev, ki niso obupali ali klecnili.

Prodaja materialov za stavbno pohištvo je sicer manj poznana, toda ena močnejših dejavnosti v M Sori. Poleg vodilne vloge v Sloveniji smo z našim hčerinskim podjetjem uspešni tudi na Kosovu, poslovati začinjamo v Albaniji. Naši kupci so obrtniki in podjetja, ki izdelujejo okna in vrata. Gre za čist B2B posel, ki je širši javnosti manj poznan. Je pa veliko več kot le čista prodaja. Vsako uvajanje ali sprememba materialov v proizvodnjo zahtevata veliko strokovnega znanja, pomoči kupcem, uporabo posebnih programov za razpisovanje nabavne, proizvodne in prodajne dokumentacije. Kupci ne naročajo posameznih materialov, ampak komplet okovja za okna, definirajo dimenzije, načine odpiranja, mi pa moramo potem sami izbrati take sestavne dele, da se bo okno pravilno odpiralo in tesnilo. Za popestritev posla ima vsak proizvajalec svoje posebnosti, uporablja različne profile, okovja ali tesnila. Vse to je treba natančno poznati in kupcu poslati natančno to, kar on potrebuje, in to takoj. Največje težave nam povzroča katastrofalno stanje v našem gradbeništvu, naši kupci ne dobijo plačanih oken, ki so jih izdelovali za propadle gradbene projekte, in potem ni denarja za nas. Kupci bi seveda radi delali naprej, z novimi deli pokrili izgubo, denarja pa ni niti na bankah, mi ne moremo dati novega blaga brez plačila starega. Ogromno dela in energije je izgubljenega neproduktivno. Selitev Norice v Žiri bo dala novi skupni enoti velik zagon in razširila polje delovanja, istočasno pa poenostavila logistiko in komunikacijo s kupcem. Norica je močna pri projektiranju, prodaji, montaži in vzdrževanju avtomatskih vrat, protipožarnih sistemov in drugih sistemov za odpiranje oken ali vrat. Iz prodaje se seli dejavnost v montažo, servis in vzdrževanje. Na enem mestu bo koncentrirano ogromno znanja in materiala s tega področja. Odprle se nam bodo nove možnosti razvoja tudi na področjih, kjer M Sora do sedaj ni bila prisotna.

Z našimi okni smo v Sloveniji naredili velik preboj. Od manj poznanega proizvajalca serijskih oken smo se v dobrem desetletju prebili med najbolj cenjene blagovne znamke na domačem trgu. Rezultati so plod naših dolgoletnih vlaganj v razvoj, seveda so bile potrebne mnoge spremembe na vseh področjih, od prodaje do proizvodnje. Po preselitvi, predvsem pa z uporabo nove tehnologije, sta prodaja in razvoj dobila še pospešek. Pod črto lahko izmerimo rezultat v številkah; v osmih letih smo dodano vrednost na zaposlenega dvignili z 19 na 34 tisoč EUR in več kot podvojili prodajo. Toda še vedno zaostajamo za najboljšimi tujimi konkurenti. Ti imajo približno polovico višjo realizacijo in dodano vrednost na zaposlenega, posledično seveda tudi plače. Polovico te razlike gre pripisati boljši produktivnosti (pa ne samo proizvodnih delavcev), polovico boljšim cenam. Torej so še rezerve, kar nam mora biti izziv.

Na letošnjem sejmu DOM je naše delo dobilo tudi formalno priznanje iz rok predsednika države Danila Türka. Za okno UDOBJE E 92, v katerega je vgrajen tudi lastni patent, smo med vsemi izdelki na sejmu prejeli glavno nagrado Zelena misija. Kljub rasti nam je še vedno uspelo ohraniti fleksibilnost, kar nam včasih sicer povzroča kup težav, dolgoročno pa je to prednost. Bolj sistematično se usmerjamo na bližnje tuje trge, kjer je naša bodočnost. Slovenija počasi postaja premajhna. Ne nameravamo se namreč ustaviti. Imamo kar realno upanje, da bomo pridobili znatna evropska sredstva. Prav v času pisanja tega članka nas je razveselila novica iz Bruslja, da smo v ožjem izboru. Me mikajo prsti, da bi napisal kaj več, pa se držim načela, da ni nič dogovorjeno, preden ni dogovorjeno vse.

Počasi zaključujemo en razvojni cikel in začinjamo novega. Tako kot otroku v dobi odraščanja nam vse postaja tesno, kratko, roke in noge včasih prehitevajo glavo ali pa glava ne ve, kje so roke. Proizvodna hala je polna strojev, novih večjih ni kam več postaviti. Okoli zgradbe je eno samo odprto skladišče, prodajni salon je postal natrpana pisarna, soba za tehnologe je premajhna.

Življenje teče dalje. Krizo bomo preživeli oziroma se bomo, bolj verjetno, nanjo navadili in jo sprejeli kot normalno stanje stvari. Spomin na pretekle čase je vedno lep. Za boljšo prihodnost se je treba boriti in trdo delati. Delati pa tudi po pameti. In skupaj. Ne računajmo, da nam bo država pomagala. Ne bo mogla. Ne verjemimo lažnim prerokom, ki nam obljublajo lahke poti v lepšo prihodnost, krivce za slabo stanje pa iščejo le v drugih, nikoli pri sebi. Predrzejši še zahtevajo obračun z drugače mislečimi ali obarvanimi. Predvsem pa cenimo to, kar imamo. Tudi Žirovski občasnik.

Miha Naglič

To ni »kriza«, prihaja nova stvarnost

Jeseni 2010 smo delovno proslavili 30-letnico Žirovskega občasnika. Sodelovali smo v digitalizaciji ŽO, ki je zdaj dostopen tudi v Digitalni knjižnici Slovenije (www.dlib.si). Uredniki smo se z našimi bralci in simpatizerji srečali na četrtkovem klepetu v Krajevni knjižnici Žiri 21. 10. 2010. V prvih dneh decembra je izšel 32. zvezek oziroma 40. številka ŽO, v kateri smo se člani uredništva predstavili še enkrat – s kar posrečenimi »samointervjuji«. ŽO 40 je prinesel tudi bibliografsko kazalo tretje desetletke ŽO (2000–2009), sestavila ga je Tončka Stanonik. In ne nazadnje: avtorska in uredniška ekipa ŽO je sodelovala pri nastanku Knjige hiš na Žirovskem, ki je izšla pred božičem 2010, kot 14. zvezek v zbirki Knjižnica ŽO in kot nekakšna pika na i (»kronca«) prvih treh desetletij ŽO.

Ko to pišem, je za nami že 31. leto. Bilo je čisto navadno, kar ne bi bilo nič narobe, če se ne bi razmere pri nas in po svetu na mnogih področjih vse bolj zaostrovale in poslabševale. Kot kaže, ne gre za krizo, ki bo trajala še kako leto, potem bo pa spet vse po starem. Gre za uvajanje v temeljite in dolgotrajne spremembe v našem načinu življenja in dela, na katere bomo morali pristati, se nanje navaditi, z njimi živeti. O teh rečeh pričata tudi letošnja dva uvodnika. Prvi je to pot izpovedan na precej drugačen način – v stripu. Na besedilo Andreja Šifrerja ga je narisala Ajda Erznožnik. Njena Uspavanka za Evo govori o tem, kar čaka mnoge mlade ljudi – po sanjskem otroštvu soočenje s kruto realnostjo

in brezperspektivnostjo mnogih mladih, ki po šolanju ne najdejo pravega dela. O tem, kako se z zaostrenimi razmerami sooča eno boljših žirovskih podjetij, M Sora d. d., pa piše njen direktor Aleš Dolenc. Družba, ki se je razvila iz nekdanje kmetijsko-gozdarske zadruga, je postala »eno najmočnejših podjetij v Žireh, v Sloveniji najboljši proizvajalec oken in najboljši prodajalec materialov za proizvodnjo stavbnega pohištva«. Dolenc, ki se kot direktor uspešno sooča s sodobnimi poslovnimi izzivi, se je na lanskih občinskih volitvah preizkusil tudi v lokalni politiki. Tu pa je naletel na čisto drugačne, nesodobne vzorce razmišljanja. »Svojo vlogo sem iskreno razumel kot neodvisno, nestransko. Tu pa sem deloval presneto naivno, nad prevladujočim razmišljanjem Žirovcev pa bil hudo razočaran. Zadeva je za večino zelo preprosta – si naš ali njihov, če nisi naš, si njihov, druge poti ni. Spoštovani rojaki, imejmo usmiljenje vsaj do naših potomcev, če že ne moremo oprostiti staršem, in končajmo enkrat s tem. Pustimo delitve na leve in desne, ne iščimo povsod teorije zarote.« Tudi sam se sprašujem, ali se bomo na Žirovskem sploh kdaj osvobodili iz tega včerajšnjega načina razmišljanja in dojemanja sveta in se povezali v skupnih naporih za boljše življenje danes in jutri?

Sledi esej Viktorja Žaklja, napisan ob 70-letnici poljanske vstaje. Njegova vrednost je v tem, da presega dosedanje načine vrednotenja tega pojava, ko se je bodisi nekritično povzdigoval ali še bolj nekritično zavračal. Ali si za ali si proti, tretje možnosti ni. Viktor je seveda za, a v svojem pozitivnem odnosu je tudi kritičen, predvsem pa skuša razumeti. »Kot že rečeno, ne zanima me le 'statistika punta', skušam razumeti dušo vstajnikov. Kaj neki se je motalo v glavah teh ljudi, da so upali storiti, kar so storili? Hitlerjeva armada je tedaj že nekaj let mendrala vse pred seboj. V tistem času se je ustavila pred Moskvo. Nihče ni mogel vedeti, kakšno bo nadaljevanje. (Slovenski) poljanski človek pa se upre, reče, da se ne bo selil in da hoče biti še naprej Slovenec. KPS, OF ..., kaj pa je to, bi rekel kak znani general. Kje so vendar čete, bataljoni, divizije, armade, ki bodo zaustavile avstrijskega malarja, ki se je odločil udeležiti svoj 'Moj boj'? Res neverjetno!« V dejanjih upornikov iz leta 1941 pa vidi Žakelj tudi sporočilo za naš čas: »Zato, spoštovani, se moramo spominjati poljanske vstaje in vseh drugih 'Kalvarij', predvojnih, medvojnih, povojnih, ko smo materialno in duhovno padali in nato spet vstajali, da smo končno mogli stati in obstati, kot posamezniki, kot narod, in končno postati nacija, bi bržčas rekel Trubar. Zato tudi danes potrebujemo upornike, vstajnike, ki nas bodo s svojimi pogumnimi dejanji prepričali, da moramo dati prednost življenju, začeti spoštovati delo, nagrajevati ustvarjalnost, biti optimisti, biti pozitivci.« Se strinjam. Hkrati pa ne morem drugače, da ne bi spet pogledal v preteklost in se spomnil na brate Žakelj, katerih imena so napisana na spominski plošči na hiši, okrog katere sem preživel del svojih otroških let. Vseh žirovskih prvoborcev, po katerih se je v mojih šolskih letih poimenovala tudi naša osnovna šola, je bilo, če prav vem, šest: bratje Vinko, Pavel, Janez in Milan Žakelj (Brtelčkovi), Vinko Oblak (Primcov) in Dušan Jan(ov). Pet jih je padlo, preživel je le Milan Žakelj. »Kaj neki se je motalo v glavah teh ljudi, da so upali storiti, kar so storili?« Da so si upali decembra 1941 oditi od doma, čez Žirovski vrh na ono stran, na Pasjo ravan, izzivat negotovo usodo? Nekateri Poljanci pa se, kolikor vem, še danes sprašujejo, kako to, da jih je iz Žirov prišlo le šest?

Med tiste, ki so drugo svetovno vojno doživeli povsem drugače kot partizanska stran, sodi Alfonz Zajec, starosta žirovskih domoznancev. Pred bližnjo 80.

obletnico, ki jo bo praznoval prav na prvi dan novega leta 2012, smo z njim naredili obsežen intervju in se v njem skupaj sprehodili skozi njegovo življenje in delo. Že v predlanskem ŽO 39 smo objavili njegovo Našo zgodbo, v kateri je opisal, kako so partizani ubili njegovega očeta. Ta dogodek je vso njegovo družino usodno zaznamoval. Tako zelo, da tudi v osamosvojeni Sloveniji ne najde pravega zadoščenja. Eno od mojih vprašanj je bilo: *Zadnja stavka Naše zgodbe se glasita: »Osamosvojitve države je samo na papirju. Kaj morem – tako se počutim.« Tega ne razumem. Ste ob 20-letnici te države, Republike Slovenije, še tega počutja in mnenja?* In odgovor: »Pet let bo minilo od prvega radijskega predvajanja Naše zgodbe. Med tem časom sem imel prav zaradi tega zadnjega stavka kar nekaj osebnih in telefonskih razgovorov. Bili so prav taki, kot ga postavljaš ti. Prepričevali so me, da se motim. Mnogi pa so z razumevanjem sprejeli dejstvo, tako, kot je, mi čestitali in zagotavljali, da imajo podobne občutke. Država Slovenija je samostojna. Nisem trdil, da ni. Je. Eno samo vprašanje od mnogih podobnih ti postavljam. Ali si opazil, koliko zastav je plapolalo iz naših domov?! Saj je bila to vendar 20. obletnica samostojne Republike Slovenije! Izglasovana na referendumu s skoraj 90 odstotki. Zakaj je tako?!« Ne vem, ne bom mu več oporekal, z njegovo ugotovitvijo, da je vzdušje v državi ob njeni 20-letnici malodušno, pa se lahko samo strinjam. Tudi sicer ni bistvo v teh razlikah v pogledih, naj ima vsak svojega. Intervju z Alfonzom Zajcem je po mojem dragocen predvsem zato, ker v njem izvemo marsikaj zanimivega in dragocenega tudi o žirovski novejši zgodovini.

Povsem drugačna osebnost je dr. Maja Bogataj Jančič, mlada pravnica žirovskega rodu, ki živi in dela v Ljubljani, sicer pa je specialistka za avtorsko pravo, ki je svoje znanje izpopolnjevala na sloviti Harvard Law School (HLS). »Študij tam je ena mojih najboljših življenjskih izkušenj. Moram povedati, da je na pravni šoli na tej prestižni ameriški univerzi študiralo že veliko Slovencev, več kot 15, Žiri pa so kraj, ki ima največji odstotek harvardovcev: tam je študiral tudi mag. Goran Klemenčič, aktualni predsednik protikorupcijske komisije. Aha, tole moram nujno dodati, z Goranom se na ta račun večkrat smejava: med počitnicami sva nekoč skupaj delala v Etiketi, navijala sva trakce, delo nama je šlo odlično od rok, a naredila sva napako in kolute opremila z napačno nalepko, zaradi česar sva imela kazenske nočne nadure. Potem sva se *becala*, da je bila ta nočna pogoj, da sva kasneje oba pristala na Harvardu.« Z Majjo se je pogovarjala Milena Miklavčič. Del intervjuja je zelo oseben, večji del pa se bere kot kak esej o intelektualni lastnini in avtorskih pravicah. Tak je tudi naslov: Kako je z ustvarjalnostjo in avtorskim pravom v digitalni dobi.

Naslednji avtorski prispevek pa ni iz digitalne dobe, o čemer priča že njegov naslov: Mrzli Vrh v 17. in 18. stoletju. Napisala sta ga Alojz Demšar in Petra Leben Seljak, avtorja Knjige hiš na Žirovskem. »Mrzli Vrh so izkrčili in poselili od druge polovice 16. stoletja do prvih let 17. stoletja v obdobju rovtarske kolonizacije. Rovte so poimenovali kmetije, nastale s krčenjem hribovskega gozda. Kmetije Mrzlega Vrha ležijo na nadmorski višini nad 900 metrov (10 kmetij), dve sta bili nad 800 metri, dve pa na približno 600 metrih. Kmalu po naselitvi je sredi 17. stoletja nastopilo najhladnejše obdobje male ledene dobe, ki je kmetijam na visoki nadmorski višini verjetno poslabšalo že tako težke življenjske razmere. Ohladitev bi lahko bila tudi vzrok za nakazano nazadovanje nekaterih kmetij med letoma 1630 in 1785, vendar nobene kmetije niso opustili ...« Ja, zanimivo je v digitalni dobi na začetku 21. stoletja, ko smo priča globalnemu segrevanju, izvedeti, da je bila

še sredi 17. stoletja, torej pred manj kot 400 leti, v teh krajih »mala ledena doba«. V Mrzlem Vrhu je morala biti še posebej huda, če pomislimo, da morda o tem priča tudi njegovo ime ... Lepo bi bilo tudi, če bi avtorja ali kdo drug kdaj pozneje razložila še novejšo usodo Mrzlega Vrha, ki je neverjetno zapleteno naselje – gleda na različno farno, občinsko, poštno, šolsko, pokrajinsko, v času rapalske meje tudi državno in še kakšno drugo pripadnost ... Kolikor vem, gre danes za dve naselji s tem imenom, eno je v žirovski, drugo v idrijski občini, eno na Gorenjskem, drugo na »Primorskem«. Del faranov spada v žirovsko, drugi del v ledinsko faro, eni imajo škofa v Ljubljani, drugi v Kopru. Večina otrok hodi v žirovsko, nekateri pa v ledinsko in sovođenjsko šolo. Tudi poštarji prinašajo pošiljke iz treh pošt: 4226 Žiri, 4225 Sovodenj in 5281 Spodnja Idrija. Sicer pa je Mrzli vrh velika stalnica – kot hrib stoji slej ko prej na zahodnem obzorju Žirov, pogled nanj je vedno lep. Ob njem pomislim nehote še na dejstvo, kako so si naši sosede prilastili vse najvišje vrhove okoli Žirov. Goli vrh (962 m) kot najvišja točka Žirovskega vrha je v občini Gorenja vas - Poljane. Sivka (1008 m) kot edini vrh nad tisoč metri v bližnji žirovski okolici je pod Idrijo. Mrzlik (971 m) je spet v gorenjevaški občini (zanimiva je razlaga, da je prav Mrzlik dal ime celotnemu Mrzlemu vrhu). Vrh Svetih Treh Kraljev (884 m) je pod Logatcem ... Kaj nam sploh še ostane? Če pogledam na specialko: je to Ledinski grič (greben, ki se pne od Ledinice na Mrzli Vrh, med Mrzlim vrhom in Jarčjo Dolino), visok komaj 893 m? In ne nazadnje: ali veste, da tisti vrh z gozdičkoma na vrhu (iz Žirov se vidita kot eden), uradno sploh ni Mrzli vrh, ampak Loncmanova Sivka (987 m)?

No, če bi takole nadaljeval, bi bil tale uvodnik malo predolg. Zato malo pospešimo. V razdelku Domoznanstvo je še članek Lojzeta Potočnika o »žirovskih Ukrajincih«. Gre za vojake in častnike iz vojske ruskega carskega generala Wrangla, ki ji je uspelo pred Rdečo armado zbežati s Krima in se zateči v Kraljevino SHS, kamor jo je naklonjeno sprejel kralj Aleksander, nekdanji gojenec carskih vojaških šol. Del teh vojakov je poslal službovat na državne meje in tako jih je okrog 1920 več kot dvajset prišlo v Žiri. Potočniku je 90 let pozneje uspelo o njih komaj še kaj izvedeti. Tudi njihovi potomci o njih le malo vedo ali pa nočejo govoriti, nimajo fotografij? Vabimo vse, ki morda o Žirovskih Ukrajincih vedo več, kot je zapisano v članku, naj to sporočijo avtorju, uredništvu ŽO ali Muzejskemu društvu Žiri.

Sledita članka v spomin žirovskima rojakoma, ki sta umrla v letu 2010. Prvi je geograf Branko Mlinar (1923–2010), ki je bil tudi naš stalni sodelavec, v spominu je ostal zlasti po tem, da je iskal najstarejše poti na Žirovskem in za nekatere med njimi domneval, da so še iz rimskih časov. O njegovem življenju in delu piše Neško Podobnik. Lojze Potočnik, po izobrazbi laični teolog, pa je napisal članek v spomin svojemu bogoslovnemu vzorniku in duhovniku Mirku Žaklju (1919–2010), Tišlerjevemu z Breznice pri Žireh. Breznica je bila v času njegovega študija pod Italijo, zato ga je tudi njegova duhovniška pot po novi maši v Ledinah (1944) vodila po primorskih župnijah.

Od tu naprej listamo po leposlovnih straneh. Najprej preberemo zgodbi Alfonza Zajca. Nekaj posebnega sta in lepo se prebereta. Sam pravi, da ima napisanih še celo vrsto, ni pa se še opogumil, da bi jih objavil več skupaj, morda v samostojni knjigi. Sledi pet zgodb iz sodobne ruske proze, poslal jih je Drago Bajt, eden najboljših in najvidnejših prevajalcev iz novejšje ruske književnosti. Bajtov oče je bil doma pri Gregurcu v Žirovskem Vrhu sv. Urbana, priženil se je v Rovte v Selški dolini, na

domačijo v bližini velike kmetije Pr' Gdel, kjer se je rodil dr. Tone Mesec, priznani slovenski nevrolog, svoj čas zdravnik v Žireh, poročen z Dušo, sestro nekdanjega ravnatelja Slobodana Poljanška ... Tako se pletejo te človeške povezave in tako pride naposled do te in še kakšne druge objave.

Dr. Apolonija Klančar, ki uči angleščino na žirovski šoli, je tudi prevajalka iz angleščine in latinščine, to pot pa se nam predstavlja s svojimi soneti. Čisto drugačne, bolj moderne vrste pesnik je Janez Ramoveš; poznamo ga po njegovih pesmih v poljanščini, to pot objavljamo eno v knjižni slovenščini, za nas še posebej zanimivo zato, ker jo je spodbudila naša klekljana čipka. Ramoveš živi v Suši pod Blegošem, naslednji avtor, Tomaž Kosmač, pa »med Idrijo in Godovičem«; to je pisatelj, ki se vse bolj uveljavlja v slovenski književnosti, kmalu mu izide nova knjiga pri Študentski založbi v zbirki Beletrina, iz nje sta tudi objavljeni zgodbi.

Sledijo ocene oziroma prikazi novih knjig, ki so jih napisali sodelavci ŽO. Zgodovinar dr. Boris Golec je bil že eden od dveh recenzentov Knjige hiš na Žirovskem, ko smo se z njo potegovali za subvencijo Javne agencije za knjigo (JAK RS). Napisal pa je tudi članek po njenem izidu. Ocena je laskava. »Knjiga velikega formata s skoraj poltisoč stranmi, v barvnem tisku in z več kot 200 barvnimi in črno-belimi slikami je impresivna že na pogled, kdor pa se po njej nameni samo informativno polistati, se pri odmeri časa gotovo ušteje, saj je zlepa ne bo dal iz rok. Zdi se, kot bi bila narejena tako premišljeno, s toliko občutka za skladnost in pravo mero vsega, kot so se kmečki domovi, ki jih knjiga opisuje, v stoletjih posejali med žirovska polja, senožeti, rovtve in gozdove /.../ Pravzaprav je ob tako poglobljenem pristopu in izjemnem delu težko verjeti, da avtorja nista poklicna zgodovinarja in da sta delo opravila v tako kratkem času. Vsak strokovnjak na svojem področju, fizična antropologinja – zasebna raziskovalka – in univerzitetni profesor kemije, sta v monografiji vtakala znanstvene izkušnje, premišljenost zrelih let in afiniteto do krajev, iz katerih izvirata in kjer sta preživela večino svojega življenja. Njuna knjiga hiš je med tovrstnimi monografijami na Slovenskem po vsebinski in tehnični plati tako dovršena, da bo lahko še dolgo zgled, ki ga bo po kvaliteti in kvantiteti težko doseči. Da je Knjiga hiš na Žirovskem presegla svoj namen, najbolje priča podatek, da je samo nekaj mesecev po izidu ni več mogoče kupiti in čaka na skorajšnji ponatis.«

Od tu naprej je v tem zvezku še nekaj prispevkov, skupno jim je to, da so avtorice ženske. Ime Irena Zavodnik Tratnik je najbrž znano le tistim, ki delajo v Kladivarju, o knjigi posebne vrste, ki jo je izdala, piše Franc Temelj. Vsi pa poznate Mileno Miklavčič. Ženske so njena osma in doslej najboljša knjiga, berite. Slikarko Ajdo Erznožnik smo srečali že na prvih straneh tega zvezka, kjer je njen strip za prvi uvodnik. V stripu Žirovski Lintvern pa se loteva enega od legendarnih žirovskih besedil, v katerem je Darina Konc ubesedila legendo o Lintvernu. Teh je po svetu in v Sloveniji več, žirovski je seveda nekaj posebnega, zdaj pa ga dobivamo še v novem in drugačnem avtorskem videnju, primernem za sodobni čas. Posrečeno.

Likovno prilogo smo to pot odprli grafični oblikovalki Heleni Zorjan. Žirovci jo poznamo po lepih in domiselnih koledarjih, ki jih je vrsto let oblikovala v Etiketi. Sodi tudi med pionirje Žirovskega občasnika, sodelovala je v prvem uredniškem odboru kot asistentka Tomaža Kržišnika, oblikovalca naših prvih zvezkov. Z občutkom je oblikovala knjigo Ciciban sreča Abrahama, ki smo jo izdali leta 2002, ob 50-letnici njenih osmih avtorjev, med katere sodi tudi sama. In še marsikaj bi se našlo – ali veste, da je njen tudi posrečeni znak Planinskega društva Žiri? No, to pot

gre za to, da se je Helena po upokojitvi končno sprostila, se opogumila in odločila, da javno razstavi tudi svoje slike. Tako so bile njene ptice septembra 2011 na ogled v posrečeni »Galeriji v zvoniku« žirovske farne cerkve, zdaj so še v ŽO. Kako lepe ptice! Ne manjka dosti, pa bi jih slišali še peti ...

V posebno veselje mi je, ko lahko po tem pregledu ugotovim, da se je ekipi ŽO v zadnjih dveh letih pridružilo nekaj novih in močnih avtorjev. To nas spodbuja k nadaljevanju našega dela, k »inovativnemu nadgrajevanju« že doseženega tudi na našem polju in tudi v časih, ki jim nekateri pravijo »kriza«, gre pa za novo stvarnost, ki je že nastopila in bo še dolga ...

P. S. Kot osrednji tekst tega zvezka je bila napisana sociološka razprava akademika dr. Zdravka mlinarja o »globalizaciji rovtarije«. Potem pa se je pokazalo, da gre za tako pomembno besedilo, da ga kaže natisniti v samostojni knjigi v zbirki Knjižnica Žirovskega občasnika. Rovtarija je za zdaj le moj, sicer pa neveljavljeni in nepriznani izraz, z njim označujem tisti del Slovenije (pretežno v trikotniku med Škofjo Loko, Logatcem in Tolminom), v katerem se govorijo rovtarska narečja, kraje, ki so nastali z rovtarskim načinom kolonizacije in še danes veljajo za »odmaknjene«, sicer pa niso nič bolj rovtarski (v slabem smislu) od drugih. To pokaže tudi pisanje, ki mu je naš akademik dal pomenljiv naslov *Z inovativnim nadgrajevanjem tradicije vstopajo v svet*. Drugače rečeno: gre za pisanje o tem, kako se naši kraji, ki jih nekateri označujemo za »rovtarske« (v več pomenih), soočajo z izzivi globalizacije. O tem je dr. Mlinar pred leti že pisal, a je čas prinesel veliko novega, dodana vrednost tokratne razprave pa je tudi v tem, da dogajanje na Žirovskem primerja s tistim pri sosedih, tako rekoč na celotnem območju Rovtarije, zlasti pa v tistih lokalnih subjektih in središčih, ki so v globalna dogajanja najbolj vpeta. »Čeprav se 'rovtarska odmaknjenost' in globalizacija načeloma izključujeta, se vendarle pojavlja izziv, ko ugotavljamo, da največja in najbolj dinamična podjetja tega območja – Alpina, Žiri; Kolektor, Idrija; Hidria, Spodnja Idrija; ETA (E.G.O.), Cerknjo, Domel, Železniki in še druga – delujejo kot globalni akterji v svetovnem merilu. Prav presenetljivo: vsa imajo že svoje proizvodne obrate na Kitajskem!« In še Mlinarjeva sklepna misel: »V kontekstu te obravnave je bilo treba globalizacijo 'prizemljiti' na raven vsakdanjega življenja. Zapiranje delovnih mest in njihova 'selitev' na Kitajsko pa je izostrilo tudi povsem nasprotna stališča do globalizacije. Čeprav je šlo za predvidljive spremembe, so dejansko nastopile iznenada, kar je zaostriло krizo. Osrednjega pomena je vprašanje, kako se z inovativnim nadgrajevanjem tradicije kvalificirati za uspešno vključevanje v svet. Analiza je razkrila, da so navidezno celo povsem nove dejavnosti (npr. fluidna tehnika ali proizvodnja elektrotermičnih aparatov) našle določeno oporo v predhodnih dejavnostih (prostorih, znanjih ipd.). Delovanje v globalnem merilu je ustvarjalo potrebe po revitalizaciji lokalne kulturne dediščine ali pa vsaj simbolno navezovanje na tradicijo v kraju. Prikazani so tudi razlogi za prenos proizvodnje na Kitajsko, pri čemer nizka cena delovne sile prepušča prvo mesto pomembnosti velikega in rastočega tržišča.« Sociologu v njegovi obravnavi ne gre za to, da bi se ideološko opredeljeval za globalizacijo ali proti njej. Obravnava jo kot dejstvo, s katerim se moramo soočiti, v tem pa smo, kot kažejo številni in nazorni primeri, lahko bolj ali manj uspešni. V rovtarski rezervat na koncu sveta se tako ali tako ne moremo zapreti, tudi če bi to hoteli, svet tega ne dopušča. Bistvo je v tem, kar pove naslov razprave: vstopati v svet z inovativnim nadgrajevanjem tradicije.

ESEJ OB 70-LETNICI UPORA PROTI OKUPATORJU

Viktor Žakelj

Pomisli o poljanski vstaji sedemdeset let kasneje

Dražgoška bitka – mozaik, Ive Šubic, 1976. / Foto: Tomaž Lunder

Decembru 2011 bo minilo sedemdeset let, ko se je zgodil ta elementarni, samoobrambni, delno spontani, delno vodeni, človeško pa povsem iskreni punt ljudi Poljanske doline – točneje, celotnega loškega gospostva, ki mu je od samega začetka – kot je bilo načrtovano – stal ob strani Cankarjev bataljon, tedaj zagotovo največja partizanska formacija na Gorenjskem, morda tudi na Slovenskem.

Ljudje, ki so ustvarili ta uporniški podvig, odhajajo. Komaj je še kdo živ od tistih, ki so na širšem območju Pasje ravni in kasneje v Dražgošah zrlji smrti v obraz. Od takrat se je mnogokaj dogodilo. Družbenoekonomski sistem – socializem – v katerega so verovali borci, ki so, ležeč v snegu tistega davnega mrzlega decembra, odbijali nove in nove napade izurjenega nemškega vojaštva, je le še sladko-grenka preteklost. Titova Jugoslavija, ki naj bi rešila nacionalna in socialna vprašanja južnoslovanskih narodov, tudi. Kolo zgodovine kot da se je zavrtelo nazaj. Kdo bi si mislil? Upanje, vera, žrtvovanje tedanjega slovenskega, s tem pa tudi našega poljanskega človeka, naj bi bilo zaman, celo nepotrebno.

Je torej po vsem tem dopustno spoštljivo razmišljati o ljudeh in dejanjih, ki so času primerno več kot očitno iskreno verovali in delovali za narodovo nacionalno in socialno osvoboditev? Naj se vdamo sladkim klicem vedno znova živega sovraštva do

vsega drugačnega, zlasti kar zadeva svetovni nazor in politično prepričanje, ki verjetno pri nas tli že vse od tedaj, ko je Valjhun bíl »boj krvavi /.../ za /.../ lepo bognjo Živo, za črte, za bogove nad oblaki.«? Kasneje je bil razlog za to Trubar, ki je terjal vedno novo branje Svetega pisma, da bi tako mogel sleherni »lubi Slovenec« sam določati odnos do posvetnega in tistega, kar ga presega. Potem smo se delili na mlado- in staroslovence vse do začetkov strankarstva, ki nas je dokončno popredalčkalo. Veliki krvavi in tragični finale teh »delitev duhov« pa so medvojna medsebojna iztrebljanja ideoloških nasprotnikov in končno – krona tega – poveljni zunajsodni poboji.

Ne, vdaja ne pride v poštev, o naši preteklosti je treba vedno znova razmišljati. To je dolžnost slehernega med nami, da bi bili tako kos negotovostim, ki jih je danes morda več kot sploh kdaj v preteklosti. Ogroženost planeta, pogoltni liberalni kapitalizem, preštevilno prebivalstvo, razdeljeno na stotine držav, ducate verstev, množico političnih strank itd., terja stalno – naporno sicer – iskanje vsakokratnega modus vivendija. Doseganje tega pa ni mogoče, če se vsaj za silo ne poenotimo glede zgodovine, kar lahko storimo le tako, da jo jemljemo kot celoto in takšno, kakršna je.

Zato, spoštovana bralec in bralka, je ponovni premislek o poljanski vstaji potreben. Časovna distanca, množica evidentiranih dejstev profesionalnih in ljubiteljskih zgodovinarjev, zapisi udeležencev vstaje ter sedanji pluralni čas to omogočajo. Generacija, ki ji pripadam, na srečo ni bila vključena v ta gigantski spopad z nacifašizmom. Poveljni slovenski »politični monizem SZDL« pa nas ni moralno pohabil, prej nasprotno: usposobil nas je za neobremenjeno sprejemanje vsega, kar prinaša poindustrijski čas.

*

Sem privilegiranelec, ki svetovnega nazora nisem podedoval, tudi mi ni bil vsiljen, politično prepričanje prav tako ne, do obojega sem se dokopal – svetopisemsko rečeno – v potu svojega obraza. Poslušal sem, gledal, bral in počasi zorel. V družini se ni politiziralo. Edino ded je, kadar je bil v veseli družbi, spregovoril o »šturmih« na Rombonu. Druga vojna je bila očitno še preblizu. Solze za pokojniki se še niso osušile, le otroci rdečih, črnih in tistih, ki nismo pripadali ne enim ne drugim, smo postajali vse bolj spravljeni med seboj. Razumljivo, to je v naravi življenja samega.

O partizanih in domobrancih sem več prebral, kot slišal. Spominjam se, da mi znana prisega domobrancev nikoli ni šla iz glave. Kako so mogli priseči Hitlerju, saj je le-ta hotel narediti našo Slovenijo spet nemško? O poveljnih pobojih se je skrivnostno šušljalo, dejansko pa se je vse vedelo. Zame, nadobudnega šolarja, je bilo ključno vprašanje: Zakaj se to ne pove? Če so bili krivi in pošteno obsojeni, imajo pravico (vsaj) do groba, sem razglabljal.

Sem domoljub. S kakšno strastjo navijam za naše športnike, na primer! Kdaj, kako, zakaj me je domoljubje zarana preželo, ne vem. Zato, verjetno, sem tudi v partizanih videl predvsem domoljube in še danes gledam tako, čeprav vem, da je bilo prizadevanje za socialno pravičnost (revolucijo) nujno (drugo) gonilo upora. Večkrat sem se ubadal z mislijo, kako bi ravnal, če bi bil pred izbiro: iti v gmajno, kot se je pri nas reklo, ali ... Domoljubje bi odtehtalo – postal bi partizan. Bi bil dovolj pogumen, bi zdržal vse napore, bi lahko prenašal vsevedne politične komisarje, bi ...? Vprašanj na pretek.

Ti razmisleki so me oddaljevali od zunanjega manifestativnega čaščenja partizanstva. V ospredje so prihajala vprašanja kot: Kaj neki se je motalo v glavah

teh mladih fantov in deklet, po večini nešolanih, da so lahko postali partizani? Domoljubje? Želja po socialni pravičnosti? So verjeli Stalinu? Sovraštvo do soseda domobranca? ... Za dolgo me je okupirala Dakijeva misel, da so najboljši padli, in dalje, kdo so nas torej vsa ta povojna leta vodili. Še več je k temu prispevalo branje Edvarda Kocbeka in našega rojaka Vladimirja Kavčiča – prav on me je pripeljal v »poljansko NOB«.

Ta uvod je bil potreben. Sedaj smo tu, pri poljanski vstaji.

*

V Gorenjskem glasu sem 3. 1. 1980 na povabilo tedanje uspešne urednice Poldke Bogataj objavil naslednje:

Bil je večer. Debela luna se je bahavo sprehajala med svetlimi zvezdami. Stal sem na ploščadi dražgoškega spomenika. Nikjer v bližini ni bilo videti žive duše.

Iz dimnikov hiš, pripetih na rob črne Dražgoške gore, je igrivo poplesaval bel dim. Začutil sem domačnost ognjišča. Zazdelo se mi je celo, da vidim na skali Jelenci prikovanega Prometeja, a le za trenutek, potem je sneg, ki je prejšnjo noč ozaljšal praznično pokrajino, ohladil mojo sanjavost.

Kakšno je neki življenje za temi osvetljenimi okni? Je srečno?

Ah, stopiti bi moral do vsakega od njih, jih povprašati: »Ste srečni?«

Potlej bi vsakdo risal svojo srečo. Imele bi deset, sto, tisoč obrazov, a nekaj besed bi našel v vseh odgovorih, kot: kruh, otroci, zdravje, mir in tudi nesreča. Potlej bi jih vprašal: »Kaj neki je vašim govoril Žagar, da so cankarjevce končno le vzeli za svoje?« »Najbrž tudi o sreči, ki je mogoča le v svobodi,« bi bržčas odgovarjali.

In tu bi odkril novo besedo: SVOBODA. Vi jo izgovarjate povsem preprosto kot kruh, delo, hiša, žena. V vašem govorjenju ni duha krvi in ne slutnje smrti.

»S časom se ne spreminjajo le ljudje, temveč tudi zven besed,« sem si rekel.

Stal sem in užival lepoto večera. Ura v zvoniku je začela udarjati večerno uro. Zazdelo se mi je, da je napočila ura strahov. Z Rudnega sem ugledal prihajajoče apokaliptične jezdece. Konec!

Tedaj pa so luna in zvezde nenadoma močno osvetlile Ivetove podobe. Vse okoli mene je na mah oživel. Batičevi borci so se zganili. Bron je zaječal in borcev korake je spremljalo zlovešče lomljenje betona. Bil sem priča smrtnemu plesu, v katerem sta bila objeta mali slovenski narod in apokaliptični jezdec, ki so bili okrašeni z znanimi in neznanimi svastikami smrti.

Ko je odzvenel poslednji udarec in sta urina kazalca potegnili mejo med preteklostjo in prihodnostjo, so zlovešče podobe izginile. Ostal je le lep večer in luna in zvezde in ... mrtvi pod menoj. Začutil sem, da je zgodovina tudi sedanjost in prihodnost.

Spustil sem se po elegantni vijugi navzdol. Takrat pa se je utrnila zvezda. Postal sem in se zazrl v razparano nebo. Iz grla se je pritihotapila osvobajajoča želja: MIR. Pomislil sem: to je edino, za kar bi uspel tudi svetovni referendum.

Koraki so pregnali besede. Mislim na Prometeja. Mu bomo ostali v pogumu, ustvarjalnosti in ključovalnosti podobni tudi v letih preizkušenj, ki so pred nami?

*

Spomnim se, da je bil ta zapis bran in živo komentiran, res pa je bil tudi drugače intoniran kot tedaj drugi prispevki s to temo. Takrat me je prvič prežela misel, namreč,

zakaj poljanska vstaja in uspešni, zelo krvavi spopadi na območju Pasje ravni in sam fenomen poljanske vstaje nima ugleda, kot si ga zasluži. Brez nje, malce aktivistično rečeno, ne bi bilo – že od tedaj zame – heroične in obenem tragične dražgoške bitke.

Ta misel me ni nikoli zapustila, tudi izrekel in zapisal sem jo večkrat in bila je očitno opažena, slišana.

*

Pred dvema, tremi leti, ne vem točno, me je poklicala cenjena Milena Sitar in vprašala, ali bi se udeležil sestanka ZZB za vrednote NOB v znanem loškem »političnem pentagonu«.

Tema: spominsko zaznamovanje 70-letnice poljanske vstaje.

Pristal sem.

Sestanek, mislim, da ga je vodil Zdravko Krvina, se je začel s tem, da bi bilo dobro, da nek (mislim, da so ga že imeli v mislih) uveljavljen pisec partizanskih zgodb opiše poljansko vstajo. Bil sem povabljen k besedi – očitno so hoteli slišati moje mnenje – in takoj jasno povedal, da tovrstne opisovalce partizanstva sicer cenim, da pa je nastopil čas, ki terja drugačen pristop.

Omenil sem dva razloga: prvi, opisovanje partizanstva se mora intelektualizirati, postaviti na višjo profesionalno raven, in drugi, tematika partizanskega boja mora postati zanimiva za generacije, ki niso bile udeležene v tem gigantskem spopadu, kar bo mogoče le, če bo govorjenje in pisanje o NOB po vsebini, obliki in jeziku drugačno, tudi potrebno kritično. Nekaj pomislekov, bolj implicitno izraženih, je bilo, a na koncu je bila ideja sprejeta. Sprejet je bil sklep: dogovorim naj se s prof. Repetom, skupaj naj poiščeva kandidata za magisterij ali doktorat. Rečeno – storjeno. Uspelo nam je zbrati potrebna sredstva, najpomembnejšo vlogo pri tem je odigral Cvetko Kobal, ki bi bil doktorata in tega pisanja zagotovo vesel. Martin Premk je svoje naredil, jaz sem pričakoval celo več, a že to bo zadostovalo za dostojno počastitev spomina. Knjige o poljanski vstaji, ki smo jo načrtovali, očitno ne bo. Žal! S Sitarjevo, ki je bila motor tega projekta, sva imela še nekatere druge ideje, a pustimo to pozabi.

*

Ključno vprašanje je bilo in je: Je bil upor, vstaja v Poljanski dolini, na bohinjskem in jeseniškem koncu potrebna, torej smiselna? Po mojem mnenju: da.

Argumenti za to trditev so vsaj naslednji:

1. Nacifašizem je bila realna grožnja človeški civilizaciji. Do tedaj in še vedno bolj ali manj nezdružljive države in narodi so stopili skupaj v boj zoper to pošast. Šlo je za biti ali ne biti. Mali narodi, kot je slovenski, smo bili zapisani smrti. Dežela je bila razkosana med okupatorje, načrtovana so bila izseljevanja in razseljevanja ter pogromi zoper vse, ki bi podvomili o »novem redu«. Čakati ni bilo ne kaj ne koga. Upor je bil nujnost.
2. Upora niso mogle organizirati »stare sile«. Za kaj takega niso imele ne interesa, ne volje, ne moralne moči. Od prvega dne okupacije so se ji prilagajale, upajoč, da bo že kako, da bo njih dominacija: duhovna, politična, kapitalska, tako ali drugače ostala. Upor so lahko in so ga organizirale le nove sile, zbrane v OF slovenskega naroda. Zgled za nacionalno in socialno osvoboditev je bila tedaj lahko le slovanska Sovjetska zveza, dasiravno je bilo glede tega obilo pomislekov že prav od začetka upora. Je bila tedaj kaka druga možnost? Ne da bi vedel.

3. Je bila povezava z jugoslovanskim odporniškim gibanjem nujna? Da, a vsi, ki so poznali in priznali gospodarske, politične, verske in kulturne razlike med južnoslovanskimi narodi, so vedeli, da ne bo lahko. Pluralna OF je bila unikum tega prostora, za KPJ, ki je bila edina voditeljica upora v drugih delih tedanje in prihodnje Jugoslavije, komaj sprejemljiva. Da bi to vedeli, niso bila potrebna posvetovanja jugoslovanskih komunistov, še manj kasnejši prihod Arse Jovanovića in Iva Lola Ribarja med slovenske partizane. Našemu tedanjemu političnemu in vojaškemu vodstvu se moramo zahvaliti, da smo že med NOV – ne brez fizičnih in »političnih žrtev« – ohranili tisto nujno samobitnost, ki je omogočila osamosvojitve petdeset let kasneje.
4. Arhitekti tretjega rajha so Gorenjsko imeli za njegov nujni del – Gorenjci naj bi bili dvajset let spričo okoliščin le po naključju zunaj nemštva, zato so tudi načrtovali njeno takojšnjo priključitev rajhu. Ker pa je bila Poljanska dolina obmejno območje, so bili prepričani, da jo je treba poseliti z »echte«, torej pravimi Nemci. Poljance je bilo torej treba izseliti.

*

Drugo dominantno vprašanje se glasi: Je bil začetek upora politično in vojaško dovolj preiščen?

Odgovor se glasi: Da in Ne.

Zakaj Da? Zaradi grožnje z izseljevanjem je bila Poljanska dolina – precej manj bohinjski in jeseniški konec – zrela za upor ali bolje: za elementarni punt. Poljanci so zemljo, dom doživljali tako kot Tavčar, kot nekaj svetega. Izgubiti rodno grudo je zanje pomenilo izgubiti vse. Na punt so odhajali tudi s sekirami, krampi, žagami – kot da jih vodi pesem »Grad gori, grof beži«. Le kaka tretjina, morda, je imela primerno strelno orožje in je znala z njim tudi ravnati. Vodja OF in tamkajšnji prvi komunist Maks Krmelj je nalogo opravil z odliko. Ni pa pravočasno potegnil zavore, verjetno tudi ni smel, da bi tako mobilizacija ostala v realnih okvirih, zajela le mlade, samske, take, ki so odslužili kraljevo vojsko, bili orožja in vojskovanja vsaj malo vajeni. Okroglo 300 mobilizirancev je kmalu postalo breme političnemu, še bolj pa vojaškemu vodstvu upora, okupator pa je imel po odhodu Cankarjevega bataljona razlog več za nasilje nad prebivalci.

In zakaj ne? Zanetiti upor na Gorenjskem, ki so jo poleg Štajerske Nemci imeli za najbolj svojo v tem delu Evrope, je bilo mikavno, pravzaprav provokativno in zato tudi odmevno. Za organizatorje upora je bila s političnega vidika to prava odločitev. O tem ne more biti dvoma.

Kaj pa je pri tem izostalo? KPS in vodstvo OF je očitno podcenilo politične načrte okupatorjev in posebej vojaški potencial Hitlerjeve Nemčije.

Temu v prid govorijo vsaj naslednja dejstva:

1. Zaustavitev nemških armad pred Moskvo so razumeli kot skorajšnji začetek konca Hitlerjevih osvajalnih namer. Celo politično razgledani Žagar je upornim Poljancem razlagal, da bo spomladi vojne konec, hitlerjanci pregnani.
2. Uspehe partizanov v Srbiji so razumeli, ne da bi se poglobili v srbske in slovenske razmere, kot da zna biti tudi pri nas tako. Kritike, ki so je bili deležni slovenski komunisti na partijskem posvetu v Stolicah septembra 1941, pa niso vzeli cum grano salis (z zrnom soli).

3. Vodstvo OF ni storilo zadosti, da bi upor vzplamtel tudi v drugih, tako »nemških kot predvsem italijanskih« delih Slovenije.
4. Uspešen spopad – zaradi spleta okoliščin – z nemško policijsko enoto v Rovtu je partizane in njih podpornike naredil evforične.
5. Mislim, da je vodstvo upora podcenilo že pojavljajoče se kvizlinštvo, pri sojenju nekaterim »omahljivcem« pa je bilo preveč rigorozno, kar je bilo voda na mlin silam, naklonjenim okupatorju.

*

In katere so bile usodne napake vojaškega vrha OF?

Vojaško vodstvo upora – tedaj je že bilo ustanovljeno – bi moralo biti, če ga primerjamo s političnim vodstvom upora, že bolj profesionalno pri ocenjevanju vojaških zmogljivosti nemške vojske, ki se je krepila vse od prihoda Hitlerja na oblast v začetku tridesetih let in je predstavljala najbolj opremljeno in najbolj izurjeno armado tistega časa.

Bilećanska pehotna izobrazba mi zadostuje za naslednje sklepe:

1. Sprožitev oboroženega upora na Gorenjskem je bilo z vojaškega vidika (pre) zahtevno dejanje.
2. Ob Cankarjevem bataljonu bi morale obstajati – zlasti na Gorenjskem – tudi druge vojaške formacije, ki bi vezale nase nemško vojaško silo (kasneje okoli 2000 razmeroma izurjenega vojaštva).
3. Ko so boji na Pasji ravni vzplamteli, bi Cankarjev bataljon moral dobiti pomoč v oborožitvi in izurjenih borcih.
4. Opravljen bi moral biti razmislek o tem, kam naj se Cankarjev bataljon iz vojaških in političnih razlogov umakne, ko bo to potrebno.

Ničesar od tega, kolikor vem, se ni zgodilo. Cankarjev bataljon, ki je bil vojaško vrhunsko voden, kar mu je že v času borbe priznavala tudi nemška stran, je bil okrepljen le s kako stotnijo vstajnikov, večina od njih je v bojih na Pasji ravni doživela svoj ognjeni krst. Ko je poveljujočim postalo očitno, da cankarjevci ne bodo vzdržali napadov novih in novih svežih nemških sil, so se odločili za sicer prekanjen, a ne vem, če najprimernejši manever, in se mimo Škofje Loke premaknili v več kot 70 km oddaljene Dražgoše, vas pod Jelovico, z izjemno strateško lego. Tudi tu se je ponovilo vse, kar se je dogajalo Cankarjevemu bataljonu v Poljanski dolini in na območju Pasje ravni, in sicer: profesionalno vodenje bataljona, junaštvo borcev, podpora in obenem strah, to pot Dražgošanov, ki so se zavedali, kaj jih čaka, potem ko bodo borci Cankarjevega bataljona tako ali drugače morali zapustiti vas, in kar je bilo usodno: niso bili deležni nikakršne vojaške pomoči drugih upornikov, kar je brez dvoma velika napaka političnega in vojaškega vodstva OF. A to je že druga zgodba.

*

Vrnimo se za trenutek k bojem na območju Pasje ravni.

Le malo politično-vojaškega znanja zadostuje, da si človek zastavi tudi naslednja vprašanja:

1. Zakaj italijanska vojska – boji so tekli na tedanji nemško-italijanski meji – ni napadla partizanov?

2. Je to posledica nemške nadutosti – mislili so, da bodo sami zlahka obračunali z »banditi«?
3. Ali italijanski general Robotti ni hotel podpreti nemške strani?

Razmišljanja v tej smeri po mojem mnenju razgaljajo nemško-italijanske odnose, ki so bili očitno že tedaj vse kaj drugega kot zgledni, predvsem pa vodijo do ključnega vprašanja: Zakaj se Cankarjev bataljon ni umaknil na območje italijanske oblasti? Kako bi v tem primeru reagirali Nemci? Bi sledili Cankarjevemu bataljonu? Bi prepustili Italijanom, da z njim obračunajo oni? Bi se zgodba s Cankarjevim bataljonom končala manj krvavo? Kaj bi to pomenilo za nadaljnji razvoj partizanstva, tako v t. i. Provincii di Lubiana kot na Gorenjskem, ki so jo Nemci imeli za svojo?

Ne vem, ali je bil ta razmislek v takratnem politično-vojaškem vrhu OF opravljen, vem pa, da je bil Kardelj že tedaj kritičen do dejstva, da je bil junaški Cankarjev bataljon prepuščen samemu sebi.

Bodi kakor koli: analiza poljanske vstaje (in drugih takratnih vstaj) skupaj s heroično in obenem tragično dražgoško bitko terja nov kritičen premislek, tudi v luči tistega, kar danes vemo, pa takrat nismo oziroma kasneje nismo »smeli vedeti«.

*

Vrnimo se v Poljansko dolino, ob Selški dolini in Sorškem polju eni od sestavin t. i. loškega gospostva, ki je v Sloveniji vendarle nekaj posebnega. Freisinški škofje so bili stoletja stabilna in ne posebej nasilna oblast. Selška dolina, tipična predalpska krasotica, se iz severa v smeri jugovzhoda izteče v prodno Sorško polje, ki ga je ustvarila Sava, ki je milijone let – kot pravi Jenko – »drla z glasnim šumom iz višav v nižave«. Poljanska dolina je ločnica med iztekajočim se alpskim svetom in prvimi začetki dinarskega sveta.

Gre za povsem različne sestavine gospostva. Edina vez je tisočletno mesto. Ko so se delile škofije, sem pričakoval, da bo tudi Gorenjska zaokrožena v škofijo in naše

Poljanska vstaja – freska, Ive Šubic, 1981. / Foto: Tomaž Lunder

mesto bi – sem upal – postalo spet škofovsko. Nič od tega se ni zgodilo in Gorenjska je bila tako le v času vojne enotna (partijska) pokrajina – kaže, da prvič in zadnjič.

Gorenjska pa od nekdanj ne diha z enimi pljuči in zato tudi o vstaji na Gorenjskem ni moč govoriti. Govorimo lahko le o poljanski, bohinjski, zgornjesavski ... Organizatorji upora kot da tega ne bi vedeli.

Dolinama, ki sta, kot pravi France Planina, »dvojčici, a sta si tudi v mnogočem različni«, posebej Poljanski, gospoduje Blegoš, ta plešasti gruntar. V Tavčarjevih besedilih je stalen gost, večja Ivetova platna ne morejo brez njega. Za Žirovce moje mladosti pa je bil zanesljiv vremenar. Vsaka vas v Poljanski dolini ima svoj glas, narečje Poljan dominira. Jezik Selške doline in Škofje Loke je drugačen. Več poti je vedno vodilo preko Polhograjskega hribovja na morostarsko kot na selško stran. Selška dolina se je zarana industrializirala, Poljanska – točneje, Poljane – nikoli. Tudi sedanja »obrotna cona« na Dobju, upam reči, da to nikoli ne bo, želim pa, da postane »cona poindustrijske gospodarske strukture«.

Poljanska dolina je kmetijsko in bivalno območje, z začetkom turizma pa tudi turistično. Tu so se vedno dobro počutili vikendaši: leta dolgo na primer partizan, fizik, politik in dolgoletni direktor IJS Milan Osredkar; režiser Miran Hercog, ki je plodno posegal v lokalno gledališko ustvarjalnost in je le-ta pred desetletji z igralci, kot so Andrej Šubic, Anica Berčič, Juša Berce, in z mnogimi drugimi postala slovenski hit; pisatelj in v Poljanah tudi uspešen režiser Igor Torkar, avtor knjige Umiranje na obroke, v kateri razgalja stalinistične manire dela povojne oblasti; v Gorenji vasi prav tako pisatelj Franček Bohanec, ki se je veliko ukvarjal tudi s Tavčarjem; pa mojster fotografije Vlastja Simončič; v Žireh pa človek iz drugega testa, partizan in vrhunski gospodarstvenik in politik Janko Smole, vedno voljan pomagati našemu gospodarstvu; danes pa vrsta uglednih vikendašev iz Podvrha, na primer, ki tako ali drugače sooblikujejo fizično in mentalno podobo tega podblegoškega raja. Ura, se mi zdi, je tu, na poljanski strani, bolj kot na selški ali na žirovskem koncu, vedno tekla malce počasneje in zato je ta svet vedno imel obilo posebnosti, takšnih in drugačnih sanjačev, veliko umetnikov, zlasti slikarjev.

S povedanim sem hotel le opozoriti na posebno mentaliteto naših ljudi, ki je splet neke tradicionalne konservativnosti, zaverovanosti vase in romanticizma, hkrati pa imamo opraviti s svojsko prekucniško miselnostjo, libertarnostjo in liberalnostjo, ki se po obeh dolinah in na Sorškem polju ter v Loki na različne načine in nesinhrono pretaka. Ko sem bil predsednik Skupščine občine Škofja Loka, sem bil dnevno soočen s temi razlikami in tudi odkritimi antagonizmi, a vedno je obstajala možnost konsenza, minimalnega interesnega skupnega imenovalca – morda tudi zaradi skupne freisinške preteklosti. Kako je danes, v času lokalne atomizacije, ne vem.

*

Lep primer za osvetlitev te drugačnosti je Maks Krmelj, nesporni vodja vstaje, ki je tudi zaradi njega bolj spominjala na punt kakor na kako revolucionarno dejanje. Da bi ga poznal, ne morem reči, sem se pa z njim večkrat srečal, se rokoval, izmenjal kakšno vpludno besedo. Vedno sem ga skrbno opazoval, pozorno prisluhnil njegovim redkim besedam. Mož je bil res nekaj posebnega. Že njegov mladi partizanček Ive je v enem od svojih spominjanj zapisal, da je mož že tistega daljnega štiridesetega in enainštiridesetega leta izžareval določeno karizmo. Meni, ki sem že tedaj veliko razmišljal o partizanstvu, OF, Partiji, kvizlinštvu, pa ni šlo v glavo, zakaj je Partija

oziroma OF na čelo poljanske vstaje postavila tega preprostega, verjetno celo zelo bistrega, majhnega kmeta. Zakaj ni postavila na primer kakega izobraženega pripadnika OF ali vsaj delavca, saj je že tedaj imela v mislih proletarsko revolucijo, mar ne? Je to naključje? Morda je bila to še ena od zvitih Kidričevih potez, kdo poreče. Bodi kakor koli: tudi zaradi Krmelja je bila ta vstaja od samega začetka ljudska.

Krmelj je bil za tiste čase visok človek, tršate postave, spoznal sem ga, ko je imel že dolge sive lase. Bil je edini do tedaj meni znani Poljanec, ki ni nikoli govoril v pojoči poljanščini. V čudovitih partizanskih Ivetovih grafikah je veliko Krmeljev.

Pravzaprav pa ta legendarni Krmelj ni bil kaka izjema. Mar ni bil, mutatis mutandis, taka posebna pojava tudi Tavčar? Tudi on je bil visoke rasti, prodornega pogleda, ni se mogel sprijazniti, da ni bil plemenite krvi, kot ugotavljajo Branko Berčič, Matjaž Kmecl in mnogi drugi. Filip Kalan pravi, da je bil »zapisan radikalni frakciji slovenskih liberalcev«, njegov pisateljski okvir je bil romantični realizem, kraj, kjer so njegove zgodbe tekle, pa je bil skoraj vedno poljanski svet. Ločil je Cerkev od vere, malo zaradi tega védenja, morda celo več, zaradi modnosti tistega časa se je očitno navduševal nad »čistim evangelijem«, ki ga je pred stoletji ponujal Trubar. Pri tem je bil za to vero manj zagret kot njegov pesniško-pisateljski sotrp in katoliški duhovnik Anton Aškerc in manj podjeten od svojega sopotnika in političnega tekmeca Ivana Hribarja, župana, ki je obnovil potresno Ljubljano in dal postaviti verjetno najboljši Trubarjev spomenik mojstra Bernekerja.

Mož je bil v vseh pogledih uspešen: kot advokat, kot pisatelj, tudi kot politik, dasiravno v tej večini iskanja vsakokratnega možnega skupnega interesa ni bil najuspešnejši. Pomislil sem, kaj bi rekel Kosmov Ivan, če bi vedel, da je partizanska enota, ki se je na njegovi poljanski zemlji borila tudi za njegove nacionalne in libertarne interese, nosila ime njegovega varovanca, s katerim sta bila v toplo-hladnih medsebojnih odnosih, Ivana Cankarja. Prenesel bi, če bi se enota imenovala po Trubarju, po Ivanu s klanca siromakov pa gotovo ne. Bil je pač nadvse ambiciozen mož, ki se je tako rekoč iz socialnega dna povzpел med najbogatejše, vplivne in ugledne Slovence svojega časa. Tudi danes bi bil trn v peti – mimogrede povedano – aktualni slovenski levici, še bolj pa desnici. Usoda številnih slovenskih izobražencev pač!

Domača zemlja je bila njegova edina »neskaljena prijateljica«. (No, tudi sicer je imel rad nepremičnine.) Tavčar – je mogoče reči – je kar dobra odslikava poljanskega človeka, prav tako le nekaj let kasneje tudi profesor Aleš Ušeničnik, najvidnejši slovenski katoliški izobraženec tridesetih let prejšnjega stoletja, po svoje njegov antipod, pa tudi kompliment. Kdor ne pozna omenjenih in še nekaterih drugih markantnih Poljancev, Selčanov, Ločanov in Žirovcev, Poljanske vstaje – pa tudi kasnejšega partizanstva v loškem gospostvu, ki je imelo v sebi vedno tudi kulturno razsežnost – ne more razumeti.

Spominjam se, mislim, da je to bilo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, kako hvaležna je bila takratna ravnateljica nove osnovne šole v Poljanah Seli Šubic za podporo, ko so jo enoumni Poljanci napadali, ker je v avli šole razobesila portrete najvidnejših Poljancev – tudi »nepravih«. (Za tedaj vem, kdo vse smo ji držali »štango«, kot se reče, ne vem pa, kdo je ubranil pogrom drugopolnih enoumnežev nad fresko Poljanska vstaja njenega tedaj že pokojnega moža, partizana, poljanskega vstajnika, slikarja, ki je zagotovo vrh ugledne slikarske dinastije Šubicev.)

*

Kot že rečeno, ne zanima me le »statistika punta«, skušam razumeti dušo vstajnikov. Kaj neki se je motalo v glavah teh ljudi, da so upali storiti, kar so storili? Hitlerjeva armada je tedaj že nekaj let mendrala vse pred seboj. V tistem času se je ustavila pred Moskvo. Nihče ni mogel vedeti, kakšno bo nadaljevanje. (Slovenski) poljanski človek pa se upre, reče, da se ne bo selil in da hoče biti še naprej Slovenec. KPS, OF ..., kaj pa je to, bi rekel kak znani general. Kje so vendar čete, bataljoni, divizije, armade, ki bodo zaustavile avstrijskega malarja, ki se je odločil udejanjiti svoj »Moj boj«?

Res neverjetno!

*

Reformacija je zatrta. Po vaseh loškega gospostva so samo še posamezni, t. i. kripto protestanti. Tudi njih je treba spet vrniti k edini pravi veri, je bila zahteva Tridentinskega koncila. V Škofjo Loko pridejo kapucini, ki poslej perejo duše zapeljancev. Po vaseh naslednje polstoletje po zatrtju reformacije rastejo cerkvice, ki so danes zaščitni znak naše krajine (nobene pa ni npr. na Žirovskem vrhu). V jeziku današnjega časa bi rekli, da je tekel proces nove evangelizacije, točneje rečeno – rekatolizacije. Danes, nekaj stoletij za tem, so te cerkvice breme vasi, ampak pozor: to so povečini sladka bremena. Pred kratkim sem poslušal ključarja podružnične cerkvice na Gabrški gori Pavleta Habjana, ki je bil duša njene obnove. Ko sem ga poslušal, sem se spomnil besed uglednega Prekmurca Pojbiča, ki me je nedavno vprašal, ali vem, kaj loči katoliško cerkev od protestantske. »Ne vem«, sem dejal, ne da bi posebej napenjal možgane. »V vaših katoliških je več zlata, v naših protestantskih pa je več Boga«, me je z nasmehom, malo celo cinično, podučil. Ko sem poslušal ključarja gabrške cerkve, ki je izžareval iskreno vernost in pripadnost vasi, mi je prišla na um heretična misel: ta cerkvice je zaradi njega in njemu podobnih sovaščanov gotovo »protestantska«.

Tudi to je podoba Poljanca, puntarja, vstajnika, garača, nezafrustriranega realista. Pred vstopom v gabrško cerkev je spominska plošča. Na njej so izpisana imena pokojnikov, ki so padli kot partizani, domobranci, nemški vojaki, imena po vojni pobitih. Kaj takega in na tako neposreden, iskren način zapisane spravnosti še nisem srečal. Tega še v naših dolinah – poklicani in izvoljeni – niso sposobni, kaj šele v Ljubljani. Polna usta so jih sprave, delujejo pa nespravno, trdno prepričani, da je ravnanje po načelu divide et impera še vedno najkrajša pot k vzvodom oblasti! Verjamem, da ni boga, ki bi jim ta greh odpustil.

*

Takrat, ko je potekala poljanska vstaja, je preteklo že nekaj časa od objave enciklike Quadragesimo anno papeža Pija XI. Med Poljance – puntarje – njegova misel o socializmu kot največjem zlu do tedaj še ni segla, med vodilnimi vstajniki pa tudi ni bilo (kasnejših) – po Kidričevo rečeno – vojvod in »biciklistov« (ki bi se navzgor klanjali, navzdol pa tlačili). Vsi vstajniki so se počutili in dejansko tudi bili enaki med enakimi – le po odgovornosti so se ločili. Dve tretjini vstajnikov je tako, kot so vstopili, tudi izstopilo, tretjina je okrepila Cankarjev bataljon. Nobenih groženj, kaj šele nasilja nad nikomer!

In danes? Slovenska družba je razklana kot še nikoli. Socialna diferenciacija sili mnoge po pomoč k dobrodelnim organizacijam. Pogoltni liberalizem, sla po imeti in

ne biti, producira tajkune in množi naravne katastrofe. In človek se vpraša: Kdo in kdaj bo potegnil za zavoro, da se ustavi ta drveči vlak lažnega napredka? Ni junaka ali pa ni zavore. Pa vendar, še je upanje, to vendar mora biti. Če ne zaradi nas, zaradi iz nas rojenih.

*

Zato, spoštovani, se moramo spominjati poljanske vstaje in vseh drugih »kalvarij«, predvojnih, medvojnih, povojnih, ko smo materialno in duhovno padali in nato spet vstajali, da smo končno mogli stati in obstati, kot posamezniki, kot narod, in končno postati nacija, bi bržčas rekel Trubar.

Zato tudi danes potrebujemo upornike, vstajnike, ki nas bodo s svojimi pogumnimi dejanji prepričali, da moramo dati prednost življenju, začeti spoštovati delo, nagrajevati ustvarjalnost, biti optimisti, biti pozitivci.

Imeli smo (in jo še imamo) Vlado, ki je izredno slabo menedžirana, povsem destruktivno in nekompetentno opozicijo, sindikate ali bolje kar javnost, ki vsiljuje davno preživeta ekonomska in družbena razmerja. (Kdo zna reči, da pretiravam. Ne, živi bili pa videli – prav kmalu.) Gospodarji sveta so vzpostavili pogoltni neoliberalizem. Niso dovolili ne socializacije kapitalizma ne liberalizacije socializma, ki smo ju imeli. Za zaseganje vse bolj usihajočih naftnih virov, za zadnje tone rudnin, za poslednje litre sladke vode zasušnjujejo, in če je treba, tudi pobijajo. Govorijo, da to počnejo v imenu svobode, demokracije in človekovih pravic. Njih mediji nam perejo možgane. Pravijo, da je zgodovina mrtva, svet globaliziran, amerikanizem večer. Mar se ni že tretji rajh razglašal za globalnega, za večnega? T. i. »Herrenvolk« je udejanjal enoensnični svet po načelu: ein Führer, ein Volk, ein Reich.

Pravijo, da moramo misliti globalno in delovati lokalno. Prav, a kot pribito drži, da se bomo reševali in rešili – če se bomo (upam!) – le lokalno. Tako kot so pred sedemdesetimi leti »lokalci« morali reči odločni Ne! načrtovanemu izseljevanju in raznarodovanju, sicer bi bili danes tu »Oberkrainerji«, tako se bo treba danes in še bolj jutri ravnati po načelu »Uzdaj se use i u svoje kluse«.

*

Nastavki za kaj takega so. Občina Gorenja vas - Poljane, če se osredotočim na osrednji del Poljanske doline, je od vseh »lokalnih skupnosti« z območja nekdanje »komune Škofja Loka« daleč najbolje mobilizirala lokalne, materialne in človeške potencialne, jih nadgradila z nepovratnimi državnimi in evropskimi sredstvi in postala naglo razvijajoča se skupnost. Marmor Hotavlje, na primer, je ves čas dobro vodeno podjetje, ki je uspelo ohraniti delo kot vrednoto, je podjetje, ki je ves čas ostalo lokalno, poslovalo pa globalno in je lep dokaz, da sicer ne dovolj domišljen zakon o lastninjenju družbenega premoženja ne pelje nujno v tajkunstvo. Polycom je šolski primer, da je mogoče na »zelenici« narediti uspešno podjetje. Formiranemu vaškemu središču (malo za šalo, malo za res: za mnoge Poljance je Gorenja vas še vedno le »vas«) je mojster Metod Frlic vdihnil dušo, Galerija Krvina je postala prepoznavno kulturno središče. Na tej poti, pravijo, je tudi obnovljena Štefanova hiša.

Loško gospostvo je dalo in daje veliko prepoznavnih in priznanih gospodarstvenikov, znanstvenikov, politikov, kulturnih delavcev in športnikov, mnogi od teh so bili Poljanci. Je danes kaj drugače? Rodnost je vsa povojna leta v teh naših krajih nadpovprečna, bistrh glav obilo. Med nami ustvarja

poet v obdelavi lesa Peter Jovanovič, kamen in bron sta sredstvi za umetniško izpovedovanje kiparja Metoda Frlica, še vedno piše plodoviti pisatelj Vladimir Kavčič, v tujini pisatelj Boris Pintar, podobe sedanjega poljanskega sveta odslikava izvorni pesnik Janez Ramoveš, njegove pesmi pa uspešno prepeva njegova soproga Uršula (mimogrede: je eden od piscev spremnega zapisa leta 2009 ponatisnjene Komunističnega manifesta; dodajam: dokument je bil tedaj izraz tragike zgodnjega kapitalizma, ko se je še mislilo, da človeštvo ve, kaj in kako preseči svojo darvinsko naravo – te vere skoraj ni več). Ne bom našteval naprej, da koga ne spregledam.

Naj zaključim ta del z mislijo: narava loškega gospostva je še razmeroma neokrnjena, s pametno politiko lahko tudi tukajšnje kmetijstvo prispeva pomemben del k slovenski samooskrbi s hrano, ljudi, ki imajo znanje, pogum, voljo, pa tudi ne manjka, več jih je kot kadar koli doslej. Torej ...

*

Poljanska vstaja se še mnogim zatika v grlu, iz takih in drugačnih razlogov. Za nekatere je bila zgolj nepotrebna epizoda, za druge del načrtovane proletarske revolucije, ki je iztirila evolutivni tok zgodovine, za tretje neizrabljena priložnost za temeljito prenovu zasanjane podblegoške realnosti, za četrte preprosta nuja, če smo hoteli ostati Slovenci, Poljanci, za pete ..., kdo bi vedel. Že to, da toliko ljudi o njej vedno znova razmišlja, kaže na to, da je bila resnično zgodovinsko dejanje. Zgodovinska dejanja pa so zato zgodovinska, da se pametni ljudje iz njih lahko česa naučijo. In mi smo pametni, mar ne?

Ključne sporočilnosti in nauki poljanske vstaje bi lahko bili:

1. Bila je potrebno, a ne do kraja preiščeno, pravo, elementarno uporniško dejanje, uperjeno zoper izseljevanje in načrtovano germanizacijo.
2. Velika večina od tristo vstajnikov je poljansko vstajo razumela kot lokalno, samoobrambno dejanje; za KPS in komaj ustanovljeno OF pa je bil to odmevni začetek osvobodilne vojne in začetek načrtovanega ekonomskega in socialnega preobražanja takratne Slovenije znotraj (nove) Jugoslavije, spodbujeno tudi s kritiko posveta jugoslovanskih komunistov v Stolicah.
3. Brez Cankarjevega bataljona vstaja ne bi dobila tolikšne razsežnosti in ne bi trajala toliko časa. Brez izredne uspešnosti poveljujočih in individualnega junaštva borcev pa se vstajniki ne bi toliko časa in tako uspešno upirali nemškemu vojaštvu.
4. V času poljanske vstaje okupator še ni mogel računati na organizirano kvizlinštvo, posamične izdaje pa so bile bolj izjema kot pravilo.
5. Boji so trajali na komaj na novo zarisani meji med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo. Sodelovanja med vojskama obeh držav na tem območju praktično ni bilo.
6. Sam upor in njegova žilavost je Nemce presenetila.
7. Tokratni – pa tudi kasnejši – v boj vključeni »Nemci« so bili pretežno Avstrijci, s katerimi smo stoletja živeli v isti državi, kar je za razumevanje politike med obema državama vse do današnjih dni pomemben podatek. (So se pa povsem drugače vedli drugi »Nemci« – Luksemburžani.)
8. Ljudje so bolj ali manj vedeli, kaj jih čaka, ko bodo cankarjevci prej ali slej morali zapustiti dolino. Tega so se bali, in to upravičeno.

9. Politično in vojaško vodstvo upora ni storilo ničesar, da bi z orožjem in novimi borci okrepilo junaški boj Cankarjevega bataljona.
10. Ni mi znano, da bi bil opravljen premislek o tem, v kateri smeri naj bi potekal umik Cankarjevega bataljona: ali v notranjost Gorenjske – kar se je na koncu zgodilo – ali na območje novonastale Ljubljanske pokrajine, ki so jo oblikovale fašistične okupacijske sile. Ena ali druga smer umika bi/je imela za nadaljnji razvoj partizanstva predvidljive vojaške in politične posledice.
11. Sproženo uporništvo na Gorenjskem in seveda tudi v drugih delih današnje Slovenije je preprečilo nadaljnje izseljevanje in tudi »odložilo« priključitev Gorenjske rajhu.

Vstajniki zaradi večšega vojskovanja in junaštva, čeprav je bil za mnoge borce to njihov ognjeni krst, zaslužijo iskreno spoštovanje. Ta primer kaže, kaj človek zmore, če hoče, če je prepričan, dodatno, če je ogrožen. Ta človeški faktor, če delavoljne ljudi tako poimenujem, je danes v naši družbi podcenjen. Konkretni delavci so po tovarnah samo brezimni proizvodni tvorec, ki ga brez najmanjšega etičnega pomisleka zamenjaš, zavrneš, odpustiš, če je predrag, prestar, nekonkurenčen. Ko sem bil v Bileči, me je motilo, ko so nas učili, da na primer artilerijska priprava uniči 10 odstotkov žive sile, ne pa ljudi z imeni in priimki – Janezov, Tonetov, Petrov torej ... Zato, sem pomislil, morajo biti tudi vojaki enotno oblečeni, ker s tem izgubijo svojo individualnost ... Ko pa so borci umirali na območju Pasje ravni, se je točno vedelo, kdo, v kakšnih okoliščinah in kdaj je padel. Vsakega so pokopali, tudi nemške vojake, če je bila priložnost. Življenje je sveto in smrt je treba spoštovati.

*

Če se bomo hoteli izviti iz hladnega objema krize, ki dobiva že apokaliptične razsežnosti, bomo morali začeti resnično spoštovati naravo in nas same, človeka torej, ki je sebe bahavo poimenoval krona stvarstva. Potrebovali bomo tovarištvo, medsebojno pomoč, odpovedati se bomo morali pogoltnosti, da bomo v okoliščinah omejenosti virov lahko preživeli mi in upajmo, da tudi zanamci. Bomo to zmogli? Ne vem. Razmere so vsak dan bolj surove, preboj iz objema krize se odlaga, negotovost je – če primerjam – celo večja kot decembra 1941 na Pasji ravni.

Naj bo ta zapis spomin na eno najtežjih obdobij naše zgodovine, ki je bilo heroično in tragično obenem, in hkrati dokaz, kaj zmore slovenski človek, ko mu je najtežje.

In kaj se kaže ob koncu vprašati? Najprej: ali bomo v težavah, v kakršnih smo, našli idejo, ki nam bo vlila upanje v novo življenje, bomo, dalje, uspeli postaviti času primerno (novo torej) OF, ki bo znala in zmogla mobilizirati ustvarjalne sile našega naroda, in navsezadnje, imamo ljudi, ki jim bomo zaupali vodništvo čez to pustoto, ki nas obdaja?

Priznam, da nimam jasnih odgovorov. Tolaži me edino misel, da je v slehernem živem bitju neskončna sla po preživetju. Človek pa je živo bitje in ta čas gre za preživetje, to pot nas vseh.

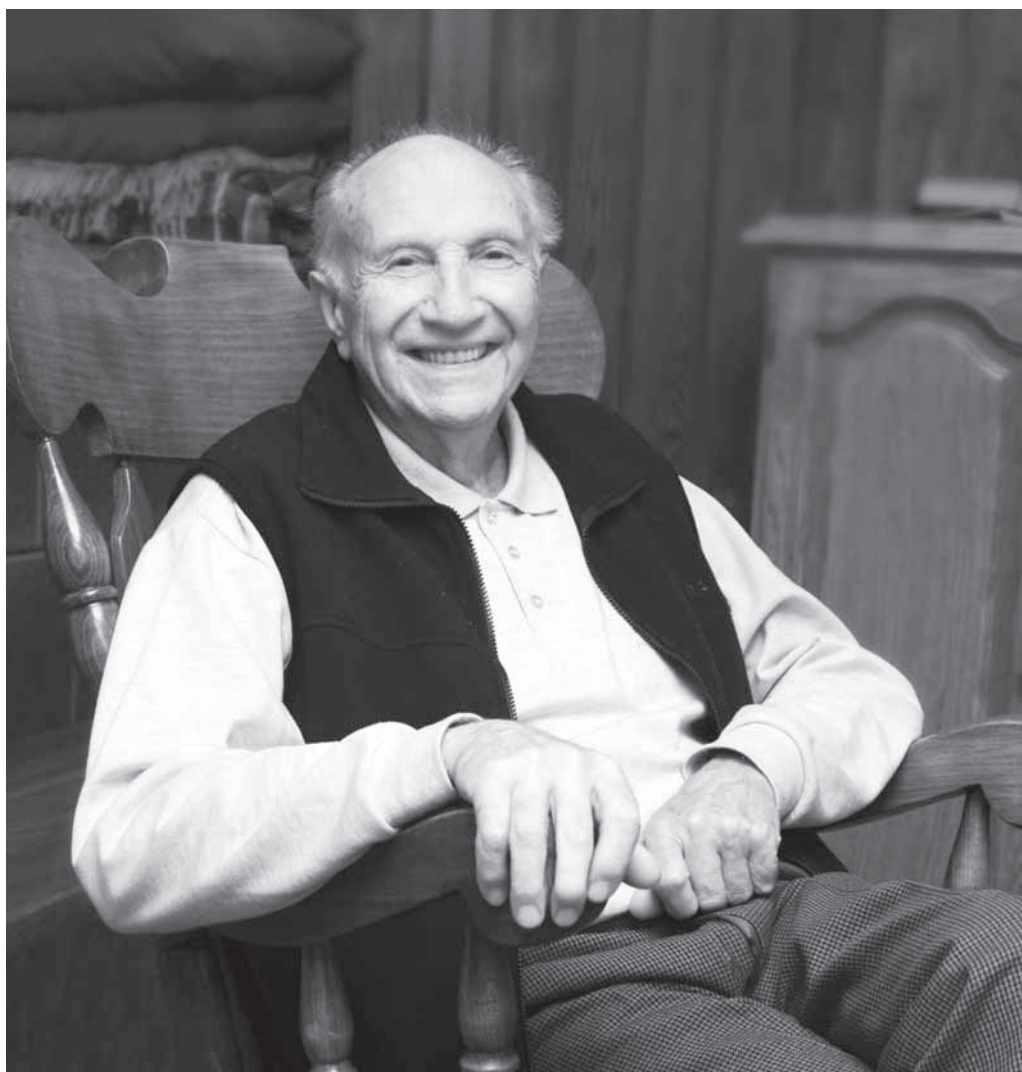
Bodimo in ostanimo optimisti!

Napisano septembra in oktobra 2011 kot spremna beseda za knjigo o poljanski vstaji.

INTERVJU ALFONZ ZAJEC, PRED NJEGOVO 80-LETNICO

Miha Naglič

Manjka nam več možete besede!

Alfonz Zajec / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Rodili ste se prvega dne v letu 1932. Prvega januarja imate torej dvojni razlog za praznovanje, rojstnodnevno in novoletno. Hkrati pa ni v bližini tega datuma na katoliškem koledarju nobenega Alfonza. Zakaj so vam torej dali to ime nemškega izvora, ki je sicer najbolj pogosto v špansko govorečih deželah, v Sloveniji pa naj bi vas bilo za kako poltretjo stotnijo?

To vprašanje se je porodilo tudi meni v poznejših letih. Odgovor mi je dala teta Franca (mamina sestra), ki je bila z majhno prekinitvijo del naše družine. Povedala mi je, da ga je ona izbrala. Sama je bila sicer vesele narave. Imela pa je manjvrednostni kompleks zaradi svojega lastnega imena. Rada bi bila Milka ali še kaj lepšega, manj pogostega. Do smrti sem bil njen varovanec.

Tiste čase je bilo veliko otrok v družinah. In kaj opazimo, ko gledamo imena otrok posameznih družin? Najprej so dali imena po parih: Johan, Johana; Franc, Franca; Marija, Marijana. Šele potem najdemo posebej krepka moška in ženska imena: Boštjan, Hieronim, Jakob, Rupert in Neža, Uršula, Barbara, Cecilija.

Tako sem po tetini zaslugi sedaj v žirovski občini s pet tisoč prebivalci edini s tem imenom. Običajno me tudi kličejo tako. Le učiteljica, gospa Justinova, me je v šoli poklicala: »Fonzi, pridi k tabli.« Pošto vedno dobim, četudi je naslov včasih napačen.

Nekoč pa se je zapletlo. Letališče na Brniku je bilo še v povojih. Letalo, menda DC-9 z okrog 30 sedeži, je bilo namenjeno zjutraj v Beograd. Karto sem že zvečer vplačal na Miklošičevi v Ljubljani, kjer je bil sedež firme. Naročili so: »Ob 6. uri zjutraj bodite tukaj pred pisarno. Avtobus bo odpeljal potnike preko Kranja na Brnik.« Zjutraj sem bil tam. Avto je speljal točno iz Ljubljane. Na Brniku so nas razvrstili v pare pri vratih na letališče. Potem pa nastane neko vznemirjenje. Uslužbenci nervozno hodijo sem in tja. Čas odhoda je bil že mimo, mi pa še vedno stojimo pred vrati. Zasliši se glas po zvočniku: »Alfonz Zak naj se javi na šalterju.« Ker se ni nihče oglasil, je glas po zvočniku pozival v angleščini. Zadeva je postala še bolj resna. Verjetno so menili, da je potnik tujec. Tega pa ne smejo pustiti na cedilu. Pospešeno so hodili uslužbenci sem in tja. Pojavil se je pilot. Stopim iz vrste do okenca, dam letalsko vozovnico uslužbenki in pravim: »Veste, čudno se mi zdi, da sva od 28 potnikov dva z istim imenom.« Uslužbenka pogleda vozovnico in mi jo vrne s pripombo, da imam vse prav urejeno. Spet je minilo pol ure. Pilot se je nagnil k uslužbenki in jo nekaj prepričeval. Takrat uslužbenka zapusti mesto in pride med čakajoče. Najde me in pravi: »Pokažite mi, prosim, še enkrat vašo vozovnico.« Takoj sem jo izročil in hkrati pripomnil, da je z mojo vozovnico vse v redu, saj mi je sama tako rekla. »Samo trenutek,« je še utegnila reči, že je bila spet na svojem mestu. S pilotom sta bila zadovoljna, ker sem ga slišal, ko je rekel: »Sedaj lahko odletimo.« Uslužbenka mi je prinesla vozovnico in dejala: »Lepa hvala. Rešili smo.« »Kako?« sem hotel vedeti. »Ko so nam sporočili z Miklošičeve, da je letalska vozovnica prodana, je dvakrat prebrala ime in priimek. Pri nas pa smo dvakrat zapisali priimek, najprej Zak, drugič Zajec, le številka sedeža je bila vselej enaka.« S precejšnjo zamudo smo potem odleteli proti Beogradu.

Ko sva že pri imenih: Žirovci vas poznamo tudi po domačem imenu: Alfonz Deklov. »Př Dekl« (Pri Dekli) pa se je reklo tudi trgovini, ki je bila dolgo v vaši hiši. Trgovina je zdaj zaprta, ime ostaja ...

Ime ostaja skrajšano. Mamina teta je služila kot pestrna pri Trčku v Tabru. Na sv. Ano leta 1881 je vas Dobračevo doletela nesreča. Vse, kar je hiš nad cesto, je pogorelo

z gospodarskimi poslopiji vred. Bila je vročina, pihal je zahodnik. Vas je za obnovo potrebovala novih, svežih moči za obnovo hiš in drugih poslopij. Teta Marija Oblak (1862–1926) je pri Trčku odslužila in se podala na Dobračevo k Tomincu, kjer so imeli pekarijo, trgovino in gostilno, odkupovali so tudi poljske pridelke. Te so vozili v Trst na ladje, nazaj grede pa pripeljali vino iz Vipave. Udinjala se je kot dekla. Pri tem delu se je še posebej usposobila za pekarijo in trgovino. Domači sin je odraščal v izobilju. Starejši ko je bil, manj volje je kazal do gospodarstva. Povsod so mu bila vrata na stežaj odprta, pri dekletih okna. Njegovi starši so se postarali, dekli pa prepuščali gospodarstvo. Sin se je zabaval po gostilnah s prijatelji, ki jih ni bilo malo. Dekla vsega bremena ni več zmogla. Videla je, da se trudi zaman. Po dvajsetih letih dela pri tej hiši je odpovedala službo. Preselila se je k Trčku na Dobračevo v rojstno hišo svoje matere. Tam je začela peči kruh in ga prodajati. Na vasi so jo pogrešali in prihajali k Trčku k Tomincovi dekli po kruh in razgovor. Po veži je razporedila vreče z moko in žitom in še to prodajala. Trgovina in pekarija sta cveteli. Davkarija v Idriji ni bila zadovoljna s takim delom. Postavili so ji ultimat. Od Kebra je kupila 100 m² sveta in si dala postaviti majhno hišo. Vanjo se je preselila leta 1905. Vaščani pa so hiši dali ime pri Tomincovi dekli. To ime je bilo v veljavi do prve svetovne vojne. Pozneje so pridevnik začeli opuščati in ostalo je samo še Pri Dekli. Po 100 letih trgovine ni več. Vzroki so znani. Ali je ta usmeritev modra, bo pokazal čas.

Zakaj se vi pišete Zajec, vaši najbližji sorodniki po očetu pa Zajc?

Pravilno in slovnično je Zajec. Brata Matičk in Janezk Zajec, tako ju je klicala s pomanjševalnico mati, sta bila čevljarska mojstra in oba sta naredila novi hiši na Dobračevi. Matičk na št. 43, Janezk na št. 53. Oba sta vzela sosedovi dekleti za ženo in imela več otrok. Matičkov sin Ivan (moj oče), klicali so ga tudi Anže, se je priženil k Dekli in vzel za ženo trgovkino posvojenko (Žunarjevo, bratovo hčer). Trgovina in pekarija sta dobili nov zagon. Poslovanje preko pošte se je povečalo. Ivan Zajec je bil novi gospodar Pri Dekli, Ivan Zajec je bil tudi njegov stric, čevljarski mojster, doma na št. 53. Naslovi so bili velikokrat pomanjkljivi, opremljeni samo z imenom in priimkom. Tako se je pošta odpirala tam, kamor jo je poštar prinesel. Šele iz vsebine je bilo razbrati, čigava je. Tako se je dogajalo vsak dan, da so nosili pošto križem. Potem so se domenili: vsi Matičkovi naj se pišejo Zajec, vsi Janezkovi pa Zajc. A nisem prepričan, da je bilo res tako, kot so mi povedali.

Nagibam se k tejle razlagi. Nemško zapisani priimek je Seitz. Matične knjige so se vodile v župnišču. Ko so besedo slovenili, so zapisali Zajc. Matičar, vnet slovenist, je besedo popravil v smiselno besedo, v Zajec. V krstno knjigo niso vsi enako skrbno pisali. Tako sva z bratom Tonetom imela vsak drugače zapisano, on Zajec, jaz Zajc. Na podlagi 27. člena Zakona o matičnih knjigah mi je bila leta 1965 izdana odločba o pravilni rabi priimka Zajec. Na podobne težave utegnejo naleteti tisti, ki imajo priimek Mrovlje ali Mravlje, Peternelj ali Peternel. Kadar gre zares, je vsaka črka važna in datum tudi.

Naj povem, kaj se mi je zgodilo. Namenil sem se na obisk v Argentino. Argentinska ambasada je v Beogradu. Tja sem moral osebno. Tukaj se je zapletlo pri rojstnem datumu. Oni so vedeli, da je pravilni datum mojega rojstva 1. januar, moja osebna izkaznica pa je izkazovala 2. januar. Kaj sedaj?! Z vlakom nazaj domov in po ureditvi spet v Beograd. Ne. Najel sem sobo v hotelu Moskva, takoj poklical po telefonu matičarja v Žiri in povedal za zaplet. Še isti dan mi je poslal na hotelski

naslov rojstni list. Čakajoč pismo, sem si lahko dodobra ogledal nekdanje naše glavno mesto. Ko sem dobil pismo, sem lahko na ambasadi uredil vse potrebno.

Zgodba vaše družine je dosegla tragični vrhunec 29. novembra 1943, ko so vam partizani ubili očeta. Pod naslovom Naša zgodba jo je slovenska javnost slišala na Radiu Ognjišče in brala v reviji Ampak, objavili smo jo tudi v Žirovskem občasniku. Zato predlagam, da v tem pogovoru vsega, kar ste napisali, ne ponavljava. Mimo te preizkušnje, ki je tako usodno zaznamovala vas in vašo družino, pa ne bova mogla. Najprej vas prosim, da obudite svoj spomin na očeta Ivana (Anžeta). Kakšen je bil?

Tule pa nimam veliko povedati. V spominu imam na primer, kako se je bril. Na mizo je postavil stol, luč na poteg je potegnil do naslonjala, da je bila žarnica obrnjena proti obrazu. Skrbno se je namilil in takrat smo otroci stali na klopi ter ga opazovali. Včasih je s čopičem pomazal po licih enega, drugič drugega. Imel je brčice, ki jih je strigel zelo na kratko. Hodil je čvrsto. Pri zboru je pel bariton. Ne spomnim se, da bi bil doma kdaj kaj pel. Veliko časa je bil zvečer v pisarni. Bila je zraven prodajalne, čisto majhna po površini, a z veliko policami skoraj do stropa. Luč nad mizo iz porcelana, ki je bil znotraj bel, zunaj zelo temnozelen, tako da se je od zunaj komaj videlo, da sedi za pisalno mizo. Kadil je, in to kar zelo, vpričo nas otrok. Dejal je, da je to iz ujetništva v Italiji. Tam se je navadil. Bili so tako lačni, da so požirali dim in tako z dimom napolnili želodce. Zabičal je mojim trem starejšim bratom: »Vi ne boste kadili!« Starejša brata sta začela kaditi skrivoma, ko ga ni bilo več, pa javno. Za tretjega ne vem. Jaz sam nisem kadil nikoli. Nekaj pa mi ne gre v račun. Meni se je zdel oče velik. Vojaška knjižica iz leta 1922 pa mi govori drugače. Osebni opis je takle: »Obim i visina 85/169; kosa – smeđa; oči – plave; brkovi – kestenjasti; razvijen – dobro; ženjen – ne; pismen – ja; ostali znaci – ne.«

Hiša pri Dekli, v kateri je bila tudi prodajalna Veletrgovine Loka.

Tole je pa tudi zanimivo. V nedeljo ob dveh popoldne je bil v cerkvi nauk, vsaj tako se je reklo. V postu pa križev pot. Šla sva že iz cerkve proti domu, ko zagledam vpadljiv plakat na Sokolskem domu. Vabil je na ogled filma Pasijon. Prosil sem očeta za denar, da bi ga šel gledat. »Saj sva bila ravno pri pasijonu v cerkvi.« Tak je bil odgovor in z njim sem se moral sprijazniti.

Anton Žakelj (Balčkov Tone), ki je v Žirovski občasnik dopisoval iz Amerike, je poudaril, da je bil vaš oče eden najbolj uglednih članov katoliške skupnosti v Žireh. Tisti, ki jim je bil kot tak v napoto, naj bi z njim ravnali po svetopisemskem reku: Udari pastirja in razkropile se bodo ovce! So dosegli svoj namen?

Zgodilo se je drugače, kot so načrtovali. Ko so oktobra 1943 Nemci zapustili Žiri, so s seboj odpeljali tudi skoraj vse čevljarske stroje in vse nepredelano usnje in tudi že izdelane čevlje. Vse to so deponirali v Kranju. Čevljarji so ostali doma. Niso šli v Kranj, da bi tam delali. Niso šli v partizane. Povečini so se skrivali doma. Ko so pri nas ubili očeta osmih otrok (starih od 4 do 19 let), pa se je obrnilo – odločilo. Ne v partizane, odšli so v Kranj. Sredi decembra so že postavili odpeljane stroje v najeto delavnico in takoj začeli s pripravo za zagon prave čevljarske delavnice. Število čevljarjev in prešivalk se je hitro večalo in zbralo se je skupaj okrog 50 delavcev. Domov iz Kranja niso več prihajali. Mogoče kdo skrivoma. Hodile pa so tja žene, kdaj tudi z otroki. Prinesle sveže perilo, domov pa novo delo.

Arhiv Slovenije hrani dokument VOS-a za Gorenjsko. Seznam izdajalcev iz škofjeloškega okrožja z dne 24. 2. 1944. Med njimi so v veliki večini tudi čevljarji, ki so delali v Kranju. Niso pa vsi. Kaj je pomenilo biti obtožen, da si izdajalec, se ve; to je med vojno pomenilo smrt. Čevljarji »izdajalci« so imeli še srečo, da so vojno preživeli v Kranju in se po vojni vrnili na svoje domove živi. Brez posledic. »Izdajalstvo« jim je bilo oproščeno. Najdaljše življenje teh srečnežev je dočakal Vladislav Filipič – Ladik (1910–2002).

Očeta ste torej izgubili v svojem dvanajstem letu. Ob koncu vojne so prvega od bratov ubili, drugi je emigriral v Argentino, tretji je po vrnitvi iz vojnih preizkušenj odšel v šole in se ni vrnil domov. Ostali ste torej edini moški v družini. Prevzeti vlogo moškega pri trinajstih letih pa ne moreš. Ali pač?

Vprašanje moram malo obrniti, pravzaprav popraviti. Očetov namen je bil, da bi bili vsi šolani. Sam je izkusil, kako je, če nimaš trdnega znanja. Izučil se je bil za čevljarja. Ko bi bil moral delati izpit, pa ni bilo mojstrov, ker so bili poklicani k orožju, kot je bil kmalu poklican tudi sam. Izpit je lahko opravil šele po vojni. Prav zaradi tega sta bila prvi – Polde – in drugi – Tone – poslana na šolanje v Škofove zavode. Tretji – Viktor – je bil bolj praktične narave, zato je šel v Škofjo Loko v Meščansko šolo Ivana Tavčarja (obratno-industrijska smer). Četrta – Marta – v Meščansko šolo pri uršulinkah v Škofjo Loko. Poldetu je spodrsnilo pri francoščini. Prišel je domov in oče ga je vpisal kot vajenca v trgovini. Vojna je prekinila šolanje preostalim trem. Viktor ni mogel brez dela. Kot čevljarski vajenec je vstopil v najbližjo delavnico, nasproti Potočena. Ob očetovem umoru sta bila Polde in Tone že v nemški vojski. Polde je ušel, dezertiral, prišel domov in se pridružil domobrancem. Tone je bil v Rusiji ujet, pridružil se je jugoslovanski vojski in tako preko sremske fronte prihajal v sklepno fazo vojne. Viktor je po očetovi smrti odšel v Rovte, pridružil se je domobrancem. Prav tako je odšla v Rovte Marta.

Konec vojne se je Polde umaknil čez mejo v Italijo. Viktor, Marta in Irena so odšli v Avstrijo. Iz Avstrije sta se dekleta srečno prebila v Italijo in se našli skupaj s Poldetom. Viktorja so Angleži vrnil v Slovenijo. Sledil je poboj. Tone je kot vojak dočakal konec vojne v Zagrebu, vendar ni prišel domov, pač pa je tako kot oče šel isto pot – moral je odslužiti jugoslovansko vojsko, ker je bil prej služil cesarju. Prav tako je Tone moral odslužiti jugoslovansko vojsko, ker je bil prej v nemški vojski. Pozneje je nadaljeval šolanje v Ljubljani in potem na Gozdarski fakulteti v Zagrebu, ker je v Ljubljani takrat še ni bilo.

Prevzeti vlogo moškega pri trinajstih letih ne moreš – tako si mi zastavil vprašanje. Pa še prav imaš. Hudo je to, ker moški res še nisi, moraš pa prevzemati naloge, kot da si že. To se je kazalo doma pri običajnem delu. Pri navadnem štihanju na vrtu. Ko sem šel k vojakom, sem imel 60 kilogramov. Koliko sem imel pri trinajstih, ne vem. Vem pa, da mi lopata ni šla drugače v zemljo, kot da sem jo pravokotno naravnal ter z obema nogama skočil nanjo. Če sem hotel urediti samo majhen kos njive, je bilo treba velikokrat skočiti na lopato. Sprašujem te, s kakšnim današnjim športom bi lahko to moje delo primerjal? Prav zaradi tega sem šport dobesedno zasovražil. Imel sem ga doma v izobilju. Moji sošolci so se s športom zabavali. Niso imeli drugega dela. Očetje so jim doma vse postorili. Vsa drva pripravili za zimo, niso poznali domačih del. Kje pušča streha, kje dobiti nadomestno opeko, in ne nazadnje, kje denar zanjo. Imeli so te celo za čudaka. Tudi izogibali so se te. Imeti stike s to družino, je pomenilo dobiti neozdravljivo bolezen, podobno gobavosti. Nisi znal narediti navadne malte, navadnega beleža. Nisi znal žagati z dolgo žago. Danes znam. Naj se pohvalim, da me je učil Lukatov Franc. Če me je ta učil, verjemite, da zares znam. Pomagal sem delati drvarnico pri sorodniku. Nobenega ni bilo, da bi mu z druge strani potegnil žago. Mene so dobili. Tisto dopoldne je bilo za uiti: »Potegni do kraja žago; potegni žago naravnost; ne tišči na žago; meni ne pomagaj; vleci enakomerno.« Popoldne sem znal ali pa se je mojster unesel?!

Huda zadeva je bila tudi z opravi na uradih. Če gre na urad vdova, je pravica že zmanjšana na polovico, če ne v celoti. Vedo, da ne bo prišel nadnje mož. Če pride pa na urad mladostnik, ki mu še ne poganja brada, je bila za uradnike, posebno pa za uradnice, prava poslastica. Menim, da je bil srednjeveški pranger pravi blagoslov v primerjavi z vzvišenostjo tedanjih uradnikov. Od tistih časov sem občutljivejši za vsako najmanjšo krivico, ki jo kdo doživlja. Bilo je hudo. Prihajalo pa je še hujše.

Po moževi smrti je bilo materi Mariji (Mici) naloženo vso družinsko in hišno breme. Kako ga je nosila? Kakšna je bila po značaju ona?

Kako je mama nosila vsiljeno breme? Zelo težko. Glavnino vsega bremena pa je prevzela teta Franca, ki je bila drugega, drugačnega značaja in preizkušena že iz prve svetovne vojne.

Moram povedati nekaj več o njej. Čeprav je bila po sorodstveni liniji teta, je bila za nas druga mama. Njo smo tikali, mamo vikali. Že to pove, da smo bili z njo bolj povezani. Rojena je bila pri Žunarju kot četrta od osmih otrok (1901). S petim letom je že obiskovala prvo čipkarsko šolo v Žireh. Med prvo svetovno vojno je prevzemala dela staršev in hodila na občino moledovat za podporo. Tudi nje niso dosti upoštevali, kot mene ne v drugi vojni. Nekoč je prebrala oglas na občini, da lahko dobi delo, kdor se prijavi, za delo v kamnolomu (Pilovec) pri Trebiji. Z Mico Polonkarjevo sta se prijavi in začeli hoditi na Trebijo. Ko jo je oče ob štirih zjutraj

klical k vstajanju, je imel solzne oči. V kamnolomu so jima dali posebno kladivo in s tem sta osem ur drobili kamne v šoder za posipanje potov. Ta pota so bila na fronti za prevažanje topov. Lačni in utrujeni sta prihajali pod noč domov. »In isto pot in isto smer ponavlja ribič vsak večer,« pove Hribarjeva balada. Vzdržala je in doprinesla k družini denar, ki ga ostareli oče ni mogel.

Po vojni je bil zaslužek v klekljanju. Ko so se Pri Dekli zgostile težave (1925 je umrla stara mati, drugi otrok na poti, lastnica hiše zbolela in obležala), je prišla teta v pomoč k vsakemu delu – peka, trgovina, otroci. Zgrabila je tam, kjer je bila potreba. Tako čvrsto, delovno jo je zasnubil fant Vencelj Grošelj. Poročila sta se na Dobračevi na angelsko nedeljo 1938. Odšla je na njegov rojstni dom, na žalost vseh nas otrok. Izgubili smo pravljíčarko. Take ni nikjer več. Priprave na vojsko so bile že v teku. Če je sluga nosil pozive za pletenje žičnih ovir po Dolenjski, je vselej zadelo moža. S prihranki in posojilom sta kupila trgovino na Selu. Tudi odprla sta jo že, a zaradi vojne delo ni steklo. Šel je k partizanom, ušel in se pridružil domobrancem v Rovtah. Ko ga je teta šla nekoč obiskat (1944), so vdrli v stanovanje in odnesli praktično vse. Ni imela kam glave položiti. Skrušena je prišla k nam povedat, kaj se je zgodilo. Mama je rekla: »Boš pa pri nas.« Ostala je in bila z nami skupaj do smrti (1998). Z veselim značajem je skušala vzdrževati kolikor mogoče znosno življenje, ki je s težavami z vsakim letom naraščalo. Umrla je v visoki starosti, a z nami je še vedno v mislih.

Mama je bila po očetovi smrti spremenjena. Ni se zanimala za nas otroke. Pozimi je klekljala in ni spregovorila. Spomladi, ko so bili dnevi toplejši, je sedela na klopi pri zaklonišču in strmela v Žirovski vrh. Tako je teklo že drugo leto, ko je maja 1945 prinesla Vida Čelešnikova po partizanski pošti pismo v modri ovojnici. Takrat se je prvič oglasil Tone, ki je preživel vojsko. Spraševal je, če smo še živi. Takrat smo še bili, konec maja pa je obležal v Lovrenški grapi 18-letni brat Viktor.

V Otočcu na Hrvaškem je živela družina Franca Grošlja in Ivane, roj. Zajec – Matičkove. Najstarejša hči Ivanka je po vojni prišla prva v Slovenijo k starim staršem na Selo in drugim sorodnikom v Žireh na obisk. Seznanila se je s tukajšnjimi razmerami. Bila je tudi pri nas. Ko je prišla domov, je takoj povedala, kakšna je situacija. Svakinja Ivana je ukrepala. Napisala je pismo in naročila: »Mici, ko bo spet prišla Ivanka v Slovenijo, bodi pripravljena, da boš prišla z njo k nam v Otočac. Tvoj sin Tone je sedaj v Otočcu pri vojaki. Z njim se boš lahko sestala. K nam pride večkrat, kadar je prost.« Odločila se je, da bo šla z Ivanko v Otočac.

Starejši se boste spomnili Reze Trpinove. Pekla je medene pirhe in jih na sejmu prodajala. Ta je izvedela, da mama namerava na Hrvaško. Prišla je in dejala: »Mici, jaz bi tudi rada šla na obisk k sinovi ženi, ki je sedaj vdova. Sina so ubili v začetku maja 1945. Nekaj časa bi le potovali skupaj. Naši so blizu Duge Rese.« Mama ni ugovarjala, bo vsaj družina.

Prišel je dan odhoda. Prišla sta Reza in Henrik k nam, da bodo skupaj počakali furmana, ki jih bo potegnil do Loke. Ni ga še bilo. Teta je prišla na dan z vprašanjem: »Kaj pa, če kateri zbolijo na Hrvaškem, kako boste?« Reza je imela takoj odgovor: »Če bo Frenca (sina) precerala hrvaška zemlja, bo pa še mene.« Henrik je samo pokimal, mama je tudi ostala brez besed. Prišel je furman. Sedli so na voz in že so mahali v slovo.

Po vojni so bile otežene zveze. Dolgo je bilo treba čakati na vlak, zamujali so. Tako so edini potniki – Ivanka, Reza, Henrik, mama, ponoči sedeli v čakalnici na Vrhovinah in govorili. Skozi čakalnico je prišel postajenačelnik. Zaslišal je znano

govorico. Obstal je in spoznal tri, Ivanka pa mu je po domače povedala, čigava je. Brž je šel skuhat čaj in potem sedel zraven. Povedal jim je še vse prave zveze, da bodo hitreje prišli do cilja. Ta dobri človek je bil Žirovec Vinko Bačnar. Kasneje, ko je postal vdovec, se je poročil z Mici Balčkovo.

Vsi so prišli srečno na cilj. Mama je imela srečo, da je Tone pri vojaškem poveljstvu našel razumevanje in je bil vsako popoldne prost ter prišel do družine Grošljevih, kjer je bila mama deležna vse pozornosti. Čez mesec dni je prišla domov druga, spremenjena, spet taka kot včasih. Tudi Henrik je prišel domov. Reza pa nikoli več. S sinovo družino so se srečno dobili. Izvedela je marsikaj, tudi bolj natančno, kako so sina Franca pred smrtjo mučili, morebiti se je tudi na poti prehladila. Aprilsko vreme je muhasto. Legla je in po štirinajstih dneh umrla (1. 5. 1946), stara 66 let. Bodi ji lahka hrvaška zemlja! 13 let za njo je umrl tudi Henrik, star 79 let.

Dolžan sem odgovoriti še, kakšna je bila mama po značaju. Ne bom znal točno opredeliti. Še najbolj podobna sta si bila z bratom Janezom, bolj poznanim kot Žunarjev ali tudi Strojerjev. On se je šolal v Idriji, mama pa doma pri strogi teti. Tu so bili vedno le resni gospodarski razgovori. Zabav ni poznala. Tudi plesati ni znala, kar se je meni zdelo še posebno čudno.

Po vojni so vaši mami zaplenili skoraj vse premoženje, češ da je bil njen mož »izdajalec«? So vam v novi državi tudi vse povrnili?

Napačno ste seznanjeni. Naj pojasnim. Hiša z gospodarskim poslopjem in vrtom je bila napisana na oba, na vsakega polovica. Vse drugo, gozd, njiva, pa samo na očeta. Mami so njen del zaplenili zaradi obtožbe, da je dva sinova dala v nemško vojsko, očetu pa so zaplenili zaradi tega, ker je bil »izdajalec.« Skrbno so jemali še potem: dediščino po očetu Matičku, pa posojilo Čevljarski družbi Sora.

Nimamo nobene začetne odločbe. Dokumente smo iskali od vojaškega sodišča v Zagrebu do vseh možnih stopenj sodišč v Ljubljani. Brez uspeha. Odločbe so morale biti! Po spremnih dopisih se to jasno kaže. Leta 1945 je Okrajni NOO Škofja Loka poslal sodišču v Škofji Loki predlog za zaplembo trgovcev in obrtnikov, ki so bili kot narodni izdajalci likvidirani. Leta 1961 Javno tožilstvo LRS navaja, da so pregledali spise v Škofji Loki. Zaplemba za Ivana Zajca je bila izvedena na podlagi prijave KLO Dobračeva. Izrecno pa je navedeno, da je bil Ivan Zajec po nesreči ustreljen. Razumi, kdor more. Piše se enkrat tako, drugič drugače, kakor komu kdaj ustreza.

Vse še ni bilo vrnjeno in povrnjeno (npr. nakup hiše). Kar je bilo že vrnjeno, je bilo spet odvzeto, to spet razveljavljeno in velja prva vrnitev. Vse to na predlog in zahtevo mojih rojakov danes, kot leta 1945 na zahtevo mojih rojakov na Dobračevi. S kakšnimi ljudmi živim?!

Kaj se je po očetovi smrti zgodilo vašim treh bratom in štirim sestram? Kdo od njih še živi? Koliko nečakov imate?

Povedal sem že, da so se Polde, Marta in Irena znašli v Italiji, v taborišču. Polde je iz taborišča šel v semenišče v Rim. Ko je argentinski predsednik Peron dovolil vstop nekaj tisočem Slovincem v državo, je odpotoval že s prvo ladjo. V začetku januarja 1948 je bil že tam. 18. decembra (na mamin rojstni dan) leta 1954 je bil posvečen v duhovnika. Po nekaj letih delovanja v provincah Argentine je opravil letalske izpite in postal kurat argentinskega vojnega letalstva s kapitanskim činom. Vozil je helikopter. Kot prvi duhovnik je maševal na Antarktiki, na najjužnejšem delu

poloble, kjer je vojaška baza. Zbolel je za rakom in umrl, star 51 let. Pokopan je v grobnici lazaristov v Lujanu.

Tone je dokončal študij gozdarstva v Zagrebu ter diplomiral 1956. Nato se je poročil in dobil hčerko. Služboval je na Primorskem, pri Gozdnem gospodarstvu Tolmin do leta 1962. Preselil se je na Štajersko in služboval na Kmetijski zadrugi Podvelka kot vodja gozdarske enote. Nato je do upokojitve delal na Gozdnem gospodarstvu Maribor, obrat Ruše. Kot upokojenec se je vključil v delo s šolsko mladino na gozdnih poteh in prispeval k vzgoji mladine, dokler ni zbolel za neozdravljivim rakom. Umrl je v 78. letu v Mariboru, pokopan je na Pobreškem pokopališču.

Viktor ne leži več, kot se je domnevalo, v poznanem grobišču v Lovrenški grapi. Ko so grobišče prekopali, ni bil identificiran. Kje je?

Marta se je poročila leta 1952 v provinci Buenos Aires. Ima sina, ki živi drugod. Kot vdova živi sama v svoji hiši.

Irena živi kot vdova sama v svoji hiši, čeprav je imela šest otrok.

Šesti po vrsti sem jaz, ki sem edini ostal od »trume vesele« – fantov namreč. Tri hčere so po svetu. V hiši sva sama z ženo Pavlo. »Pred ognjem dom« nam varuje sv. Lenart na Dobračevi in sosedje, dobračevski gasilci.

Vida je v Škofji Loki, kamor se je zatekla po dveletnem zaporu v Rajhenburgu. Z možem sta si zgradila dom v dvojčku. Kot upokojenca sta hkrati ali izmenično nepogrešljiva varuha otrok obeh sinov.

Metka je v Piranu. V hiši, ki jo je nadzorovala med gradnjo, medtem ko je mož služil denarje zanjo po svetovnih morjih kot kapitan. Sedaj sta v hiši z eno hčerko, druga pa je drugod.

Nečakov in nečakinj je danes še devet. Trojica je že pokojnih.

Zadnja stavka Naše zgodbe se glasita: »Osamosvojitve države je samo na papirju. Kaj morem – tako se počutim.« Tega ne razumem. Ste ob 20-letnici te države, Republike Slovenije, še tega počutja in mnenja?

Pet let bo minilo od prvega radijskega predvajanja *Naše zgodbe*. Med tem časom sem imel prav zaradi tega zadnjega stavka kar nekaj osebnih in telefonskih razgovorov. Bili so prav taki, kot ga postavljaš ti. Prepričevali so me, da se motim. Mnogi pa so z razumevanjem sprejeli dejstvo, tako, kot je, mi čestitali in zagotavljali, da imajo podobne občutke.

Država Slovenija je samostojna. Nisem trdil, da ni. Je.

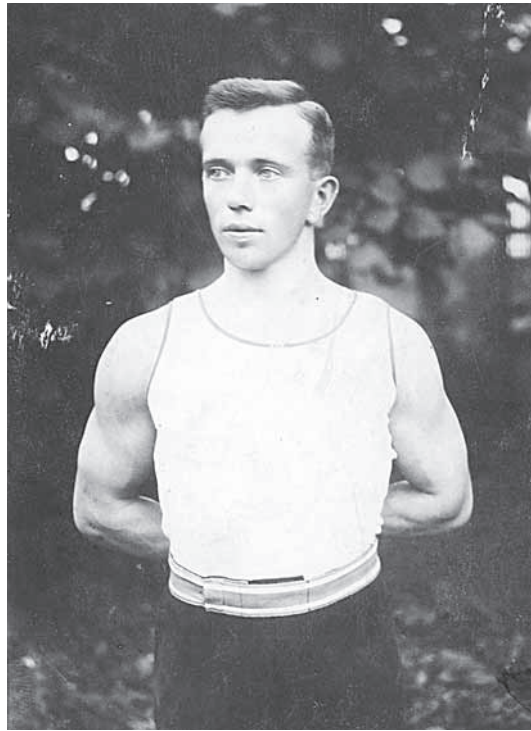
Eno samo vprašanje od mnogih podobnih ti postavljam. Ali si opazil, koliko zastav je plapolalo iz naših domov?! Saj je bila to vendar 20. obletnica samostojne Republike Slovenije! Izglasovana na referendumu s skoraj 90 odstotki. Zakaj je tako?!

Misel mi je zaplavala nazaj v čas pred 2000 leti. Janezov Evangelij nam pove, da so judovski duhovniki oporekali Pilatu zaradi napisa, ki ga je ukazal napisati na vrhu Jezusovega križa (INRI). Poučevali so ga, kako bi bil moral napisati, da bi bilo prav. Pilat jih je mirno poslušal, da so končali z dokazovanjem, potem pa odločno rekel: »Kar sem pisal, sem pisal.«

No, tudi jaz vam ne bom več oporekal, z vašo ugotovitvijo, da je vzdušje v državi ob njeni 20-letnici malodušno, pa se lahko samo strinjam ... Raje nadaljujva. Ste se kdaj srečali ali prišli v drugačen stik s tistimi, ki vam v času prejšnjega režima niso

Na velikonočni ponedeljek leta 1914. Sedi 18-letni Janez Oblak, Žunarjev, stojita njegovi sestri Marijana in Marija, prva v 18., druga v 16. letu.

Alfonzov stric Janez Oblak (1896–1965) se je v društvu Sokol uveljavil v orodni telovadbi.

Birmanci botra Ivana Zajca (1876–1962), fotografirani pred njegovo delavnico v Stari vasi (danes Jezerska 5), leta 1946: levo, v belem, Marijan Filipič, Mežnarjev, za njim Alfonz Zajec; desno Matija Zajc, Matičkov, za njim Pavel Zajc, botrov vnuk.

Leta 1977, ko je nastala ta fotografija, so od osmih Žunarjevih otrok živele še tri sestre: Alfonzova mama Marija (1898–1982), teta Franca (1901–1998) in teta Katina (1905–1997). / Foto: Milan Močnik

bili naklonjeni, ki so vam in vaši družini storili krivico? Kako zdaj gledate na te reči in ljudi? Se je kdo od njih kdaj opravičil, obžaloval, kar je storil, se pokesal?

Velikokrat sem se srečal z zares nenaklonjenimi ljudmi. Z bežnim pozdravom smo šli naprej vsak svojo pot. Od nas niso slišali očitkov. Po večini so že pokojni. So pa še ljudje, ki danes za svojo korist omejujejo našo lastnino. Pa še sram jih ni. Še vedno je osovražena hiša in ljudje v njej. Pa kaj smo naredili, ljudje božji??!!

Samo tole za ilustracijo. Po odkupu hiše je bila potrebna notranja prenova. Nazadnje šele je prišla fasada na vrsto. Deset let je, ko je bila obnovljena. Tisto noč je prišel človek. Neki pesnik je zapisal: »Kdor kali ponočni mir, to ni človek, ta je zver.« Pa ni kalil samo miru, s seboj je prinesel jajca in jih zagnal v fasado. Enega je zalučal previsoko, tako da je zadel strešni žleb. Takrat sem se zbudil. Ura je bila pol enih ponoči. Od žleba je kapljalo. Takrat sem ugotovil, za kaj gre. Z ženo sva vstala, se oblekla in šla na delo. Ona je svetila, jaz sem postavil lestev in čistil steno od vrha s krpo in s toplo vodo. Debela ura je minila, da je bilo končano. Takojšen ukrep je bil nujen. Popoldne sem šel še na policijo podat prijavo.

Da bi se kdo z besedo opravičil?! Nam do danes nobeden. Morebiti je kdo prišel kdaj s tem namenom. Govoril, a opravičila ni mogel izreči. Prišel pa se je en sam opravičit teti. Ko sem odprl vrata, je takoj vprašal, kje je Franca. Povabil sem ga naprej v hišo. Teta je sedela na gugalnem stolu in z začudenjem gledala v prišleka, ki je na mizo postavil steklenico vina in kilogramsko škatlo napolitank. »Franca, meni je bilo hudo, kar so delali drugi partizani v tvojem stanovanju.« Rekel sem mu, da je gluha, in še aparat je dala iz ušes. Kar meni povejte, kar vas mori, pa ji bom ob priliki jaz povedal. Nadaljeval je, kako je leta 1944 prišla v njeno hišo velika skupina partizanov. »Kdo je vdrl v stanovanje, jaz nisem videl, bil sem takrat spodaj v veži. Zadaj pri vratih je drvarnica. En partizan je prinesel kovtar in se z njim zavil in legel v drvarnici v tisto šaro. Kakšen kovtar. Takega še nikoli nisem videl. Bil je rožast, zelo lep.« (Teta ga je res našla v drvarnici. Prinesla ga je k nam domov in poleti oprala ter ga več dni sušila na soncu. Namenili smo ga za kmečko peč. Delati smo dali novo preobleko čezenj.)

Prav ta je bil tedaj na peči. Stopil sem do peči, na koncu odpel gumba in ga potegnil toliko na plan, da se je videl rožast vzorec. »Ali je bil tak?« sem vprašal. »Tak je bil, ja. Samo bolj debel.« Seveda, ker se je vata ob pranju stisnila in tudi na peči se leži na njem. Očitno je pozabil, da teta ne sliši, ko je še enkrat nagovoril njo in dejal: »Ne veš, Franca, kako me je bilo enkrat strah, ko sva sedela pri sedmini nasproti čez mizo, če mi boš kaj rekla.« – »Veste, ko bi bila vedela, da ste sodelovali zraven, bi teta ne bila tiho. Bi vam kakšno ostro povedala.« – Še si je olajševal vest in pravil marsikaj, kar sedaj ni bistveno. Imel je toliko vesti, da je moral dati iz sebe, kar ga je težilo, in ob odhodu je zaprosil: »Jelte, da niste hudi name?« Ob zagotovilu je pomirjen odšel na svoj dom. Teta je umrla kmalu zatem, on čez štiri leta.

Midva pa sva imela neporavnan manjši račun še iz tovarne. To pot se ga nisva dotaknila in tudi kasneje nikoli. Zaradi tega sva lahko oba mirno spala.

Kakšen je vaš pogled na spravo med Slovenci, na naše medsebojno življenje? Poznate veliko usod, ko je ljubezen združila dva, ki sta izhajala iz nasprotujočih si družin. Je že to nekakšna sprava?

Moj pogled je zelo črnogled. Pri mnogih se je ura dobessedno ustavila ob zmagi. Ta sovražni odnos do sorodnikov poražencev – poražencev samih ni več na zemlji, je ostal in je nespremenjen. Lahko dam svoj primer za zgled. Z ženo izhajava iz povsem

nasprotnega tabora. Lahko zatrdim, da nisva nikoli dajala najmanjšega povoda za začetek spora, ki bi prerasel v novo sovražstvo. V zakonu sva dobila tri hčere. Večkrat je prišel sorodnik. Najprej se je ustavil v trgovini, kupil za vsako hčer enako čokolado, tu ni delal razlike, in prišel še v stanovanjski del hiše. Pri vstopu v hišo je vselej najprej spoštljivo pozdravil, potem pa koj dodal: »Nisem prišel zaradi tebe, pač pa zaradi tvoje žene, ki je moja sorodnica.« Ali naj še kaj dodam, kaj komentiram?!

Zadnji primer. Lep topel dan, torek, 10. 8. 2010, nekaj minut pred 13. uro. Na telefonsko zvonjenje se oglasim jaz. »Tukaj (imenujmo ga Janez, drugega pa Johan) Janez, saj me gotovo poznaš, sem brat tega in tega. Tukaj pri Županu sva s kolegom Johanom. Ali bi utegnil priti enkrat danes do Župana?« – »Čez 15 minut bom tam.« Čez dvorišče sem hotel v gostilno, pa je izpod nadstreška stopil pred mene klicatelj. Rokovala sva se. »Kam bi sedli?« – »Kar tja na vrt, bomo bolj sami.« Takrat pa je prišel zraven njegov kolega Johan. Predstavil se je, dal roko v pozdrav. Sedli smo. Janez je vprašal, kaj bomo pili. Ker je bilo vroče, sem se odločil za pivo. Takoj nato je Janez rekel Johanu: »Sedaj pa povej, kaj te teži.« Vprašal sem ga, o čem naj teče beseda. Takrat pa je rekel Johan z zelo umirjenim glasom: »Bral sem tvoj članek v Občasniku in tam je napačno napisano, kdo je streljal na očeta. Saj ni direktno povedano, le kmet iz Žirovskega Vrha, ve pa se, da je to Mrlak. In ni prav, da se sramoti družina. Streljal je Poljak Tomo. Oče je pred tem na dvorišču nekaj rekel o poboju. Jaz sem bil v Vojkovi brigadi in sem bil zraven, ko je Poljak užgal s šnelfajerco ...« Takrat pa sem ga prekinil, ker sem ugotovil, da je to konstrukt še nekoga, ki je slab režiser, in nisem mogel več molčati. Rekel sem, da »to verzijo poznam in so jo lansirali takoj po uboju. Ni se prijela. Že čez teden dni jo je zamenjala bolj sprejemljiva verzija, da je streljala partizanka. Povedal sem, da sem jo po dvajsetih letih našel in mi je točno povedala potek. Enako mi je na starost potrdil Maks Oblak - Primc, ki je bil tudi zraven. Verjamem njima, in ne vam.« Johan je vstal in se poslovil. Janez pa je dejal: »To ga je zrevoltiralo, zato je odšel, saj si opazil.« Janezu sem potem povedal, da so vrata, skozi katera je bil oče ubit, še vedno ista, da si jih lahko ogleda. To niso sledi »šnelfajerce«. Vsa zgodba, ki jo je Johan povedal, je slabo zrežirana. Režiser tiči še globoko v tistem času, ko so bile laži pot do zastavljenega cilja.

Za mizo sva obsedela gotovo še dve uri. Razčiščevala sva še marsikaj. Ko sva se od Župana poslavljal, je dejal: »Ali te še lahko pokličem?« – »Lahko,« sem odgovoril. Ni me še poklical!

Izhajate iz generacije, ki je začela hoditi v šolo malo pred začetkom 2. svetovne vojne. Vojna je prinesla velike spremembe. Kje vse ste obiskovali šolo in pod katero oblastjo? Kakšne spomine imate na to obdobje?

Ti spomini so kaj čudni. Pred vojno je bila šola premajhna, zato smo prvi razred začeli pri Mrovcu ob mostu v prvem nadstropju. Nadaljevali v šoli zraven Pečelina, ki ni bila zgrajena za šolo. Prišli so Nemci. Začeli smo z nemščino. Glavno je bilo računanje in petje. Otrok hitro dojema in kmalu so prišli na vrsto drugi predmeti. Nekakšna tehnika. Prinesli so razne prilagodljive kocke, valje iz lesa in nepogrešljivo elastiko. Iz vsega tega se je sestavila žaga, mlin. Bil si z majhno stvarjo seznanjen, kako deluje velika žaga ali mlin. Učiteljica Lutz, ki nas je tudi učila, me je po petdesetih letih obiskala doma. Povedala je, da je bil zanjo prihod iz urejene Avstrije v Žiri velika razlika. »Bilo je pozimi. Ravnatelj pogleda skozi okno, kaj zvončkla zunaj. Vidi in se čudi. Trije pari konj, na vsakem paru sedi jezdec in vlečejo lesen

plug. Skoči v pisarno po aparat, slika za spomin.« – »Pri nas take slike nimamo,« sem potožil. – »Jaz jo imam. Vam jo bom poslala.« Res jo je.

Ko so Nemci kraj zapustili, se je začela partizanska šola. Kdaj sem šel v šolo na Selo, se še spomnim ne, pa sem vendar z njimi na fotografiji. Potem sem hodil v hišo Jožeta Muhovcovega. Domov smo hodili različno. Če je zaropotalo v Goropekah, je učiteljica končala pouk in smo se razbežali po domovih. Kadar ni bilo pouka, poleti, smo hodili v klekljarsko šolo. Starši so bili modri. Bali so se, da ne bomo lazili za minami, ki jih je bilo lahko dobiti, in jih potem nestrokovno sprožali. Nesreče so bile pogoste. Po vojni je bil pouk bolj reden. Hodili smo v Zajcovo delavnico. Pa tudi vajenska šola je bila nekaj časa tukaj, potem pa v Gasilskem domu v Žireh. Praktični pouk je bil v Strojarni.

Kdo so bili vaši mladostni vrstniki? S kom ste prijateljevali?

Tako bom dejal: kar vsi, ki smo hodili dopoldne k praktičnemu pouku, popoldne pa še v šolo. Bili smo različnih letnikov, od 1926 do 1932. Tisti, ki so bili doma bolj daleč, v soboto niso prišli posebej v ravan v kino. Takrat smo bili pa zredkani. Z Dobračeve sva hodila res le midva z Romanom, ki sva bila istih let.

Kdo od starejših Žirovcev vam je bil že za vzor ali oporo?

Ne boš zadovoljen z odgovorom. Iščem, mozgam, premišlujem. Nisem imel vzornika, to je najbolj pravi odgovor. Tudi opore ne: »Rešnjega nikjer próda.« Prehitro sem bil potisnjen v realno življenje. Mladostnih, brezskrbnih let ni bilo. Starejši so to zaznali in so hoteli pomagati.

V *Naši zgodbi* sem že povedal, da smo se leta 1943 pripravljali za sv. birmo. Naprosil sem že strica Maksa za botra. Tik pred birmo pa je oče odločil, da »sedaj (trije od naše hiše) ne boste šli. Šli boste po vojni, ko bo slovenski škof.« Prva birma po vojni je bila 30. 6. 1946 za vso Poljansko dolino. 799 birmancev. Prišel je beograjski nadškof, dr. Josip Ujčić. Pa ni bil Slovenec. Pri moji zrelosti nisem iskal novega botra (stric Maks je namreč zapustil državo in bil takrat v taborišču v Italiji). Kot boter je napisan stric Maks. Med birmanjem sem nameraval zaprositi tistega, ki bo najbližji ob škofu – na primer mežnarja. Ta moj sklep je že moral dobiti krila. Le par dni pred birmo je prišel k nam na dom očetov stric – stric Zajcov smo ga imenovali. Takoj pri vstopu v hišo je vprašal: »Ti fant. Ali res nimaš birmanskega botra?« Povedal sem, da je vpisan stric Maks in da drugega ne nameravam iskati. »Jaz imam že tri: Matija, Marijana, Pavla in še ti pridi zraven. Ko bo obred končan, pa tudi na kosilo k nam.« Ko sem obljubil, da se bo zgodilo po njegovi volji, se je poslovil. Tako je tudi bilo.

Še isto popoldne je prišel ves razburjen k nam mamin brat, stric Janez. Kar ustrelil je z vprašanjem: »Ali ti res nimaš botra za k birmi?!« Začel sem pojasnjevati, v čem je zadeva, ko je zvišal glas in skoraj zavpil: »Kaj misliš, da jaz kot nekdanji sokol ne upam iti v cerkev?« Na pomoč je vstopila mama. »Janez, poslušaj, sedaj ima botra. Dopoldne je prišel stric Zajcov in bo on zavezal birmo.« Na videz je bil pomirjen, zadovoljen pa ni bil. Prav od takrat naprej sva se še kar razumela. Prej je bil zame nekako nedostopen.

Po osnovni šoli ste nadaljevali po poti, po kateri je šla večina tedanjih žirovskih fantov, in je vodila v Alpino, med čevljarje. Ob delu ste se izšolali za čevljarskega

Mama pri klekljanju leta 1945.

Alfonzova mama v 60. letu.

Alfonzova teta in »druga mama« Frančiška (»Franca«), ko ji je bilo 60 let.

tehnika. Zanima pa me, za kaj bi se odločili, če bi lahko izbirali? Bi šli študirat? Kaj? Zgodovino, književnost ...?

Bom začel odgovor z zadnjega konca. Ne trdim, da mi šola ni šla. Vendar me ni vleklo v študij. Če bi bil potisnjen vanj, bi si mogoče izbral bolj praktično geodetsko stroko. A matematika ni moja odlika. Ne vem, če bi šlo. Z vso vnemo sem se oklepal le trgovskega poklica.

Zaključil sem osnovno šolo 1945/46 in se prijavil za sprejem med trgovske vajence. Pisarna je bila v hiši Lojzeta poštarja. Hkrati sem se prijavil tudi v obrtno šolo. Začel sem že hoditi k pouku, poziva za vajenca pa še nisem dobil. Mama je šla vprašat v pisarno, kako je s tem. Odgovor je bil kratek – ni sprejet. Vzrok – slabo obnašanje med vojno. In tako sem sezono 1946/47 hodil v obrtno šolo, vajenec nobene obrti. 1. aprila 1947 je Alpina sprejela veliko skupino vajencev. Nekateri so izstopili celo iz gimnazije in se preusmerili v čevljarski poklic. Jaz sem bil pa še kar doma. Edino zaresno delo je bila obrtna šola. Meseca maja, ko se je ta prevesil v drugo polovico, je mama nastopila odločneje: »Tako ne more več iti. Brez poklica ne moreš ostati. Samo to povej, kam naj grem. Lahko grem v Alpino k Nacetu Nagliču, z očetom sta bila v prvi svetovni vojni skupaj na fronti. Gotovo bo prošnji ustregel. Ali pa grem k sorodniku Rupetu, da boš žnidar.« Dala mi je malo časa za razmislek. V Alpini je bilo več mojih letnikov in odločitev je bila za čevljarja. Takoj je šla v tovarno, našla Naceta in povedala vso zgodbo. Odločil je: »Kar jutri naj pride. Ne, jutri je praznik, naj pride v petek.« V petek, 16. maja, sem se prikazal v Strojarni. Nisem bil zadnji. Za mano je prišel še Tone Zaklerjev.

Vajenska šola ni bila zaman. Ko so drugi začeli hoditi v prvi razred, sem jaz že v drugega. Tako sem tudi šolo dokončal leto prej. Vajenci smo hodili ob 12. uri domov, ker je bil pouk že ob 14. uri. Kot vajenec sem zadnje leto hodil opoldne domov in bil ves popoldan prost. Nekoč me je našel na cesti Nace. »Zakaj nisi v šoli?« – »Imam že narejeno,« sem odgovoril. – »Potem pa naredi praktični izpit.« Tega sem res naredil prej. Tako sem postal tedaj delavec Alpine. Člani Alpine pa smo postali že prej kot vajenci.

Delo v Alpini je bilo raznoliko in pestro v vseh pogledih. Delal sem vse sorte. Od dela v kleti do zadnjega nadstropja (premetaval premog v kleti, ker se je hotel vžgati). Najlepši dnevi dela pa so bili takrat, ko sem barval okna. Alpina jih ima veliko. Kako je do tega prišlo?

Tovarna je bila grajena hitro in tudi dobro. Le takratni opleski oken so bili slabi. Zato je bilo treba le-te temeljito obnoviti. Delo je prevzel mizarški mojster Jaka Demšar. Ko pa se je imelo delo začeti, je povedal, da je prestar, da bi stopal na okna in barval okvirje. On bo barval samo sneta krila. Milošu je naročil: »Najdi človeka, ki bo velik, ker so okna visoka, da bo lahko stoje dosegal gornji rob.« Miloš je dobil mene. Mojster je bil pri šestdesetih, jaz pri dvajsetih.

Še danes se čudim, da me je imel že za zrelega moža. Govoril mi je stvari, da sem zardeval. Take, da se jih spominjam še danes. O ljudeh, značajih, navadah, o delu. Morebiti je prav on vplival, da sem se začel zanimati za hiše in ljudi, ki živijo v njih. Poln dvestolitrski sod sva porabila barve, preden so bila okna končana. Na dnu je ostalo še nekaj centimetrov barve. Poklical je Miloša: »Kaj naj s tem?« – »Pobarvajta še ograjo.« Potem šele je bilo najino delo končano. Prav škoda.

Kako usodno lahko en sam človek poseže v življenjski tok posamezne osebe in ga zaznamuje za vse življenje, naj dokažem na svojem primeru. Zapisal sem že, da

se nisem smel iti učiti za trgovca, ker sem se med vojno slabo obnašal. Toliko let je moralo preteči, da sedaj vem, kdaj sem se slabo obnašal. Tukaj je dokaz. Iz Arhiva Slovenije.

Prijava je bila najprej rokopisna, potem prepisana na pisalni stroj in poslana naprej v Škofjo Loko, 11. januarja 1945.

»III. 13/ Odkrilo se je, da Zajc Alojz in njegova sestra Vida. pd. Deklucева iz Dobračeve, oba še otroka ob prihodu četnikov v Žiri dajeta signal, če je varno hoditi po vasi. Signalizirata s tem, da imata v roki grablje in če je varno jih dvigujeta gor in dol, če pa ni varno pa sem in tja. Vir; tov. Joža, pom. pooblaščenca. Zanesljivo.«

Komentar ni potreben.

Kje ste služili cesarju, kako je bilo pri vojakih?

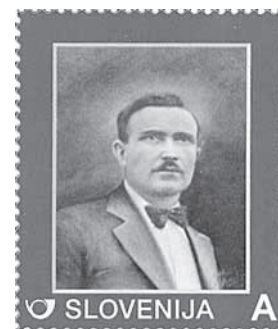
Toliko dogodkov je bilo, da se bom zavestno omejeval. Nekaj posebnosti, ki so se zgodile, pa je le treba povedati.

V ponedeljek, 22. septembra 1952, je bil odhod izpred Poljanška v Žireh. Prepeljani smo bili v Kranj v veliko proizvodno halo. Tam smo prepeli, prevpili noč. Zjutraj so nas prepeljali v Ljubljano. Tam so že čakali vojaki spremljevalci, ki so prišli iz različnih krajev Jugoslavije po nas. Začeli so klicati vojno pošto. Po vsakem klicu se je oblikovala skupina 15, 10, 5 rekrutov, h katerim je pristopil že prej čakajoči vodnik. Klicanja je bilo konec. Moje vojne pošte ni bilo klicane. Stopil sem do oficirja in vprašal, kam spadam. Pogledal je številko. Ni se začudil, dejal je, naj se pridružim tistim, ki imajo pot za Mostar. Ko bo prišel vlak v Sarajevo, naj izstopim in poiščem na postaji dežurnega. Na rokavu bo imel napisano, da je dežurni. On bo poskrbel zame.

Prišli smo že v Zenico. Vlak je imel daljši postanek. Na postaji je bilo kakšnih 18 let staro dekle. Pravi magnet. Da bi se ji fantje lahko bolj približali, so nekateri šli z vlaka do vode, ki je stalno tekla iz pipe na postaji. Nekoga je celo vprašala, če ima slučajno svinčnik, ker bi rada nekaj napisala. Postajenačelnik je dvignil loparček, vlak se je premaknil. Andrej Štefanov je stal na najnižji stopnici pri vagonu, jaz za eno višje. Dekle se je odločilo in poletelo proti vlaku. Rekel sem Andreju: »Stopi bolj gor po stopnicah, da bo lahko skočila na vlak.« Res se je povzpel višje, a ni skočila na vlak, sklonila se je in ostala pod kolesi, še preden so šli vsi vagoni čeznjo. V pasu jo je prerezalo, le volneno oblačilo je bilo še obliznjeno ob tračnico. Stali smo potem še kar nekaj časa v Zenici.

V Sarajevu sem poiskal dežurnega. »To pa ni v mestu. Boš moral pešačiti preko Vratca še vsaj šest kilometrov do Lukavice. Tam bo tvoje novo domovanje,« je dejal dežurni. Povedal je, kam naj grem, tam bo odcep na desno in potem samo po cesti. Zelo dobro mi je povedal. Dobil sem pravi odcep, se povzpel čez hrib in na drugi strani sem bil že v podnožju. Vštric mene se je ustavil kamion. »Kam?« je bilo kratko vprašanje s kesona. »V Lukavico«, je bil moj odgovor. »Daj kovček gor.« Eden je prijel kovček. »Za stegnjeni roki me prijel drugi, kot bi otroka v zibel deval«, pove Levstik v Krpanu. Znašel sem se med vojaki na kesonu. Le malo časa še, že so me enako postavili pred kapijo v Lukavici ter odbrzeli naprej v avtokamp, ki je bil tudi v Lukavici.

Pri stražarju na kapiji je bil slučajno nek radiomehanik, vodnik po činu. Vprašal me je, odkod prihajam. Povedal sem, da iz okolice Škofje Loke. »Kje je to?« – »V Poljanski dolini.« – »Kako se imenuje kraj?« – »Žiri.« – »Ali si prav v Žireh?« – »Ne,

Osebni znamki: Ivan Zajec po sliki Antona Kristana in teta Franca pri klekljanju po sliki Marice Trček.

malo stran, na Dobračevi.« – »Potem dobro poznaš Dobračevo.« – »Seveda.« Vprašal je, če poznam to in to hišo. Potrdil sem. – »Tam živi moje dekle.«

Doma je bil iz Cerknega. Prav kmalu je šel na dopust k dekletu. Oglasil se je tudi pri nas doma. A ta ljubezen se je končala prej, kot sem jaz prišel domov.

V Lukavici je bila šola za letalsko zvezo. Telefonija, telegrafija. Prostori so bili vedno topli. Paziti smo morali na roke, da so bile vedno gibke. Pozimi smo pri jutranji telovadbi lahko imeli rokavice. Orožje smo spoznali, nismo se pa z njim ukvarjali več, kot je bilo treba. Nosili smo modre obleke. Ločili smo se od drugih rodov. Oficirji so bili šolani in zelo tolerantni. Na stenčas so me enkrat napisali, da sem dober. Mogoče sem bil prav zaradi tega poklican v pisarno. Oficirja je zanimalo, ali bi bil voljan stopiti v partijo. Brez ovinka sem mu povedal, zakaj ne. Nobenih sankcij ni bilo potem zaradi tega. O njem je krožila anekdota. Kdor je prišel k njemu na raport, ga je vselej vprašal, če je član partije. Če je bil odgovor »Da«, je rekel »Žalostno«. Če pa je bil odgovor »Ne«, je rekel »Nečeš ni bit'«.

Po dobrih sedmih mesecih so nas razdelili v skupine po šest in te skupine poslali po vsej Bosni v razdalji po 25 km zračne linije. Naša skupina je bila poslana v Bijeljino. Tam smo ostali skoraj 15 mesecev. Šest oseb vedno skupaj: Beograjčan, trije Vojvodinci, Bosanec, Slovenec. Različni značaji, različne vere, različna izobrazba. Nikoli nobenega resnejšega spora. Veliko zabave in tudi zafrkancije do prave mere. Z drugimi skupinami smo obdržali telefonske stike. V taki skupini je bil moj zares dobri prijatelj iz Siska. Z njim sva se dobila pri nas doma in malo pred smrtjo (2009) na njegovem domu. Iz naše skupine smo se srečali kasneje v Zrenjaninu z Vojvodinci. V Beogradu z Beograjčanom. Le z Bosancem nikoli.

Alfonz pri vojakih, »preoblečen in zavahtan«, fotografiran v prvem mesecu služenja, potem jih je bilo še 23.

Dr. Tine Debeljak na svojem argentinskem domu, v delovni sobi ob mnogih knjigah, fotografiral ga je Alfonz Zajec.

Malokdo lahko reče, da je bilo pri vojakih lepo. Jaz lahko. Tudi predpostavljeni so bili prizanesljivi. V vojaško knjižico so mi zapisali: »Hvaljen i kašnjan nje bio.«

Pri vojakih ste preživeli kar 24 mesecev! Po vrnitvi pa spet v Alpino. Kako ste doživljali delo v tovarni? Toliko let, leto za letom, vsak delovni dan od šestih do dveh ...

Naj popravim tole »od šestih do dveh.« Dokler sem bil v proizvodnji, je to veljalo. Ko sem bil nabavni referent, to ni veljalo več. Velikokrat smo se odpeljali že ob 4. uri po usnje po slovenskih usnjarnah, po usnjarnah Hrvaške, Srbije, v Avstrijo, Italijo, živce ti je kravžljala še carina. Vodja kooperacije je bila moja zadnja služba. Vsak teden enkrat zagotovo do Varaždina s tovornjakom. Štiri ure tja, štiri ure nazaj, vmes delo. Dodobra sem spoznal resnični slovenski pregovor: »Vsak kruh ima skorjo.« Naj bo črn, bel, ima ga celo francoska štruca.

Ko ste bili še v Alpini, sem vas kot takratni »kulturni animator« nekajkrat obiskal. Bili ste vodja skladišča, vaša pisarna, ki je bila nekakšna javka, je imela strateško lego ob vhodu v tovarno, odkoder je bilo mogoče opazovati tako rekoč vse ... Ste po odhodu v pokoj tovarno, delo v njej in sodelavce tudi kaj pogrešali?

Odgovoril bom takole. Takrat sem bil še v delovnem razmerju, ko je tovarna vsako leto enkrat vabila nekdanje delavce in delavke na srečanje in pogostitev. S kratkim nagovorom so skušali povedati, kaj so to leto dosegli. Potem so lahko nekdanji delavci šli po tistih oddelkih, kjer so nazadnje delali. Ta strošek ni bil bog ve kako velik za tovarno.

Prav na tak dan popoldne sva se z nekdanjim delavcem srečala pred trgovino. Ne vem, kaj vse sva govorila, da sem ga vprašal, če je videl nov preseljen oddelek v tovarni. Z grenkobo v srcu mi je rekel: »Samo enkrat sem šel na srečanje, potem pa nikoli več. Ko sem šel mimo traku, sem slišal dovolj na glas delavca, ki je sosedu rekel: »A sedaj nam bodo pa še upokojenci manjšali plačo.« Bilo je neodgovorno od delavca. Razumel sem tudi tega delavca, ki je ob gradnji tovarne dal vse od sebe in plača takrat ni bila velika. Vedel pa je, če bo tovarna stala v Žireh, mu ne bo treba po svetu, kot je moral iti prav on. Sklenil sem, da mi tega ne bo treba slišati.

S sodelavci smo se ob različnih srečanjih zunaj tovarne zmeraj še kaj pomenili. Da bi pa tovarno pogrešal? Bilo je veliko hudega v njej. Posebno prva leta. Za tistega, ki ni bil rad izučen za čevljarja, je to bolj podobno tlaki kot delu. Blagor mu, ki dela v poklicu, ki je rojen zanj! Takih je menda danes zelo malo. Spremenilo se je potem, ko sem dobil bolj odgovorna mesta. Ta so imela tudi nekaj trgovskih zahtev, kar se je približevalo mojemu zelenemu poklicu. Gledam današnje najstnike. Žal mi je za tiste, ki jim želja do življenjskega poklica ne dozori pravočasno in se potem odločijo napačno.

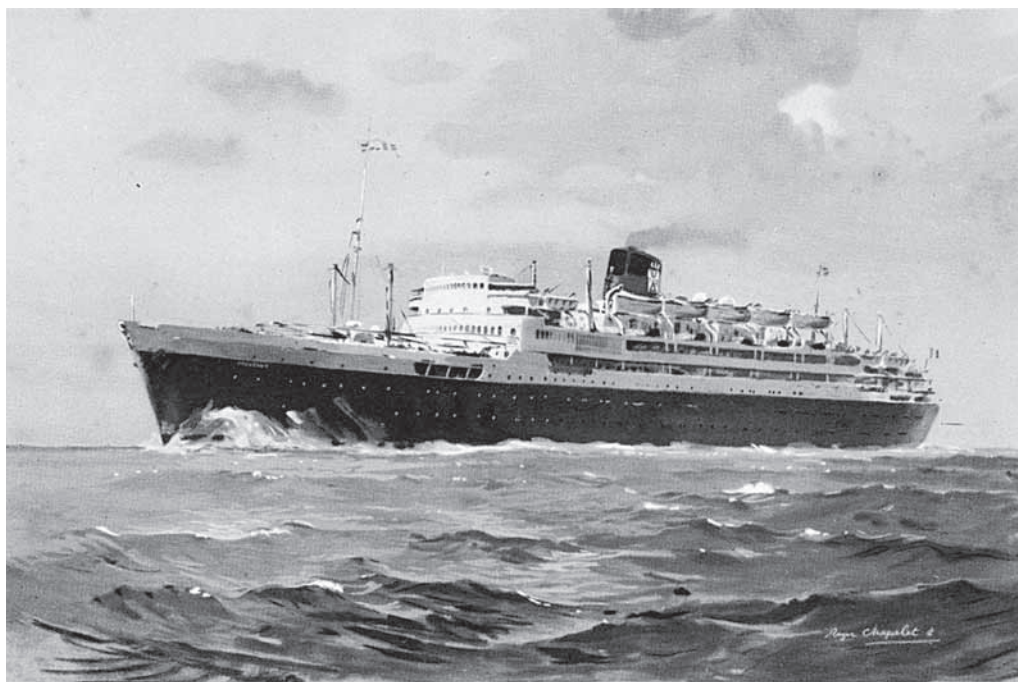
V tovarno sem prišel takrat, ko sem delal spisek delavcev ob petdesetletnici Alpine. Sprejel sem delo samo pod pogojem, da mi dajo posamične knjige na dom. S kolesom sem se pripeljal ponje zgodaj zjutraj in švignil mimo vratarja v pisarno, ki je takrat še bila pri Arharju. Zamenjal sem knjigo in se spet odpeljal.

Po tragediji, ki ste jo ob smrti preživeli v deških letih, so pozneje v vašem življenju nastopila vedrejša obdobja. Šli ste tudi po svetu. Kako je bilo, ko ste odšli na dolgo pot k sorodnikom v Argentino? Ste se čez ocean res peljali z ladjo?

Takrat je bila letalska vozovnica nedosegljiva. Tudi ladijska za čevljarja nič manj. Vožnjo so mi plačali sorodniki v Argentini. Meni je bilo naloženo, da vse potrebne dokumente priskrbim pravočasno. V začetku decembra 1964 sem odpotoval. Pri nas je zmrzovalo. Najprej v Ljubljano na avtobus za Trst. »Slučajno« so na meji mene in mojo sosedo poklicali na osebni pregled. Trajalo je več kot uro, dokler niso odkrili 50 dolarjev in jih z veseljem odvezli. Dali so mi celo potrdilo. Tak je bil takrat zakon – za enkratni prehod preko meje so omogočili nakup 32 dolarjev. Za sosednje države je komaj dovolj. Ni pa dovolj za tako dolgo pot, zato sem kupil še postrani dolarje. Ko sem prišel nazaj na avtobus, sosedja je že sedela tam, me je neka ženska nahrulila, da je zaradi mene zamudila vlak za ne vem kam. Rekel sem samo to, da ne zaradi mene, zaradi države. Jaz vlaka nisem zamudil. Vso noč sem se vozil do Genove, od tam je ladja zaplula proti južni polobli. Francoska ladja PROVENCE je bila dolga več kot dvesto metrov. Na njej so bili bazen, dvorane, trgovine. V kabini št. 415 nas je bilo več. Znotraj na vratih je bila več kot pol metra velika številka. Kaj bi to pomenilo? Še smo bili v Sredozemskem morju, ko so popoldne ob 16.00 zatulile sirene. Vaja, če bi se ladja potapljala. Ta številka je pomenila rešilni čoln, ki si ga moral poiskati in se postaviti predenj, opasan z rešilnim pasom. Mornarji s kapitanom so pregledovali vsakega potnika, če se je prav prevezal. Vsi pasovi so bili v živo oranžni barvi. Smešno je bilo videti nune v črnem s temi pasovi in s podaljškomo za glavo, če bi počival na hrbtu. Podobe kot Maria Stuart na velikem znanem portretu.

Ladja je popoldne odplula iz pristanišča. Prvi postanek je bil zunaj pristanišča v Marseillu že v temi. Drugi dan smo prišli do Španije in se ustavili v Barceloni. A kaj, ko Jugoslavija ni imela najboljših stikov z njo in zaradi tega Jugoslovani nismo smeli za nekaj ur na španska tla.

Za mizo pri obrokih smo bili štirje: Madžarka z možem in edina Jugoslovanka Marija Dimitrijević iz Sente. Potovala je že drugič, v Čile. Ona me je spodbudila.

Francoska preokooceanska potniška ladja Provence.

»Imate špansko ime, poskusite, mogoče bo ratalo.« Kmalu sem ji pomahal s španskih tal, ko je slonela na ograji. Tako sem pet ur pohajkoval po mestu.

Spet težava. Hotel sem se obriti z električnim aparatom. Aparat se je takoj pokvaril. Na ladji so druge električne napetosti in ne vem kakšen tok. Tako sem bil nekaj časa neobrit, pa obrit, kadar sem odšel od brivca. Prijadrali smo v ožino Gibraltarja in nadaljevali na Portugalsko, v Lizbono. Tam pa Madžarom niso dovolili izhoda. Od tam je kapitan usmeril ladjo na otok Madeira, kjer smo malo stali, potem pa se usmerili mimo Kanarskih otokov proti Ameriki. Večkrat smo že predstavili ure. Približali smo se ekvatorju. Mornarji so za spomin koga kar zgrabili in ga zalučali v bazen. Enajsti dan vožnje smo pristali v Braziliji – Recife. Vročina. Lepe stavbe. Siromaštvo. Nadaljevali smo pot do Ria de Janeira. To mesto pa je vredno ogleda. Stavbe so visoke, da je sredi dneva senca po ulicah. Naprej do Santosa. Naprej proti Urugvaju. V jedilnici so začeli postavljati jaslice. Na steni v jedilnici je bilo veliko ogledalo, na njem pa izpisano voščilo v jezikih vseh potnikov. Pri večerji je sledilo vabilo k polnočnici na krov ladje. Hitrost so zmanjšali. Polnoč. Zvezde so ob jasnem vremenu zasvetile močnejše. Ladja je neslišno rezala valove. Škof, ki se je vračal s koncila v Rimu, je stopil k oltarju, črncem mu je stregel. Mornarji so v zboru zapeli vsem narodom znano pesem. Obred je bil končan. Vsi smo odšli v jedilnico, kjer so v temi le v pepelnikih gorele sveče. Postreženi smo bili s kakavom in piškoti. Potem pa ples do jutra. Kaj ples, ko pa sem že več dni prenašal morsko bolezen.

Zjutraj, ko smo prišli vstret z Montevideom, je bilo morje drugačno, druge barve. Opoldne je bilo jasno. Veletok La Plata z umazanim blatom je tako močan, da prebarva morje. Počasi smo se prebijali naprej proti Buenos Airesu. Tja smo prišli šele drugi dan, 26. decembra, po 18 dneh plovbe.

V pristanišču je čakalo čez dva tisoč ljudi. Snidenje po skoraj dvajsetih letih z domačimi je bilo nepopisno.

Kaj ste počeli v Argentini? Ste poleg brata in sester srečali tudi druge Žirovce, ki so po vojni emigrirali? Ste imeli po vrnitvi kaj težav s tedanjo oblastjo?

Obiskoval sem vse mogoče muzeje. Tudi policijskega, v katerega je prepovedan vstop pred osemnajstim letom. Tu je res marsikaj videti. Kmetijske razstave strojev in najboljše sorte živali – od kokoši do bika. Opero Colon. Predavanja v slovenščini, npr. o šempetrskih izkopaninah umetnostnega zgodovinarja Marijana Marolta. Proslave. Prav tedaj je bil odkrit prvi spominski kip komunističnim žrtvam. Bil sem predstavljen mnogim osebnostim, ki so bili v vrhu kulturnega in političnega življenja slovenske skupnosti v Argentini. Čudil sem se zagnanosti za delo in za ohranjanje slovenske zavesti. Čudil sem se spominu dr. Tineta Debeljaka, Franje Golobove, Milošu Staretu, Krošlju in mnogim drugim.

Menim, da se ne motim – bil sem prvi obiskovalec, ki se je tudi vrnil v Slovenijo. Do tedaj so prihajali in tam ostali. Prav zaradi tega so tam živeči Žirovci hoteli izvedeti o svojih domačih več in mi pokazati, kako živijo, da bi lahko pozneje doma nazorno pripovedoval o njihovem življenju v Argentini. Večkrat sem bil pri Francu Stanovniku, Eli Vrbanovi, Anici Tavčarjevi, Rudolfu Potresinovem. Pred odhodom pa še pri drugih, prej nepoznanih, ki so hoteli izročiti za domače kako malenkost. Vsega seveda nisem mogel vzeti, kar bi radi dali, posebno stvari, ki se lahko razbijejo in uničijo, sem odklonil. Moral bi že oditi domov, pa se je namerno zavleklo. Treba je bilo potem podaljšati tranzitno vizo.

26. avgusta 1965 je bil resnični odhod. Slovo je bilo žalostno, še vreme se je skisalo. Veliko znancev se je zbralo pri ladji »ANDREA C«, prav tako francoske družbe. Kako je z vožnjo preko oceana, mi je bilo že znano. Bil sem prepričan, da bo vožnja še lepša, ker sem prebolel morsko bolezen. Pa ni tako. Je kot gripa. Ponovi se. Vsi »bolniki« smo iskali mesto v sredini ladje, kjer je najmanjše nihanje. Postaneš tako občutljiv, da – ko je ladja v pristanišču privezana – še čutiš nihanje. Šele zemlja je trdna.

Občutek, da se pelješ domov, je lep. Kabino smo si delili štirje. Izstopal pa je Argentinec, študent, ki je šel študirat v Milano. Fant lepega značaja in videza. Vesel in praktičen. V šoli se je učil tudi ruščino. Vsak dan sva igrala šah in se sporazumevala z mešanico ruščine, srbsčine, španščine. Prostor sva si poiskala ob dimniku v sredini ladje. Tudi ostali so iskali to mesto. Soseba, ki je bila najbližje naju, se je enkrat oglasila z vprašanjem v španščini: »V kakšnem jeziku se pogovarjata? Kakšno besedo razumem od enega, kakšno od drugega.« Zadovoljna je bila, ker ji je študent odgovoril v španščini. Ob slovesu v Genovi je obljubil, da me bo med študijem obiskal v Žireh. To se ni zgodilo.

Vsi skupaj, domači v Argentini in tudi sam, smo z nestrpnostjo čakali prihajajočih dogodkov.

V Trstu sem sedel na vlak. Sam sem bil v vagonu. Na meji je prišel miličnik. Nisem pričakoval take vljudnosti. Še postal je malo in se zanimal, kakšno je bilo potovanje. Carinik ni hotel niti pogledati v kovčka. Misel je hitela dalje in sem bil že kar pripravljen na drugačen sprejem v Ljubljani. Nič. Vtis velemest je bil še v spominu in v Ljubljani so bili ljudje tako lepo oblečeni, da sem kar vprašal enega Ljubljančana, če je danes kakšen praznik. Bil je 17., navaden septembrski dan. Bil sem vesel te razlike in seveda tudi vsega drugega. Doma so bili presenečeni, ko sem vstopil. Niso me pričakovali. Nobene pošte niso dobili med tem časom.

Viktor Žakelj vas je v predlogu za občinsko priznanje, ki ste ga dobili leta 2007, označil za kulturnega delavca. Kruh ste služili v tovarni, sloves pa z delom na polju kulture – kot igralec in režiser, pevec v zborih, plesni učitelj, urednik, predvsem pa kot domoznanelec, muzealec ... Prislужili ste si tudi naziv »živi leksikon«. Če bi se vprašali, kateri Žirovec ve največ o drugih Žirovcih, o naših zgodah in nezgodah, je odgovor jasen: to je Alfonz Zajec. To je dejstvo in ne sprašujem vas, ali se strinjate; zanima me bolj, odkod ta dar in vse to védenje?

Najdaljše vprašanje do sedaj, a odgovor najkrajši. Ne vem pravega odgovora. Splet okoliščin. Tako velikokrat napišejo tudi policisti ob kakem zapletenem primeru.

Ko sem vas začel obiskovati na domu, je pri vas še živela vaša teta Franca, mamina sestra. Klekljala je pri peči, hkrati pa kot živi vir odgovarjala na vaša vprašanja, kdo in kaj in kdaj, kdo je na tej sliki in podobno. Zdaj ste sami v njeni vlogi, kadar kdo česa od vsega tistega, kar sodi v žirovsko kroniko, ne ve, vpraša vas ...

Teta je zagotovo priložila veliko kamenčkov k mozaiku celote. Na sprehodu z nami otroki je vedno vedela kaj povedati. Če smo šli mimo ene same hiše, je bilo o njej in o ljudeh, ki so sedaj ali nekdanj živeli v njej, vselej veliko povedano. Če smo šli po stezi, mimo Travnkarja na Ledinico, je odtrgala rastlino in povedala o njej, za kaj

je zdravilna, pa tudi, zakaj škodi. Pa še na druge v bližini je pokazala in govorila o njih. Imela je spomin za ljudi in dogodke. Povedala je, kaj je rekel berač, ko je prišel. Vedela je celo, zakaj je postal berač.

Res je; po marsičem me mnogi vprašajo, odgovorov pa je vedno manj. Ko bi imel teto ob sebi!

Janez Oblak, po domače Žunarjev Janez, je bil vaš stric, mamin brat. Tudi on je bil v svojem času med najvidnejšimi kulturnimi delavci. Kaj vam je dal, kako se ga spominjate?

Toliko energije, kot jo je imel on, je težko najti. Takoj po drugi svetovni vojni so se ga starejši v Idriji spominjali kot Bogatajevega komija, kako je hodil še h glasbi, k raznim tečajem: računovodstvo, knjigovodstvo, k petju, k telovadbi v Sokolski dom, igral je violino v orkestru, pa še ribe so ga zanimale. Vojaščina je prekinila to delo, in ker je Idrija padla pod Italijo, je kazalo, da bo kar obmiroval. Pa ni mogel. Vse to je nadaljeval potem v Žireh.

Po drugi vojni je v Žireh začela delovati pihalna godba. Učitelj iz Idrije, Klemenčič, je bil vesel vsakega fanta, ki bi želel zgrabiti inštrument in se učiti. Želel sem, zmogel pa nisem. Iz pljuč je prišlo premalo sape za krilnico ES. Vaje smo imeli pri Maticu. Stric je gotovo opazil, da ne prihajam več v to stavbo. Poklical me je v hišo pri Strojerju. »Kaj je s teboj?« Vprašanje je bilo kratko, daljši je bil odgovor. Šel je v kamro, prinesel v sobo violončelo, ga postavil predse in sedel. Vzel je lok in pokazal, kako se na inštrument gode. »Ali bi se lotil učenja na tem inštrumentu?« je z mirnim glasom vprašal. Odklonil sem. Potem je dobil Franca Pečelinovega. Jaz pa nisem bil prost. »Boš hodil pa k petju.« Nisem mogel odreči.

Hodil sem k moškemu zboru, ki ga je on učil. Vaje so bile samo enkrat na teden. Izbiral je precej zahtevne skladbe. Tudi skladbe iz oper. Vse je teklo lepo in prav. Peli smo tudi na proslavah, pri odkritju plošč. Ko pa naj bi zapeli pri nekem pogrebu žalostinko, se je zapletlo. Tukaj pa je prišla na plan njegova načelnost, neizprosnost. »Nismo pogrebni zavod. Ne pojemo za plačilo. Če bi bolnik zaprosil, bi mu ustregli, zapeli bi mu na domu.« Pokojnikov sin je bil na visokem položaju, in ker so se štirje pevci ustrašili sankcij, so se odločili, da bodo na pogrebu zapeli žalostinko. V četrtek strica ni bilo na vaje. En pevec je šel pogledat, ali je slučajno zbolel, ker je bil vedno dosleden in vedno točen. Prišel je nazaj s sporočilom. »Tisti naj sedaj uči, ki je dal znak in ton za začetek pesmi pri pogrebu.« Zbor je razpadel. Kasneje je bil spet ustanovljen moški zbor pod vodstvom Antona Jobsta. Nisem se več priključil.

Reagiraj je hitro in z ostrimi besedami. Sodil bi, da ima tudi srce neobčutljivo. Pa je bilo ravno nasprotno. Pri glasbenikih skoraj ne more biti drugače.

V Srbiji mu je umrl 46-letni zet. Poklical me je. Povedal, kaj se je zgodilo, in prosil, da naj jaz spremljam ženo Minko na pogreb v Srbijo, ker on ne bo šel. Seveda sem šel. Možato, kot se je kazal na zunaj, ne bi mogel skriti solza. Doma pa so mu na dan pogreba kar vrele solze iz oči.

Veliko utrinkov bi lahko še povedal. Tudi takih, ki mi jih je zaupal prav zaradi tega, da jih boš lahko kdaj komu vrgel v obraz. So resnične.

Tole pa bodi še povedano. Iz Argentine sem dobil ploščo s pesmimi. Rekel sem mu, naj jih pride poslušat. Znano pesem Mrzel veter tebe žene drugače zapoje, bolj z občutkom. »Pesem poznam, ne morejo drugače. Ob priliki pridem.« Prilika se je prav kmalu dobila. Šel je ob Sori, gledal ribe, pri ledinškem mostu zavil proti

Dobračevi. Še kar čvrsto je stopil v hišo in že takoj naročil: »Prinesi ploščo, da bom poslušal.« Postavil sem aparat na mizo, na aparat dal ploščo in sprožil. Sam sem se umaknil v ozadje in bil čisto tiho. Ko je bila prva kitica izpeta, je začel udarjati po mizi: »Zakaj take pesmi pojo, ko potem ...« Kaj je hotel povedati, ne vem. Sam sem izključil aparat, stric pa se je moral najprej umiriti in privreli tok solza obrisati z obraza. Nekaj časa je še strmel v ploščo, ki je mirovala na aparatu. Nato je vstal od mize, se zazrl skozi okno, se obrnil proti mami in rekel: »Grem domov.« Že pri vratih pa meni: »Oglasi se. Na svidenje!«

Sprašuješ, kaj mi je dal? Načelnost je morebiti že v genih in mi jo je samo utrjeval.

Kdaj ste se prvič poizkusili na odrskih deskah? Je bila to zapolnitev prostega časa, želja po odrski umetnosti ali dediščina po očetu, ki je bil pred vojno režiser gledaliških predstav v Katoliškem izobraževalnem društvu Žiri?

Kmalu po vojni zaigrana Nestroyeva igra Utopljenca je bila osvežitev in sprostitvev za vse krajanje. Viktor Trčkov in Andro Mesarjev sta z večkitično pesmijo dobredno vžgala. Dvakrat sem jo šel gledat. Igrat so jo šli tudi v Idrijo. Kritik se ni mogel sprijazniti z refrenom pesmi: »Nič ne jokaj, nič ne plakaj, / če po volji ti ne gre. / Pij in poj in srečo čakaj / pa boš zdrav vse žive dni.« Ni bila usmerjena v delo v izgradnjo socializma. Nekateri so s tem dobili tudi črno piko. Treba je bilo dobiti režiserja in izbrati drugačne igre. Poznani predvojni igralec in odlični režiser Tajnik je bil povabljen zraven. Poiskal je še živeče igralce izpred vojne in vključil tudi mlade iz teh družin. Tako sem prvič sodeloval pri enodejanki Analfabet z enim samim stavkom: »Jaz sem Pero, pisar administrativnega oddelka.« Praviloma so vse vloge pomembne. Je že moralo biti dobro povedano, da sem bil pri vsaki naslednji igri zraven.

Odkod je prišlo povabilo društvu, ne vem. Sporočeno je bilo, da bo pomladi 1950 v Kranju enomesečni režiserski tečaj in primerni kandidat naj se ga udeleži. Verjetno je bil takrat predsednik društva Lojze Kopač. »Kaj, ko bi tebe prijavili,« je rekel. »Bomo uredili v tovarni dopust.« Bil sem prijavljen in se udeležil tega tečaja.

Kot osemnajstletnik sem vsrkal vsako besedo vrhunskih predavateljev. Ljubo Ravnikar; slikarstvo. Pokazal je, da je risanje za na oder drugačno, nekateri robovi oblačil morajo biti obrobjeni belo ali črno, da se iz dvorane vidijo prav. Branko Rudolf; pesnik in stilist iz Maribora. Stili stavb in oblačil od antike do danes. Vodil nas je po starem delu Kranja in razlagal, zakaj je zgrajeno tako in ne drugače. Pri oblačilih je dajal primerjave in dokaze, zakaj pride do razlike med žensko ali moško nošo. Kadar se ženska preveč zakrije, se mora razkriti moški, ali obratno. Bil je zelo rahločuten, in kadar ni bilo deklet zraven, nam je na hitro povedal še marsikaj o moški modi. Velikokrat se spomnim na to, kadar naletim na srednjeveške portrete. Za režijo je prihajal Štiglic in spet drugi za scenografijo. Predavalo je še več drugih strokovnjakov. Polonca Juvanova; ta je imela igro in deklamacije.

Ne samo meni, tudi drugim se je tole usedlo v spomin. Juvanova, bila je v 66. letu, nas je posadila na stole v polkrog. Vseh nas ni bilo dvajset. Na sredo je postavila navaden stol. »Naj pride sedaj prvi k praznemu stolu in zaigra slabost,« je rekla. Tako smo prihajali k stolu in hoteli pokazati slabost. Pokazali smo vsak zase – slabo, zelo slabo, porazno. Kaj si je Juvanova mislila ob našem prikazovanju? Pričakovali smo kritike, a ni nič rekla. Stopila je do stola, se prijela za sence, čelo. Potem se je z drugo roko prijela naslonjala in kmalu za tem, na naše veliko

presenečenje, zgrmela na tla. Prvi z desne je takoj pohitel k njej in jo hotel dvigniti s tal. Zamahnila je z roko in rekla: »Jaz sem samo pokazala, kako se zaigra slabost.«

Po petnajstih letih in več je služba narekovala, da sem šel tudi v Kranj v Savo po lepilo. Delavci so naložili na tovornjak, dobavnico pa je bilo treba iti podpisat v pisarno. Ko sem se podpisal, mi je uslužbenec izročil prvi izvod in hkrati ugotovil moj priimek. »Ali ste v Žireh doma? Jaz sem hodil z enim iz Žirov skupaj na režiserski tečaj v Kranju.« Pogledal sem ga bolj natančno in vprašal: »Ali ste iz Tržiča?« Ko je potrdil, sem rekel: »Ti si bil tisti, ki je hotel igralko Polonco dvigniti s tal.« Nadaljevala sva še z drugimi dogodki pri naslednji dobavi lepila. Tudi njemu so ostali mnogi vtisi s tega tečaja.

Igrali ste tudi v največji gledališki predstavi, ki je bila sploh kdaj uprizorjena na žirovskem odru, v Kreftovih Celjskih grofih, 14. julija 1956. Pa še v mnogih drugih. Katera vam je bila najljubša?

Kar ta. Režiser in igravec hkrati je bil Jože Zupan, doma pri Bledu, rojen 1921. On je bil v vlogi Pravdača, jaz njegov nasprotnik Piccolomini. Vloga je zahtevala, da mu primažem kľofuto. Nikakor nisem mogel tega dobro narediti. »To ni nič. Udari, kot je treba. Bom že prestal.« In je prestal. Pa tudi drugi igralci so se dobro odrezali in kar najbolj potrudili. Zupan je znal vsakemu igralcu dopovedati, kaj predstavlja. Pa tudi sam je bil odlična figura. Predstava je bila trikrat polno obiskana. Dvorana je bila še vsa v surovem stanju. Po tleh je bila ilovica. Oder pa je ustrezal vsem zahtevam, zato je predstava res dobro uspela. Še kritike so bile ugodne in pošteno, kar se ne zgodi pogosto.

Po osmih letih je prišla na DPD Svoboda dopisnica iz Leskovca v Srbiji. Piše: »Dragi tovariši-ce! Mislim, da smo 1956. leta pri vas v Žireh (vi in jaz) igrali igro »Celjski grofje«. Zbiram material, kje sem in kdaj režiral ali igral. Prosim vas, če mi lahko pošljete nekaj fotografij in en plakat od te predstave. Vse Žirovce prav lepo pozdravljam in vam želim veliko uspeha pri vašem delu! Joža Zupan.«

Kreftovi Celjski grofje na odru DPD Svoboda Žiri, 14. 7. 1956. Na sliki prizor spora med Piccolominijem (Alfonz Zajec, desno zgoraj, na vogalu ograje) in Pravdačem (Jože Zupan).

Nekaj stvari sem lahko zbral. Menim, da plakata posebej za to nismo niti imeli. Kar sem dobil, sem poslal. Kmalu sem prejel razglednico iz Leskovca. Na kartici piše: »Spoštovani gosp. Alfonz! Prejel sem Vaše pismo in sliko, najlepša hvala. Vračam se v Slovenijo. Fotografija je zelo dobra, če bo [fotograf] našel negative, bi Vas prosil, da bi napravili malo večji format. Ponovno Vam bom pisal, ko pridem v Maribor. Lep pozdrav Vam in ostalim Žirovcem! Jože Zupan.«

Ko se je Zupan vrnil v Maribor, ni miroval. Pripravil je *Pridige Janeza Svetokriškega* in nastopal po raznih odrih. Ti si mi povedal, da namerava priti tudi v Žiri. Na Ledinici bi bilo primerno okolje. Prehitela ga je smrt.

Kdo pa so bili vaši režiserji in soigralci? S kom ste se najbolj ujeli?

Režiserji: Slavko Erznožnik – Tajnik, s katerim sem z veseljem sodeloval. Z njim je bilo lepo in koristno delati, Silvo Ovsenk, Zinka Berčič, Jože Zupan. Soigralcev pa je bilo veliko – starejših in mlajših. Vseh še naštetih ni mogoče. Samo nekaj starejših naj omenim, ki so se izoblikovali že pred vojno v mnogih vlogah in so sodelovali še po vojni: Franc Bajtrčkov, Franc Trčkov, Vilka Tinetova, Silva Janova, Manica Lipetova. Manica je bila rojena Sneguljčica. Bila je lepa in s posebnim milim glasom. Kraljica, njena nasprotnica, Marija Lengarjeva, spet s posebnim glasom. Sedaj bom nekaj razkril: »Od nekdanj lepé so Ljubljanke slovele ...« Pa tudi Žirovke so lepe, morebiti še lepše od Ljubljank. Sicer se ne bi zaljubil v Marijo takratni cvet igralske akademije Boris Kralj. Prav tisti čas kot v Žireh so tudi v Drami igrali *Sneguljčico*. Vlogo paža je igral Kralj. Jaz pa v Žireh. Prišel je v Žiri in prinesel s seboj tudi paževno obleko. Marija je zaprosila vodstvo Svobode, da bi pri eni od predstav Sneguljčice zaigral vlogo paža Boris. Vodstvo je na sestanku tehtalo in odločilo, da je bolje, da se to ne zgodi. Sodili so, da bi bil jaz s tem preveč ponižan. Razumljivo je, da bi bila razlika v podajanju lika ogromna. Igralec z akademije in amater – ni primerjave. S Sneguljčico je bila sezona zaključena. Z njo smo bili zadovoljni vsi. Še danes se čudim, da so se starejši igralci tako dobro naučili verzov. Igra je namreč vsa v rimah. Napisal jo je Pavel Golia. Vodstvo bo čez poletje premislilo, kaj bi pripravili za naslednjo sezono. Takrat šele so mi tudi povedali, kakšen problem so imeli z mano. Po letu, mogoče dveh, sva v Ljubljani v kavarni Nebotičnika slučajno trčila skupaj s Kraljem. Predstavil sem se mu, da sem jaz tisti, ki sem povzročil spor. Kar stoje pri pultu sva še z nekaj stavki prišla do soglasja, da je bilo kar prav tako. Veselo sva se poslovila.

Nekaj predstav ste tudi sami režirali. Režirat ste hodili tudi v bližnje Ledine, in to peš. Katere so bile te predstave in kakšni spomini vas vežejo na to ustvarjanje?

V Žireh je pri Svobodi vestno in marljivo vsa leta deloval Vinko Bevk. Nikoli viden na odru, pa vedno delaven za odrom. Ko je v tovarni končal delo, je prišel velikokrat popoldne v prostore za odrom. Je že našel kaj za postorit. Ni bil preveč zgovoren. Vedno pa je bil nasmejan. Pogrešali smo ga, ko se je oženil v Ledine. Tam pa ni miroval. Tako sodim, da je bil on tisti, ki je zbral mlade ljudi in jih navdušil, da bi igrali. Dobili so igro in začeli vaditi. Vsi so se teksta dobro naučili, vstopili, kadar je bilo treba, vendar igra ni zaživela.

Ne vem več, kje sva se dobila z Vinkom. Lepo me je poprosil: »Pridi vsaj katerikrat, da bi igralci videli, kaj in kako morajo vlogo podati.« Nisem mu mogel odreči. Šel sem seveda peš, kako pa drugače? Steza je bilo več, ker so veliko pešačili tudi v tovarno. Poznal pa sem jih tudi še iz vojnega časa, ko smo hodili v

Ledine k maši. Strah me takrat ni bilo več. V mladosti pa zelo. Našel sem zbrano mladež, voljno nekaj narediti. Poslušal sem prvi prizor iz igre *Teta iz Amerike*. Druga, *Rožmarin*, je bila kasneje. Mlačnost. Dejal sem, da ima vsaka od oseb, ki jih predstavljate, značaj, tega izoblikujete s povedanim tekstom. Tisti večer tega še niso mogli. Potem pa je bila vsaka vaja boljša. Moram reči, da smo se tako dobro ujeli, da mi je bilo potem kar malo dolgčas, ko nisem več hodil tja. Šel pa sem z njimi na izlet po Gorenjski. Skoraj po petdesetih letih sva se z igralko, ki živi zunaj naših meja, slučajno srečala v gostilni Pri Županu. Obema je bilo prijetno. Spomini.

Res sem tudi doma režiral nekaj iger. Najbolj dognana je bila *Dežurna služba*, izvedena 1. maja 1960 kot prvo delo na odru nove dvorane. Prejšnji dan je bila prvomajska proslava in obenem otvoritev dvorane.

Skoraj vse življenje že nastopate v vlogi svetega Miklavža, in če prav vem, ste nastopili tudi v plašču njegovega konkurenta, dedka Mraza?

Pa še res je. Sveti Miklavž prihaja vedno skrivnostno in zvečer. Zato je bil vedno le nekaterim viden, pa tudi časi so bili taki, da je bil še ponoči pri oblasti nezaželen. Pri otrocih je bil vedno nestrpno pričakovani, a tudi starejši so ga hoteli videti in se ob tem spominjati nekdanjih časov.

Z dedkom Mrazom je drugače. Biti čim bolj viden. Zaželen pa ni bil pri vseh. Saj vam je znana izjava humoristke: »Dedka imam doma, mraza pa tudi.« Usmeritve za dedka Mraza so prišle na društvo in zraven tudi razni teksti iz centra. Tako sem po tej plati res bil prvi dedek Mraz v Žireh. Ni bil posebno lep, saj ni imel veliko okraskov na sivi podlagi. Le tiste, kolikor jih je mogla našiti nanje režiserka Zinka Berčič. Od stražarja v Alpini sem si sposodil dolgo zimsko oblačilo, ki je bilo podloženo s krznom. Posodil mi je tudi škornje. Na glavo sem si posadil očetovo polhovko, in to je bilo vse. Mogoče, da sem bil v njegovi vlogi dvakrat. In spomin mi pravi, da je bil takoj za mano Lojze Žakelj. Pa Markelj. In največ časa Trojar. Naprej nisem več sledil.

Ste v Svobodi res priredili in osebno tudi vodili plesni tečaj?

Svoboda je dobila dopis Plesne zveze Slovenije, da bi radi kultivirali ples. Prav zaradi tega bodo organizirali šolo za učitelje, ki bo trajala dlje časa, kar štiri leta. Najprej so vprašali v šoli v Žireh, če bi se kdo od učiteljev odločil za to. »Ne,« je bil odgovor. Potem so v meni videli pravega kandidata. »Ko je v Žireh učil Metod Mayer iz Kranja, si že bil zraven. Saj rad plešeš.« Prav naravnost mi niso rekli znano krilatico, da se prazna glava rada suče. Res sem se prijavil in bil sprejet. Priznani mojster Adolf Jenko (1902–1985) je imel še pomočnike. Vsako leto po teden dni skupaj so bile vaje. Če je bilo le mogoče, odmaknjeno od centrov. Na primer na Polževem. Vmes pa vaje še v soboto in nedeljo, velikokrat v Ljubljani.

V glavnem je bil ples. Bila pa so tudi predavanja: o slovenščini, baletu, bontonu. Torej o splošnem obnašanju v družbi. Predavali so priznani strokovnjaki: dr. Neubauer, dr. Mahnič. Spominjam se naloge – pripraviti predavanje za dve minuti, ni pomembno, o čem. Takrat si ugotovil, kako dolgi sta. Tudi domača naloga ni bila izvzeta. Priporočeno je bilo tudi, naj se udeležujemo ogledov plesnih turnirjev. Ob koncu je bil zaključni izpit. Zahtevali so veliko in mnogi niso prišli prvič »skozi«. Spričevalo dokazuje, da si plesni učitelj.

V sindikalni dvorani sem imel prvi plesni tečaj. Mladi so bili zadovoljni. Še danes mi kdo reče: »Takrat je bilo lepo.« Tudi skupna slika, darovana z albumom,

je lep spomin. Na prvi strani albuma, na prozornem papirju, je napisano: »Za vso prizadevnost in požrtvovalno delo, ki ste ga imeli z nami, Vam v znak globoke zahvale poklanjamo to skromno darilce, ki naj vas spominja na udeležence plesnih vaj, v letu 1960.« Res se jih spominjam, pa že pokojnih tudi.

Kam so zbežale sanje Plesne zveze Slovenije?! Komu je podoben današnji ples mladine? O glasbi ne bom izgubljal besed.

Zakaj ste potem z delom v DPD Svoboda Žiri nenadoma prenehali?

O tem si nekaj že napisal v Občasniku. Če ponovim. Alpina je hotela za 20. obletnico dati delavcem in Žirem nekaj boljšega – da bi prišli zaigrati v Žiri pravi, poklicni igralci iz slovenskega vrhunskega gledališča, Drame. Dobil sem nalogo, da to uredim. Pri vratarju Drame so me napotili do pisarne, v kateri je tedaj sedel Dušan Škedl. Povedal sem, čemu sem prišel. Malo je premišljeval in kmalu prišel do pravega dela – malo ljudi, malo kulis in tudi igra primerna – *Delavnica oblakov*. Res so prišli in 14. maja 1967 vrhunsko zaigrali to igro Miha Remca. Takrat smo videli v živo znane igralce: Staneta Severja, legendo slovenskega gledališča, Milo Kačičevo, Štefko Drolčevo, Ivanko Mežanovo in druge.

Igro so ljudje zelo lepo sprejeli. Niso pa je sprejeli nekateri borci. Prvi partijski sestanek je obravnaval tudi to predstavo. Kriv naj bi bil tisti, ki je tako uredil (ne omogočil), da so igro, ki jo je to sezono imela na sporedu Drama, prišli zaigrati v Žiri. Zaslužil bi najmanj strel. Udeleženca tega sestanka je to očitno prizadelo. S tem udeležencem sestanka sva celo nekaj časa delala skupaj in me je dobro poznal, zato mi je to tudi povedal.

Takrat pa se je v meni sprožila načelnost, podedovana ali prisvojena po stricu. Vse delo na tem in podobnem področju sem takoj opustil. Hodili so me prepričevati, da ni treba takoj vse verjeti, kar kdo spregovori. Bob ob steno. Vztrajal sem pri svojem. Nikoli nisem delal za nobeno plačilo. Delati so ti pustili, dokler je bilo v njihovo korist. Tebi so namenili kvečjemu pohvalo, pismeno. Materialna pa je bila namenjena drugim. Še mislil nisem na to, pri nobenem delu. Pa mi je tisti sodelavec nekoč spotoma rekel – prav tedaj se je vračal s sestanka v Alpini: »Danes smo na sestanku odmerjali nagrade. Boš pa drugič dobil.«

Upali so, da bom klonil kot prvič pred leti – takrat, ko naju z Jobstovo gospo niso pustili čez mejo, da bi teden dni igrali po slovenski Koroški igro *Prevarani soprog*. Igralci so bili z nama solidarni. V soboto tisti dan, ko bi jih moral avtobus odpeljati iz Žirov, so prišli na delo v Alpino. Že čez eno uro, ob sedmih, so prišli ponje miličniki. Kako hitro so vse pripravili za odhod, se potem nisem več zanimal. Čez čas so me res pregovorili. Drugič me niso več mogli. Brez dela pa nisem bil. Delal sem doma stvari, ki mi še danes pridejo prav. Sestavljal sem hišna imena po prvotnih številkah vasi. Po novih oštevilčenjih. Kasneje sem dodal ulični sistem in spet spremembe le-teh. Prišel sem do spiska pokojnikov v Žireh od začetka 19. stoletja do 1940 in spiska porok tudi od takrat do 1940. Ti prepisi so še zdaj koristen in neusahljiv vir. Delal sem še veliko drugih stvari, ki tudi niso za v staro šaro.

Gotovo ste v zadnjih sedmih desetletjih življenja prebrali tudi veliko knjig. Katere najraje?

Prav imaš. Veliko. Na vsako pot me je spremljala knjiga – ne težka po vsebini, ne po obliki. Povsod, na avtobusu ali v čakalnici. Odvisno tudi od časa in razpoloženja.

SLOVENSKO NARODNO GLEDALIŠČE LJUBLJANA

D R A M A

**V NEDELJO, 14. MAJA 1967, OB 20 — GOSTOVANJE V KINO DVORANI
V ŽIREH — PREDSTAVA OB DVAJSETLETNICI OBSTOJA
TOVARNE ČEVLJEV „ALPINA“**

KOMORNI ODER

MIHA REMEC

DELAVNICA OBLAKOV

Režiser: MILE KORUN
Scenograf: UROŠ VAGAJA

Drama v treh dejanjih

Kostumograf: ANJA DOLENČEVA
Lektor: MIRKO MAHNIČ

Osobe:
(premlerska zasedba)

Sodnik	RUDI KOSMAC
Sodnika porotnika	ANDREJ KURENT
Tolilec	ERJAN SKEDL
Drejec Rutar, kmet s Rebrji, obtoženec	DANILO BENEDIČIČ
	HERT SOTLAR

Priloge:

Marija, Drejčeva žena	STEPKA DROGLJEVA
Dominika, vdova Drejčevega brata Jernaja	IVANKA MEŠANOVA
Emilija	HELENA ERJAVČEVA
Lucija	ANGELCA HLEBČETOVA
Metoda, vdove padlih upornikov	MIHAELA NOVAKOVA
Milena	MILA KACICEVA
Karla	VIDA LEVSTIKOVA
Mara	IVA ZUPANČEVA
Sivi, uporniški aktivist, pozneje moč v vodstvu	STANE SEVER
Mohor, Drejčev sosed	JANEZ ALBREHT
Mitraljasec, pozneje šofer Silvega	MARIAN HLASTEC
Šepnik	FRANCE PRESENTNIK

Godi se na kazenski obravnavi. Čas današnji.

Priloge: pred sodnim odrom.

Scene in kostume so izdelali v delavnicah SNG.

Vodja predstave: BRANKO STARIC
Sepetalca: ASTRA PREZLJEVA
Odrski mojster: METOD KAMBIČ

Masker in lasuljar: ANTE CECIČ
Priserka: ANDREJA KAMBIČEVA
Raazvetiljara: LOJZE VENE, SILVO DUH

Letak SNG Drama Ljubljana, natisnjen posebej za gostovanje v Žireh, 14. maja 1967. Predstavo ob 20-letnici Alpine je organiziral Alfonz Zajec.

Veliko je še knjig, ki čakajo in vabijo. Še vedno so mi blizu črtice in novele. Cankar, Pregelj, Finžgar in drugi. Vselej je zgodba zaključena in nekaj pove. Za romane pa je treba imeti skupni čas. Dostojevski, Andrić, Zweig in še nekateri so me pritegnili, da jih nisem mogel pustiti samevati na polici. Še bližje pa mi je poetika. Uživam že s tem, ko avtorju tako lepo zateče rima, da se samo čudim lahko. Prav zaradi tega so mi še posebej pri srcu Menart, Aškerc, Novy, Gregorčič, Shakespeare in Ovid ter še mnogi drugi. Svetopisemski trpin Job je na en način prenašal trpljenje. Ovid pa je bil vržen iz kulturnega okolja v barbarstvo in mraz. Kako opisuje ta razkorak! Vse, kar pove, se mu ujame v stih. Prav smili se ti. Včasih tudi kar namesto mene potoži v verzih. Kako je resnična njegova neizpodbitna ugotovitev, ko je potožil, da je prestal več, kot se verjeti da. Gotovo sem še katerega avtorja izpustil, ki ga cenim in tudi ponovno vzamem v roke. Je nenamerno.

Katere od drugih, neliterarnih umetniških zvrsti in smeri so po vašem okusu, katere od avtorjev najbolj cenite?

Če prav razumem vprašanje, so to arhitektura, slikarstvo, stili. Ne maram eksperimentalne arhitekture. Bližje mi je barok kot gotika, bližje realizem kot modernizem. Ne trdim, da niso nekatere enostavnejše linije tudi lepe. Lahko se jim čudim, da s tako malo črt slika že nekaj pove in predstavlja. Tistega notranjega zadovoljstva pa pri tem ne čutim. Vsake oči imajo svojega malarja, je znan rek. Cenim Plečnika, Podreko, Tomina, Kavčiča, Gasparija.

Povem naj, kaj se mi je nekoč zgodilo. Po službeni dolžnosti smo morali včasih nesti v Ljubljano na banko kak račun za uvožen material in prositi, ali bi lahko žigosanega dobili še isti dan. Povedali so uro, kdaj naj bomo tam. Kakršen čas je bil določen, tako sem se ravnal. Če je bilo veliko časa, sem šel v Narodno galerijo. Tam je bil vedno stražar in z njim sva potem lahko obravnavala posamezno sliko. To je bilo velikokrat in tam sem si nabiral znanje in vedenje. Dopoldne ponavadi ni bilo veliko ljudi. Kadar pa je bil čas kratek, je bil prav zraven banke majhen razstaveni prostor. V njej so se izmenjavale slike. In prav tam sem si jih nekoč ogledoval. Ugotavljal sem, kaj je slikar hotel povedati. Z naglim korakom je stopil v prostor znanec. Spoznal me je z ulice skozi veliko okensko steklo. Napodil me je ven. »Ne glej takih slik! Imeli te bodo za neumnega.« Šla sva ven na ulico in zunaj govorila o razstavljenih slikah. Zunaj ti niso mogli prisoditi duševne prizadetosti.

Peli ste v številnih pevskih zborih, najprej pod taktirko Antona Jobsta. Lahko obudite kak spomin na to legendarno postavo žirovske kulture?

Gospod Jobst je bil vzgojen še v avstrijskih časih. Ni se zgodilo, da bi me kdaj tikal, da mi je bilo včasih kar nerodno. Pisavo je imel vzorno. Včasih me je poklical vratar: »Tukaj so prinesli eno pismo zate.« Šel sem ponj. Kdo ga je prinesel, niti vratar ni dobro vedel povedati. Ko sem ga odprl, je bila znana pisava, Jobstova. Napisano je bilo najnujnejše. Na primer: »Obvestite pevce, da danes ne bo vaj, ker sem bolan.«

Ko sem pisal za njegovo 80-letnico članek, ga nisem upal oddati, dokler se nisem oglasil pri njem in mu ga dal prebrati. Bil je zadovoljen. Prosil me je le, naj en stavek črtam. Bil je nepomemben in sem to lahko naredil.

Nekoč sem prišel tja. Dnevna soba je bila obenem kuhinja. Na tleh je bila postavljena električna peč s tremi močnimi spiralnimi navitki. Oddajala je kar močno toploto. Brž po pozdravu me je vprašal: »Ali kadite?« Ko sem povedal, da nisem nikoli kadil, je dejal: »Veste, šele danes vem, kako sem bil včasih nesramen. Vzel sem iz žepa tobačnico, jo že odprl in nato vprašal, če smem. Nobeden mi ni rekel »Ne.« In jaz sem prižgal cigareto. Sedaj ne kadim že 20 let. Če danes kdo pride k meni in namerava kaditi, mu takoj povem. Če ne morete zdržati 15 minut tukaj v sobi brez tobaka, pojdite ven, potem pa pridite. Kaj mislite. Jaz bom tukaj na električno peč grel sobo in potem bi moral prezračiti in spet mrzel zrak greti.«

V cerkvi se je pogosto dogajalo tole. Stal je ob odprtih orglah. Na desni je bil kupček map. Pogled pa mu je bil usmerjen proti vhodu na kor. Ob določeni uri ob začetku maše je iz kupa map vzel gornjo mapo, jo odprl, vzel zase izvod, za druge pa pomignil najbližjemu pevcu, da so hitro razdelili note. Orgle so zabučale uvodno melodijo. Tako je bilo velikokrat. Enkrat pa se je zgodilo takoj po koncu maše. Odlična pevka in tudi dobra znanka z njim, Polda Kolerjeva, mu je rekla: »Tone, kar naprej pojemo isto uvodno pesem, da smo se je že naveličali. Daj kdaj še kakšno drugo.« Takrat pa je Jobst povedal svoje: »Vidite kupček map na orglah tukaj? Vse note tule so uvodne pesmi. Vselej čakam do zadnjega, kdo vse od pevcev bo prišel. Takrat šele bom izbral pravo pesem glede na težavno skladbo in glas. Na kor pa pridete zadnji hip ali ste še na stopnicah, ko zaigram že uvodni akord. Prihajajte pravočasno na kor.« To je zaleglo. Dostikrat se pevci res ne zavedajo, da mora tudi organist vedeti, koliko jih bo prišlo in s kakšnimi glasovi razpolaga.

Pa še tale iz predvojnih časov. V Prosvetnem društvu na Dobračevi je Jobst večkrat sodeloval zadaj za odrom z glasbeno spremljavo. Prostor je bil majhen

in se nisi mogel dobro gibati. Ostati je moral za odrom. Igrali so neko igro, ki je zahtevala, da so šli preko odra duhovi. Ogrnjeni so bili v bele rjuhe. Da bi jih bilo več, so ogrnili tudi Jobsta, da je šel preko odra. Igra je bila končana. Ljudje so po poti domov komentirali igro. »Igrali so dobro,« je dejal eden od gledalcev. Ugotovil pa je tudi, da na onem svetu ni tako slabo, ker je bil en duh kar nekam rejen videti. To je bil Jobst. Bil je namreč močnejše postave. (Po tetini pripovedi.)

Lani smo delovno proslavili 40-letnico Muzejskega društva Žiri. Vi ste bili njegov prvi predsednik in prvi »direktor« žirovskega Muzeja. Obudite, prosim, še kak spomin na tista pionirska leta, ko ste v sedemdesetih s sodelavci zbirali prve muzealije in postavili na ogled prve muzejske razstave?

Kaj ni o tem že vse povedano? Lahko samo ponovim, da so bili sodelavci: Janez, Tone, Mirko, Vili tako zagreti za muzej, da ni bilo treba veliko reči, in drugi dan so se že zapeljali proti Račevi ali v kako drugo smer. Mirko je takrat že imel avto in so zbirali predmete. Ljudje so jih radi dali ali pa so člani znali tako dobro govoriti, da so se takoj omehčali in predmete izročili. Vsak predmet je bil vpisan v posebno knjigo, na eksponat pa prilepljena tekoča številka. Ta knjiga nekje tiči ali pa je uničena. Imeli smo tudi nasprotnike, kar kažejo tudi še druge stvari, ki pa jih sedaj ne kaže tu razkrivati.

V Škofji Loki na sestanku je dr. Blaznik vselej poudarjal: »Hitite z odprtjem zbirke! Potem se bo že še dodajalo in urejevalo. Vitrine damo mi tukaj iz Muzeja, vi pa predmete.« Tudi prof. Planina nam je bil zelo naklonjen. Veselje je bilo, ko smo zmogli tako hitro priti do odprtja. Ko danes gledajo slike z odprtja, nekateri sprašujejo, zakaj je na sliki neka starejša ženska (Glažerca po domače). Povabili smo namreč na razstavo najstarejšo klekljarico in najstarejšega čevljarja (Mačka). K vabilu smo priložili še nekaj malega denarja. Bilo je res prav, da se je zbirka čim hitreje odprla.

Vas je prizadelo, ko smo, vaši nasledniki, v prvih letih tega tisočletja – zaradi temeljite prenove muzejske stavbe – vaše muzejske postavitve po komaj treh desetletjih demontirali in jih odpeljali v muzejski depo? Muzejski predmeti, ki ste jih zbrali, so še vedno naša največja dragocenost, a postavljeni so ali še bodo na novo ...

Verjemi mi, da nisem čutil prizadetosti. Vsaka prenova zahteva drugačno postavitev, sicer ni prenova. Glavno je, da so predmeti shranjeni, ker se po hišah tako hitro uničujejo. Žal mi je pa res, da se ni dalo tako urediti, da bi bile na stavbi spodaj na oknih mreže. To je okrasje stavbe. Obenem so mreže tudi varovalni element, ki omogoča enostavno zračenje prostorov brez dodatnih varoval. Sedaj tega ni, je kot ženska narodna noša brez sklepanca.

Ukvarjali ste se tudi z uredniškim delom, sodelovali v uredniškem odboru časopisa Alpine Delo-življenje (izhaja že 50 let, od 1962), pa v odboru imenitnega zbornika, ki ga je Alpina izdala ob svoji 30-letnici (1977) in predstavlja prvo večjo v Žireh narejeno knjigo; za zbornik ob 50-letnici Alpine ste sestavili obsežen seznam vseh zaposlenih. Kako je to, ko čevljar postane še urednik?

Kako je to, ko čevljar postane urednik? Vprašanje kar kliče po pravem odgovoru. Kateri in kakšen je pravi odgovor? Pa sem se ob tem vprašanju zares bolj zamislil. Kaj pa, če bi bil to moj pravi poklic? Ko bi prej vedel zanj! Kako bi se temu poklicu

sploh reklo? Spravil si me v tako dilemo, da sploh ne vem prav odgovoriti. Poleg čevljarstva sem se ubadal z vsemi mogočimi stvarmi in si brez posebnih šol širil obzorje. Moji dobri prijatelji so bile knjige. To je že vzrok, da me je Nejko potegnil nazaj k mladincem, ko je osnoval bilten. Ko danes listam po prvih izdajah, priznam, da je bil sprva kot zapuščen otrok, neumit in nepočesan. Z vsakim letom je postajal vse bolj urejen, bogatejši. Spremenil je ime in se ni držal samo dela, temveč tudi življenja v kraju. Sledil je novostim ter zaznamoval dogodke kraja, ki so danes dober vir za zgodovino. Vsak mesec je bila objavljena tudi ena pesem. V začetku so bile priložnostne, od Tonija Žaklja, pa tudi kasneje še. Postale pa so vse zahtevnejše. Avtorji pestri: Minatti, Mevlja, Župančič, Gradnik, Kosovel, Bor, Smole, Kuntner, Novy, Balantič in še drugi. Žal pa mi je za domačina Jožeta Podobnika, da je utihnil. Pesem *Ob dnevu mrtvih* je tako pretresljiva, da bi morala zavzeti ne najnižje mesto na slovenskem Parnasu. Občasno še pokukam v te izdaje. Ni samohvala, je dejstvo, da smo še kar dobro naredili.

Ob 30-letnici je izšel zbornik, ki je bil že ob izidu deležen nemalo hvale. Sedaj po toliko letih pa začudenje, da se je zmoglo narediti to v tovarni. Ne izide knjiga brez napak, tudi ta ni. Kdor ve, kako se to pripravlja, popravlja in dopolnjuje – pa še pride do napake – ta bo prizanesljivejši do sodelavcev, ki smo bili zraven.

Ob 50-letnici so me precej zaposlovali nekdanji delavci, posebno tisti z istimi imeni in priimki. Nekateri imam prav zaradi tega še v glavi.

Nekateri vas še posebej cenimo kot žirovskega kronista, zapisovalca ne le velikih, ampak tudi »malih« dogodkov, ljudi in njihovih dejanj ... Če želi nekdo izvedeti, kdaj je kdo umrl, katere so bile nekdanje številke neke hiše, kako se reče po domače ... se obrne na vas in izve. Kaj vse je zapisano v vaši glavi in vaših »papirjih?«

Zakaj sem prišel do teh spiskov, ki so mi dostikrat v veliko pomoč, sem že prej odgovoril. Zahvaliti se moram torej načelnosti. Ko bi nadaljeval takrat pri igrah, vsega tega ne bi bilo. Težje je zadnje vprašanje. Kaj je zapisano v glavi in na papirjih? Je res marsikaj! A se je začelo dogajati podobno kot pri računalniku. Vem, da je v njem, samo – kako spraviti ven? Računalnik je sedaj nov, glava pa je še vedno ista, le z večjim številom let. Ta razkorak že zaznavam. S papirji se dogaja isto. Vem, da je zapisano, samo – kam je odloženo? Kdaj odložiš na hitro nekam, kamor ne sodi, in že je problem tu. To se dogaja tudi drugim, povedo, ali me s tem samo tolažijo.

Za Žirovski občasnik ste sestavili nekaj dragocenih seznamov (npr. obrtnikov in podjetnikov pred drugo svetovno vojno), še zlasti pa seznam vseh žrtev druge svetovne vojne med Žirovci, ki sva ga objavila decembra 1990, nekaj tednov pred plebiscitom za samostojno Slovenijo. Poudarek je na VSEH žrtvah, ne le na »naših« ali »vaših«...

Oba spiska sta zanimiva. Posebno seveda zadnji. Bil je tudi zelo odmeven, ne samo v Sloveniji. Njegov glas je segel še preko meja. Vsi so odobraval tak pristop. Stari narodi so vedeli – smrt je mejnik, kjer se nasprotja izravnavajo, sovraštvo preneha. Pripravljen sem bil na reakcije. Ni jih bilo. Napake, ki sem jih nenamerno naredil, smo drugo leto popravili. Še vedno pa ostaja nekaj primerov, ki jih ne morem razvozlati. Naši zakoni po nepotrebnem ščitijo osebne podatke. Kot da bi želeli, da ne bi prišlo do točne razjasnitve. Prišli pa so tudi nekateri ljudje k meni domov, da so mi povedali pravilni podatek. Hvaležen sem jim bil za to. Zato je moj

izvod doma kar dobro počekčan. Samo primer: ročno napisan datum rojstva sem prebral 30. februar. Tista dvojka, dve črtici sem imel za februar, namesto november. Mesec februar nikoli nima 30 dni. Moral bi biti bolj z mislimi zraven. Prišel pa je tudi človek in rekel: »Tistega datuma smrti pa nimaš prav napisanega!« Rekel sem, da so mi tako povedali. »Jaz ti povem pravega, ker sem bil zraven.« Povedal ga je in tudi zgodbo, kako se je odvijalo in odvilo dokončno dejanje. »Samo povedati ne smeš nikomur, da sem ti to povedal.« Obljubil sem in pri sebi tudi zapisal.

Kako je bilo, ko ste nekaj let pozneje postavljali spomenik zamolčanim žrtvam druge svetovne vojne? So zdaj na treh spomenikih pred farno cerkvijo in osnovno šolo zapisana vsa imena vseh žrtev obeh svetovnih vojn?

Iz prve vojne so vsa. Ob spomeniku zamolčanim žrtvam pa imam zelo žalostne izkušnje in spoznanja. Nedavno izrečene poslančeve besede se mi zdijo najbolj primerne: »Na levo lice in desno lice so me že udarili, kaj naj jim še nastavim?« Če bo kdaj dosežena sprava drugod, v Žireh ne bo nikoli. Ta ugotovitev je zorela že pred odkritjem spomenika, dozorela pa po njem.

K odboru za postavitve spomenika me je pritegnil Rado Jurečev. V njem so bili predstavniki vseh »rodov«. Tisti, ki so bili v nemški vojski, tisti, ki so bili pri domobrancih, tisti, ki so jim ubili sorodnike doma, tisti, ki so jim ubili starše po vojni. Vsak je lahko zagovarjal svoje videnje. Objavljeni spisek žrtev je bila osnova. Z dodatki in po zadnjem vedenju je bila slika taka. Vseh žrtev v Žireh je 333. Borci so jih napisali 132. Ostanek, te je treba napisati na nov spomenik. Skoraj 200 jih je treba napisati. Kako?!

Napisanih 17 vasi s presledkom bi zavzelo preveč prostora. Sklep – brez vasi.

Spomenik zamolčanim žrtvam 2. svetovne vojne v Žireh. Razglednica izdana 2004, ob 10. obletnici postavitve, 18. 9. 1994. / Foto: Franc Temelj

Ali ločiti žrtve po času smrti: medvojne in povojne? Sklep – brez ločitve. Družina naj ima žrtve skupaj.

Ali naj bodo padli doma ali v nemški vojski posebej? Sklep – skupaj. Družina naj bo skupaj.

Ali naj bodo protikomunistični borci posebej označeni? Sklep – Ne.

Kje naj bodo civilne osebe? Brez ločitve. Pri družinah.

Skupno soglasje je bilo, da je treba sestaviti žrtve po abecedi.

Kje naj spomenik stoji? Sklep – ob borčevskem spomeniku. Vsakoletna žalna slovesnost bi bila na enem mestu. Če bo drugod, ostane večna delitev pri komemoraciji. Po zaupnem človeku je bila misel posredovana borcem. Zavrnilo so tako možnost. Iskali smo lokacijo in jo našli. Spomenik prve svetovne vojne stoji na desni strani cerkve, ta naj bi stal na levi.

Kakšen naj bo spomenik? Prva varianta Vilija Eržena je bila zavrnjena, druga sprejeta. Vedeli smo, kakšne probleme imajo tiste vasi, ki zahtevajo že napisane žrtve izbrisati (izklesati). Sestavili smo vprašanje s točnimi podatki žrtve. Te lističe smo osebno oddali ali po pošti razposlali svojcem v podpis. S tem smo se zavarovali zaradi kasnejših sporov za izbris iz spomenika. Nekaj lističev ni prišlo nazaj. Nekaj jih je prišlo z obrazložitvijo, da jim zadostuje vpis na družinskem spomeniku. Upoštevali smo željo in 15 žrtev ni napisanih na spomeniku.

Zanimiv je bil primer, ko sem osebno dobil podpis za žrtev, ki je umrla nasilne smrti v nemškem taborišču. Žrtev bi morala biti pravzaprav napisana na borčevskem spomeniku. Če tam ni, bo tukaj, ker je zamolčana, utajena, pozabljena. Čez nekaj dni pride podpisnica k meni na dom in pravi: »Vrnite mi listič, ker ta žrtev ne spada na domobranski spomenik.« – »Kdo pravi tako?« – »Tako se v Žireh govori.« Razložil sem ji, da bodo tukaj nanizane vse žrtve po abecedi, ne glede na to, kje so bile. Tu bodo tudi otroci, ki jih je raznesla mina. To so prave žrtve. Če ne bi bilo vojne, ne bi bilo min in otroci ne bi izgubili življenja. Če vztraja pri svojem, sem ji obljubil, da na spomeniku ne bo napisana, lističa pa ne morem vrniti, ker bo ostal v arhivu s pripisom zavrnitve. Tako se je tudi zgodilo. Prava žrtev Ravensbrücka ni nikjer zapisana. Namesto da bi država udarila po mizi in odločno rekla, če žrtev je, mora biti napisana. Država pa smo mi.

Držali smo se tudi tega, da žrtev ne sme biti dvakrat napisana. Tako so nekateri že zapisani na Planini, na Vrhu, zato so tukaj umaknjeni s spiska.

Prišel je tudi sorodnik žrtve, ki je napisana na borčevskem spomeniku. »Napišite ga na tem spomeniku.« – »Ne moremo, ker je že tam napisan. Bil bi potem dvakrat napisan.« – »Naj ga pa tam izbrišejo. Danes vem, da so ga sami partizani ustrelili.« – »Če bi to zahtevali, bi jim uničili spomenik. Ne zahtevaj od nas tega.« Beseda je zalegla in ni vztrajal pri zahtevi.

Pri tolikšnih imenih so nekateri bližji sorodniki odšli iz Žirov. Daljni sorodniki pa so še v Žireh. Ker te poznamo, smo se obrnili pri nekaterih primerih tudi na te oddaljene sorodnike. Soglašali so in zagotavljali, da bližji sorodniki ne bodo nasprotovali, zato so brez pomislekov podpisali. Po odkritju spomenika se je prav ožji sorodnik, na višjem položaju in še vedno na isti liniji, našel in zahteval, da žrtev izbrišemo s spomenika. Vse smo naredili, da ne bomo spomenika uničili s kako nepremišljeno potezo, prav zaradi tega smo ukrenili prej vse potrebno, da do tega ne bo moglo priti. Pa je prišlo. Prišlo je tako daleč, da smo morali vzeti pravnika, ki nas je zastopal na sodišču, in dokazovali o nekrivdi sedem let. Tožnik se je lotil tudi

cerkve, češ da je dala zemljišče za spomenik. Ni vedel, da je bilo cerkveno zemljišče takrat še zaplenjeno in je soglasje dala Upravna enota Škofja Loka.

Dokončna razsodba je pritegnila z nami, da smo delali v prid kraju in ni nikakršnega znaka, da bi bil to spomenik kakšne organizacije. Je le spomenik tistih, ki so bili zamolčani, prezrti.

Od te izkušnje naprej imam še slabše mnenje, kot sem ga imel do tedaj. Sam si povedal, da smo prav storili, ko smo zapisali in objavili VSE žrtve, ne glede na »desno« ali »levo«. Ali pa je druga stran pripravljena na kaj podobnega danes?!

Dejavni ste bili tudi v žirovski župniji sv. Martina. Bili ste ključar pri podružnični cerkvi na Dobračevi. Kje vse ste prisostvovali in pomagali v župniji?

Prav res. Z Vladimirjem Pivkom sva bila prva člana začetnega uvajanja Župnijskega sveta. Kar v kuhinji v župnišču ali v prostorčku zraven nje smo imeli sestanke. Potem se je to hitro širilo po številu sestankov in številu članstva. Takrat ni bilo prav veliko dela v župnišču, ker je bil komaj vseljen. Nekaj stvari se je naredilo še z urejanjem dokumentov.

Več dela je bilo na podružnici. Škof dr. Stanislav Lenič me je z listino postavil za ključarja. Deset let sem ščitil in lepšal »hišo« svojega patrona, sv. Lenarta.

Pa smo Dobračevci res čudni. Mnogi ne vedo, kdaj praznuje svoj god. To je 6. novembra. Imamo svojega patrona, ki je umeščen v glavnem oltarju, častimo pa svetega Petra, ki je ob njem pri strani. Predvidevam, da je to posledica slabega vremena v novembru. Takrat je že lahko veliko snega in včasih ga je tudi bilo. Pa so se dogovorili in začeli častiti sv. Petra, ki goduje v toplejšem času.

V času, ko sem bil navidezno varuh cerkvenih ključev, smo spremenili notranjščino. Najprej smo odstranili prižnico, ki je bila preveč v napoto. Zakrivala je glavni oltar. Ker je to pokopališka kapela, tlak pa je bil iz kamna z mnogimi velikimi režami, je bilo veliko delo vse odstraniti. Z arhitektom bi se bili kmalu preveč sporekli. Želel je namreč, da bi bila od vhodnih vrat, kjer nosači nosijo krsto, v marmorju s trdim lesom nakazana pot. Sporazumeli smo se tako, da naj kar iz črnega marmorja nakaže pot. Tako se je tudi naredilo. Nameščena so bila tudi nova okna. Zastavljeni cilji so se uresničevali še kasneje z beljenjem notranjščine in novimi lestenci. Zunanje stopnice na kor so se naredile nove in se obzidale, da niso več izpostavljene dežju, posledično pozimi pa poledici.

Kaj je tisto, kar v našem žirovskem plemenu najbolj cenite, česa pogrešate?

Z vprašanjem me spravljaš čisto v kot. Kaj naj bi ocenil kot najboljše? Kaj je rekel cesar Janez Krpanu? »Kaj pomaga ljubo zdravje, ko pa drugo vse narobe gre.« V Žireh je vse drugače, kot je bilo včasih. Po cesti vozijo avtomobili za štiri ali pet oseb. V njem sedi praviloma le eden. Pešcev je komaj za seme, da vsaj veš, da zna človek hoditi, enako število jih tekači. Meni je usojeno kolo. O oblačilih ne upam dati niti primerjave, kako je bilo včasih. Res pa je – ko prideš na pošto, je sprememba vidna. Uslužbenke so nasmejane. Tega včasih ni bilo. Pa tudi drugih uradov v Žireh ne kritiziram. Še zmeraj pa ne znam odgovoriti, kaj cenim najbolj pri celem plemenu: prijaznost, poštenje, vljudnost, dobroto. In od koga to lahko pričakujem? Mladih? Vprašanje naj ostane brez odgovora.

Pa tudi na vprašanje, kaj pogrešam, ti ne znam odgovoriti. O ja, lahko, lahko: možato besedo! Te pa pri mladih in tudi starejših ni več. Izginila je kot kafra. Ne

počasi, kar naenkrat je izginila. Besede, ki bi nekaj veljala, ni več. Boš rekel – spet zgodba. Res je. Da boš videl, kaj se more dogoditi človeku, ki ni tehnični tip. Konec aprila se mi je neka stvar pokvarila. Z ženo sva se dogovorila. Kdor bo prej srečal mojstra, naj ga povabi, da bi to popravil. Ni ga bilo. Po štirinajstih dneh sem šel sam osebno do njega. »Jutri pridem,« je bil odgovor. Nisem se ganil od doma. Ni prišel. Potožil sem sosedu. »K meni pride tak obrtnik,« je dejal, »mu bom jaz rekel.« Saj mu je rekel, a bil je utrujen, ni mogel. Opravičljivo. Ne po telefonu, prošnjo po navadi rajši izrečem osebno. Šel sem do mladega obrtnika. Našel sem ga, ko je ravno pripravljaval avto, da bo dal vanj psa in ga bo peljal nekam na samo, da se bo naletal. Obljubil je, da bo prišel pogledat. Ni prišel, niti do danes ne, ko imam popravljeno. Popravil mi je (v 15 minutah) človek, ki nima prijavljene obrti, je pa znal in sem mu za to hvaležen.

Postal bom ljudomrznik, nisem še, postal bom! Posebno do tistih, ki imajo psa in se mu posvečajo več, kot je potrebno. Cenijo ga bolj kot človeka. Kako naj živim med takimi ljudmi? No, povej mi!

Z vašo ugotovitvijo, da nam manjka več močate besede, se lahko ponovno samo strinjam! Kako jo spodbuditi, pa ne vem, mogoče bo prva spodbuda prav vaša ugotovitev, saj je kakor diagnoza, ta pa je pogoj za začetek uspešnega zdravljenja ... No, ta pogovor morava počasi skleniti. Osrednje dogajanje vašega življenja najbrž kljub vsemu ni bilo osredotočeno ob smrti očeta ali ob delu v tovarni in v kulturi, ampak v ustanovitvi nove družine. Kdaj se je to zgodilo?

29. decembra 1967 je ta prelomni dan. Bil je petek. Le v petek so moje življenjske odločitve. Rodil sem se v petek, za vajenca sem vstopil v petek. Prav tako je bil petek dan poroke. Civilna, po predpisih, je bila v Ljubljani. Cerkevna pa v Komendi. Poročil naju je rojak in očetov prijatelj, dekan Viktorijan Demšar. Točno opoldne sva zrla na Jelovškov oltar. Verjetno je Viktorijan opazil, kako zvesto gledam svetnike na oltarju. Takoj je pripomnil: »Tukaj na levi je sveti Ambrož, ki je rekel: 'Kar je žena, to je mož.' Zapomni si to.«

Ko so se vama z ženo rodile hčerkе, ste bili kot predstojnik ženskega samostana – ob ženi in treh hčerkah sta v skupnem gospodinjstvu živeli še mama in njena sestra. Kako se počuti hišni gospodar sredi šestih žena? Zmore, zdrži?

Zdrži in zmore! Saj ti je znano dogajanje v Orientu, v haremu z več desetimi lepoticami. Ni vprašanje ženskega sveta. Večje vprašanje in usklajevanje so generacije. Tukaj se skriva problem. Mama in teta sta bili iz prve generacije. Doživeli sta prvo svetovno vojno in drugo tudi. Druga generacija sem jaz sam, ki sem doživel drugo svetovno vojno. Tretja generacija je žena, ki ni doživela nobene. Četrta generacija so hčere. Najmlajši rod. Če smo se pogovarjali o prvi vojni, sem se jaz še nekako vključil v razmere, čeprav se me ni dotaknila, bila pa je malo podobna drugi v zvezi s pomanjkanjem, spremljanjem dragih na fronti. Ko smo obravnavali drugo vojno, smo bili trije v živahnem razgovoru, žena pa se je lahko samo dolgočasila, tako kot hčere. Če smo obravnavali poveljne razmere, je prva generacija le pripominjala, da sploh ne vemo, kaj je življenje. Kot poglavar družine je bilo to delo moje, da uglasim razgovor do normalnih pogovorov. Velikokrat sem že pripomnil, da sem upravičeno zaslužil in tudi pričakoval najvišje odlikovanje za hrabrost. Do danes mi ga še nobeden ni namenil.

Kako pa je v hiši zdaj, ko so hčere od doma in sta z ženo Pavlo ostala sama?

Sedaj je pa res tako kot v samostanu, kadar sva sama. Sama sva pa malokdaj. Hčere pokličejo po telefonu in se zanimajo, kaj počneva in kako se počutiva. Prvi dve sta v Ljubljani, najmlajša v Bruslju. Prihajajo pa tudi. Večkrat posamično, manjkrat vse in vsi skupaj. Kadar pokliče najstarejša iz Ljubljane, se že oglašá zadaj tudi vnukinja, ki hoče babici nekaj povedati. Pokliče tudi srednja. Enako se zgodi, kadar kliče najmlajša iz Belgije. Vnukinja hiti pripovedovati, kaj trenutno počne. Potem pa so še drugi klici in obiski. Ni dolgčas. Marsikateri dan je prekratek in načrtovano delo ostane za naslednji dan ...

Dragi rojak in spoštovani sotrudnik v domoznanskih rečeh, dovolite, da sklenem z voščilom: da bi vam dnevi tudi po osemdesetem minevali zdravo in kratkočasno, vaše besede nam bodo slej ko prej v oporo in spodbudo!

Intervju je nastal poleti 2011.

Veselo razpoložena zakonca Alfonz in Pavla, 24. junija 2007.

INTERVJU DR. MAJA BOGATAJ JANČIČ, PRAVNICA

Milena Miklavčič

Kako je z ustvarjalnostjo in avtorskim pravom
v digitalni dobi

Dr. Maja Bogataj Jančič je bilo tisto dekletce z gosto skodranimi lasmi in navihanim nasmehom, ki je skupaj z mojim sinom Tadejem drgnila šolske klopi v žirovski osnovni šoli. Njene mame Helene, ki je veljala za strogo, a pošteno učiteljico, se učenci radi spominjajo. Maja je leta 1996 z odliko diplomirala na

Maja Bogataj Jančič na svojem domu v Ljubljani. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Pravni fakulteti v Ljubljani. Tri leta kasneje je že zagovarjala svoj prvi magisterij na ekonomski katedri, leto kasneje je končala drugega, tokrat iz prava na Harvard Law School, leta 2005 pa še iz intelektualne lastnine na Facoltà di Giurisprudenza di Torino. Doktorirala je leta 2006 na Pravni fakulteti v Ljubljani s temo avtorskega prava. Poznajo jo kot avtorico številnih člankov o intelektualni lastnini, je soavtorica več knjig s področja interneta in prava intelektualne lastnine, slednje je tudi njeno raziskovalno, akademsko in svetovalno področje. Sodeluje v domačih in mednarodnih raziskovalnih projektih. Bila je začetnica in vodja projekta Creative Commons Slovenija. Je ustanoviteljica in direktorica Inštituta za intelektualno lastnino. V zadnjem času tudi podjetnica v družinskem podjetju Ipi investicije.

Prijazen nasmeh, s katerim si v tistih davnih časih nastopala tudi na šolskih prireditvah ter v razredu, je še zmeraj tu. Je tako tudi zaradi lepih spominov na odraščanje v Žireh?

Taka sem, rada sem vesela. Sicer pa mislim, da sem imela res lepo otroštvo. Brezskrbno smo se igrali na ulici in podili naokrog. Starši so nas tudi v gozd pustili same, smučali smo na Žigonovem griču in nikogar ni skrbelo, da nas bi kdo odpeljal. Igrali smo se različne igre od »olimpijskih iger« do »šole«, eno poletje smo nekaj dni taborili na vrtu pri Cvajerjih, mame pa so nam nosile kosilo v šotor, drugo poletje smo tam skrivali udomačenega mačka. Pa star butalski avto smo imeli, ki ga je sosed Jože že odpisal, mi pa smo sanjali, da ga bomo popravili. No ja, Cvajerja sta včasih res preveč nagajala, ampak imeli smo se super. Vsi smo bili poredni, a veliki prijatelji. Šole in učenja se ne spominjam kot bremena, vse je bilo enostavno. Že od prvega razreda sem hodila v šolo peš. Pred tremi leti, ko sem v Ljubljani izbirala šolo za Jana Karla, sem poklicala mami in ji rekla: »Veš kaj, najraje bi ga vpisala kar v Žiri.« Zdaj ko gledam nazaj, vem, da smo imeli srečo, da sem živela v ulici, kjer smo bili prijatelji otroci in so bili prijatelji naši starši. Tako ni povsod. Iskreno povem, jaz sem še zmeraj Žirovka, v šali pravim, da imam v Ljubljani le žirovsko ambasado. Še zmeraj sem z mnogimi prijatelji iz otroštva v tesnih stikih. Veliko jih je, če se spomnim samo nekaj sošolcev, tudi zelo uspešnih, na primer Maja (Rampre-Erznožnik), Damjan (Govekar), Klemen (Demšar), Tomaž (Lukančič) ... Z večino sem še vedno v stiku. Z Majo se včasih slišiva tudi zaradi kakšne strokovne zadeve, vse moje letalske karte pa mi ureja Tomaž, ki je v tem najboljši v Sloveniji. Mi vsi smo dokaz, da če je gnezdo toplo in se v njem dobro počutimo, lahko zrastemo. Moja mami in ati pogosto prihajata k meni v Ljubljano, kjer nas pocrkljata, seveda, na prvem mestu, vnuka. Ko prideta, prineseta zelenjavo, domač kruh, marmelado, mami skuha kaj dobrega na žlico in še kaj speče. Ko prideta, vzameta otroka iz šole in vrtca, skratka počneta vse tisto, zaradi česar imamo tudi tedaj, ko smo odrasli, starše radi. Tudi domač kraj imam rada, čeprav ga danes ocenjujem s kritičnimi odraslimi očmi in se tudi pritožujem: kdo, za vraga, je naročil povsem predimenzionirano ograjo ob Jezerski ulici, primerno za štiripasovno avtocesto, in pri tem najbrž pokasiral poln žep evrov. Ali ob tem, da vidim Žiri kot lep kraj, ki bi se s pravo infrastrukturo lahko bolje turistično razvijal. Lahko bi učinkoviteje črpal evropska sredstva, če bi se zelenega prav lotili. Ali ko slišim, da moja generacija v Žireh nima prav veliko dobrih krajev za sprostitvev in zabavo ... Ampak takšne kritike ne vplivajo na moj odnos do vsega, kar nosim v srcu. Ob koncih tedna zelo rada prihajam domov. Čeprav me mami in ati včasih sekirata, kot pravimo mladi,

in včasih ne razumeta, da imam polno glavo problemov, ki jih le peščico pokažem, je tam še vedno lepo in toplo kot v gnezdu. Tam živi tudi »mali«, to je moj veliki brat Andrej z družino in moja dva fantka in njegova Nina se imajo zelo, zelo radi. Pa še enega bodo kmalu rodili. Tudi zato, ker se »ta stari« in »ta mladi« zelo dobro razumemo, rada grem v Žiri. Ampak tudi Ljubljana mi veliko pomeni. Živim v njenem najlepšem delu, na grajskem hribu s pogledom na staro Ljubljano. Po Ljubljani se gibljem peš ali s kolesom in v BTC in druge centre ne maram hoditi, le nekajkrat na leto grem v *gužvo*, če je nujno. V Ljubljani sem se razvadila ob pestri ponudbi, tako da bi zdaj, po daljšem času odsotnosti, v Žireh pogrešala koticke, kjer bi se ob dobri glasbi dalo posedeti, pokramljati, se pocrkljati z izbrano večerjo, najti odlično vino in »srečati« različne dogodke ali obiskati prireditve, ki so v večjem mestu samoumevne.

Kako je bilo takrat, ko je bilo treba pomahati domačemu kraju (vsaj delno) v slovo in oditi v srednjo šolo?

To je bila zame zelo huda preizkušnja. Še danes nerada sedem na avtobus, ker sem se ga v srednji šoli do vrh glave nažrla. V mojem razredu na kranjski gimnaziji je bilo zelo malo vozačev, večina je bila domorodcev. Gimnazijska leta so bila pestra in ni šlo vse gladko, ampak na koncu mi je uspelo četrti letnik izdelati z odliko, tako da sem bila oproščena mature. Kranjska gimnazija se mi je vseeno zdela nek poseben izziv, njena naravoslovna usmerjenost mi je zelo ležala, vso srednjo šolo sem bila tudi prepričana, da bom študirala medicino. Potem sem se zelo na hitro premislila. Umrl je stric Marjan, kar je bila zelo boleča izkušnja za vse v naši družini, zlasti za mojega atija. Ne bom pozabila, kako mu je njegov zdravnik prof. dr. Matjaž Zwiter ves čas stal ob strani, celo na obisk je prišel k njemu. Takrat sem spoznala, da je v medicini mogoče le dvoje: da se utrdiš in zato postaneš *mašina*, robot, ali pa se bolnikom razdajaš, česar pa nihče ne zdrži dolgo. To je bilo odločilno, da sem za nadaljevanje študija izbrala drugo – lažjo fakulteto, Pravno fakulteto v Ljubljani. Ati je bil zelo vesel, da sem se premislila in nisem izbrala poklica, v katerem je sicer veliko lepega, saj lahko rešuješ življenja, ampak je čustveno lahko prezahtevno. Na sprejemnih izpitih na pravni fakulteti, kjer nas je bilo skoraj tisoč, sem odlično opravila, bila peta po doseženih točkah. To mi je dalo veliko samozavesti in občutek, da bom na tej fakulteti zelo uspešna. Študij mi je pomenil izziv tudi zato, ker se snovi za izpite, čeprav nekateri mislijo drugače, ne učiš na pamet, treba je veliko razumevanja, tehtanja, argumentiranja. Že prvi letnik sem odlično začela, saj sem imela dobro podlago naravoslovne gimnazije, tako da sem dva težja izpita, statistiko in politično ekonomijo, briljantno naredila. Potem ko so se v indeksu začele nizati dobre ocene, je bilo vse enostavno. Vsa štiri leta na faksu so bila super, veliko je bilo časa za zabavo in razne traparije, ki so, ko se jih pozneje spominjaš, najslajše. Mladost pač.

Nestrpno čakam, da izvem, kaj je sledilo ...

Po diplomi sem se prijavila na razpis za mlado raziskovalko. Na ekonomski katedri pravne fakultete so takrat predavali eminentni profesorji, kot na primer prof. Jože Mencinger, prof. Franjo Štiblar, dr. Janez Potočnik, prof. Marko Simoneti. Bila sem deklica za vse, delala magisterij iz ekonomije, vendar že čutila, da mi nekaj manjka, da ekonomska katedra ni to, kar si želim. Magistrirala sem, vpisala doktorat in se obenem odločila, da grem ven, v svet, se nadihat še kakšnega drugega

zraka in si prepihat možgane. Ciljala pa sem, seveda, na najboljšo možno destinacijo med najboljšimi. Harvard!

Kako si izpolnila vse pogoje?

Bila sem mlada raziskovalka, končala sem magisterij, dobila sem zelo dobra priporočila, tudi osebna, od vseh profesorjev, s katerimi sem sodelovala (Mencinger, Štiblar, Simoneti), navsezadnje tudi od dekana prof. dr. Janeza Kranjca. Pri nas sta takrat predavala dva profesorja s Harvarda, prof. Richard Parker in prof. Joseph H. Weiler, z njima sem se na poletni šoli osebno srečala in tudi onadva sta me še posebej priporočila. Zlasti profesor Weiler je bil odločilen. Sprejeta sem bila na podlagi ocen, dosežkov in priporočil, za financiranje študija pa sem dobila štipendijo Ron Brown U.S. State Departmenta. Za to štipendijo oziroma program pa je bilo značilno, da ti oni sami določijo fakulteto. Mene so hoteli poslati na Duke. Ob izrednem angažmaju Ivanke Ponikvar, uslužbenke na ameriški ambasadi v Ljubljani, zlasti z dodatno štipendijo Harvarda oziroma odpustkom polovice šolnine, za kar je imel ključno vlogo prej omenjeni prof. Weiler, mi je na koncu uspelo.

Študij tam je ena mojih najboljših življenjskih izkušenj. Moram povedati, da je na pravni šoli na tej prestižni ameriški univerzi študiral že veliko Slovencev, več kot 15, Žiri pa so kraj, ki ima največji odstotek harvardovcev: tam je študiral tudi mag. Goran Klemenčič, aktualni predsednik protikorupcijske komisije. Aha, tole moram nujno dodati, z Goranom se na ta račun večkrat smejava: med počitnicami sva nekoč skupaj delala v Etiketi, navijala sva trakce, delo nama je šlo odlično od rok, a naredila sva napako in kolute opremila z napačno nalepko, zaradi česar sva imela kazenske nočne nadure. Potem sva se *hecala*, da je bila ta nočna pogoj, da sva kasneje oba pristala na Harvardu.

Pa si tudi sicer med počitnicami spoznavala fizična dela?

Seveda, saj tak je bil takrat običaj. Delala sem tudi v Alpini, *kelnarila* pri Županu, inštruirala. In to še tik preden sem postala mlada raziskovalka.

*Harvard poznamo preko kultnega filma *Blondinka na Harvardu* – ti lahko iz prve roke poveš, ali je v resnici drugače kot v filmu?*

Najprej sem bila ponosna in vesela, da sem bila sprejeta, potem sem sedla na letalo, med potjo so mi izgubili prtljago, in ko sem prišla na cilj, je bil prvi občutek, ki me je prešinil ob pogledu na univerzitetno mesto in ko sem začela spoznavati ljudi okoli sebe, ta, da tja sploh ne sodim. Potem sem ugotovila, da večina sošolcev magistrskega programa, ki so tja prišli z vsega sveta, misli podobno. Bilo nas je nekaj več kot sto, izbranih izmed več kot tisoč kandidati. Vzdušje je bilo res fenomenalno: obiskovala sem predavanja, se nanje pripravljala, študirala v knjižnici. Cel Cambridge je bil v znamenju študija! Kamor koli sem šla, povsod sem naletela na študente, ki so brskali po zapiskih in knjigah ter študirali, eminentne profesorje in znanstvenike, ki sem jih prej poznala samo z naslovnice knjig: Chomskega, celo našega Žižka, Rodicka, Sachsa. Študijsko ozračje vre od različnih idej. Najdragocenejša izkušnja pa so ljudje, ki jih spoznaš in ostaneš z njimi povezan za celo življenje. To so prijatelji, ki jih ne slišiš pol leta, potem pa dvigneš telefon in začneš tam, kjer si končal pred meseci.

Z mnogimi se obiskujemo še zdaj, bila sem že na šestih porokah na različnih koncih sveta. Mnogi, ki sem jih spoznala med študijem, so nadpovprečno inteligentni, a imajo tudi nadpovprečno veliko težav, očitno to dvoje gre z roko v roki. Težko je razložiti, kako sam študij pritegne, navduši pravzaprav. Odpreš se znanju, prevetriš misli, srkaš vase ogromne količine različnih spoznanj, kultur. Ne prej ne pozneje ni bilo v študiju toliko strasti in navdušenja, čeprav ne prej ne pozneje ni bilo toliko trdega dela. A vseeno se je našel tudi čas za ogleda filmov, obiske koncertov, za različna druženja, zabave, tudi za šport. To je bilo zame obdobje, ko sem živela najbolj intenzivno in polna energije. Še lep čas po tistem, ko sem se vrnila domov, sem imela občutek, da lahko grem kamor koli, se naučim katerega koli jezika v zelo kratkem času in začnem novo življenje kjer koli na zemeljski obli, brez težav. Vse se mi je zdelo mogoče, vse poti prehodne in vse opcije odprte. To je bilo tudi eno tistih obdobj v mojem življenju, ko sem bila prepričana, da zmorem vse in da je življenje ena sama priložnost.

Prišla si domov, s seboj prinesla diplomo, veliko novega znanja, nova poznanstva?

Seveda. Prijatelji, ki sem jih našla onkraj oceana, še zdaj predstavljajo dragocene poslovne povezave, ki so razpredene po celem svetu. Kadar je treba rešiti kakšno težavo, pokličem, se posvetujem. Vsak od njih koga pozna, kar skrajša pot do iskanja prave rešitve. Ob tem pa moram povedati še nekaj drugega, kar je bilo še pomembnejše: tam sem na koncu študirala predmete, ki so me vodili v povsem drugo smer, kot sem sprva nameravala iti. Zaljubila sem se v nekaj novega, v pravne izzive intelektualne lastnine in interneta, in brez razmišljanja zamenjala urnik. Doma, na ekonomski katedri pravne fakultete, tako ob vrnitvi nisem imela veliko početi. Začela sem pisati doktorat z naslovom Avtorsko pravo v digitalni dobi. Takrat je bilo jasno, da ne bom doktorirala iz ekonomije in da na tej katedri ne bom ostala. Avtorsko pravo me je tako navdušilo, da sem že leta 2000 na pravni fakulteti organizirala seminarje Internet in pravo. To je bil za študente neobvezni program, a proti pričakovanjem vseh je predavanja obiskovalo kar 80 študentov. Vse skupaj je bilo novo, sveže in zelo popularno. S predavanji sem nazorno predstavila vsaj drobec tistega, kar sem počela na Harvardu. Tudi tam sem obiskovala predmet Internet in pravo, pri katerem smo se lotevali zelo različnih področij, preko katerih internet vpliva na družbo. Profesor Charline Nesson nas je razdelil na skupine, ki so obravnavale prost dostop do interneta, prost dostop do vsebin, prosta demokracija ... Ugotavljali smo, kako internet vpliva na pravo in posledično na družbo. Vsaka skupina je morala predstaviti *pro* in *kontra*, tako da smo naredili spletno stran, napisali seminarsko, povabili v razred goste, ki jim je Harvard pač brez težav plačal letalske vozovnice, da so prišli k nam v goste za eno šolsko uro. Ah, to so bili še pionirski časi internetne dobe, povezave so bile zelo počasne! Spominjam se, kako se nam je v razred preko računalnika in spletne povezave z besedo in sliko oglasil kolega iz Avstralije. Vse je šumelo in odmevalo, a smo se slišali. In Charlie je pokimal z glavo, tako kot samo on zna, in rekel: »You know, I think we are making history.« (*Mislím, da ustvarjamo zgodovino.*) Danes, le nekaj pičlih let kasneje, je to, da se ti nekdo javi po Skypu z besedo in sliko, povsem samoumevno. Drobec tega, kar smo počeli tam, sem poskušala prenesti tudi na Pravno fakulteto v Ljubljani. Seminarji so bila velika uspešnica, navsezadnje se redko zgodi, da študentje dodatno študirajo in obiskujejo neobvezna predavanja. Vsaj v

Ljubljani je tako. Škoda, da fakulteta tega ni znala bolje izkoristiti. Še danes nimajo nobenega podobnega predmeta za svoje študente.

... si se počutila podobno kot Krištof Kolumb, ko je odkril Ameriko?

Ne, kje pa, ne tako! To bi bilo preveč drzno reči. Bila pa sem gotovo med prvimi pri nas, ki smo o vplivih digitalne tehnologije in interneta na avtorsko pravo, na razširjanje znanja in posledično na družbo začeli raziskovati, razpravljati, predavati. O teh vprašanjih sem želela pisati tudi v svoji doktorski nalogi. Raziskovalno delo sem opravila na Harvardu, tja sem se še večkrat vrnila tudi po magisteriju in brala, brala in fotokopirala bogato literaturo. Potem sem svoje delo morala prekiniti, ker sem postala prvič mamica. Po odmoru, ki je trajal več kot pol leta, sem zato morala dopolniti raziskavo. Začela sem iskati dobro tujo knjižnico v bližini. Potovanja čez lužo bi bila ob dojenčku predaleč. Našla sem podiplomski program intelektualne lastnine v Torinu, ki se mi je zdel zelo blizu, torinska knjižnica pravne fakultete pa odlična možnost za dopolnitev raziskave.

Žal se je hitro izkazalo, da bo to najdražji študij doslej. Ne v denarju, ampak po tem, kako sem pogrešala Jana Karla in Matjaža. Torino sploh ni bil tako blizu, da bi prihajala k meni, kot smo načrtovali. Na koncu sem tri mesece preživela med Torinom in Ljubljano, tako da sem bila devet dni v Italiji, štiri dni doma, vmes pa na vlaku. Še nekaj mesecev kasneje sem se, ko sem se usedla na vlak, začela cmeriti.

Vendar se je moj torinski študij izkazal za veliko več kot le dobra priložnost za raziskovanje. Vodja programa je bil prof. Marco Ricolfi, eminentni strokovnjak za avtorsko pravo v Italiji. V tistem času so tam ustanovili tudi NEXA Center, kateremu je dal navdih harvardski Berkman Center, obe instituciji pa tudi tesno sodelujeta, kar pomeni, da imam tudi zato še danes dobre povezave z obema.

Prof. Ricolfi je pravni vodja projekta Creative Commons za Italijo, katerega sem jaz vodila za Slovenijo. Licence Creative Commons so proste licence za upravljanje avtorskih pravic na spletu. Podobno kot licence GNU GPL za računalniške programe. Uporabljajo jih predvsem tisti, ki jim ni všeč standardno pravilo v avtorskem pravu »vse pravice pridržane«, ki pomeni, da se avtorska dela ne smejo uporabljati brez dovoljenja avtorja. Svoja dela želijo ponuditi uporabnikom pod bolj svobodnimi pogoji, bolj prosto in dovoljenje za uporabo podeliti vnaprej. Da še malo bolj razložim: s CC-licencami lahko istočasno, ko avtor pove, da je nekaj njegovo avtorsko delo, dovoli še prosto uporabo v nekomercialne namene. Lahko pa tudi določi, da je reproduciranje dovoljeno samo pod istimi pogoji, lahko pa tudi prepove predelave. Seveda tak način upravljanja pravic ni dober za vse avtorje, glasbena industrija si take svobode verjetno nikoli ne bo želela, saj hoče imeti močne, izključne in dobro prenosljive pravice. Ampak vseeno si že več milijonov ustvarjalcev na svetu takšnega načina upravljanja avtorskih pravic na spletu želi in zato opozarjamo, da tradicionalni sistem avtorskega prava ne deluje več dobro. Da povem še svoj primer: za doktorat, ki sem ga izdala tudi v knjigi, sem že dobila sredstva Javne raziskovalne agencije za znanost, zato se mi je zdelo prav, da ga objavim tudi v elektronski obliki pod licenco Creative Commons in ga ponudim tudi na spletu. Rekli boste, v čem se to razlikuje od vsebin, ki so tako ali tako na voljo na spletu. Bistvena razlika je, da se moje delo lahko zakonito razširja. Vsak, ki ga želi uporabiti v nekomercialne namene na primer v šoli, pri izobraževanju nasploh, lahko to naredi na zakonit način, za to ima sedaj licenco. Če pa bi bilo moje delo na

spletu objavljeno brez CC-licence ali njej podobne, bi vsak, ki bi delo uporabljal, si ga naložil na računalnik, posegel v moje avtorske pravice. Mogoče ga ne bi nikoli tožila, vendar pa je treba reči, da nikoli ne bi mogel narediti zakonitega poslovnega modela, komercialnega ali nekomercialnega. Trenutni režim avtorskega prava pač zahteva od uporabnika, da za želeno prej dobi dovoljenje. Mnogim to ustreza, veliki skupini ustvarjalcev pa ne več. Zato bi se moralo avtorsko pravo tem zahtevam in pričakovanjem prilagoditi.

Kam segajo začetki projekta, imenovanega Creative Commons?

Z njim je začel prof. Lawrence Lessig, ki sem ga srečala na Harvardu pred več kot desetimi leti. To se je zgodilo kot odziv na dejstvo, da nekateri ustvarjalci ne želijo režima, v katerem so vse pravice pridržane, ampak želijo svoja dela razširjati na spletu pod svobodnejšimi pogoji. Včasih je v Ameriki obstajal režim, da so bile varovane samo tiste stvaritve, ki jih je avtor registriral, zdaj pa so te varovane povsod, če ustvarjalec to želi ali ne. Med pisanjem doktorata sem se ukvarjala z vprašanjem dostopa do vsebin na spletu in s posledicami, ki so jih zakonodajne novosti prinesle v sistem avtorskega prava. Pri raziskovanju sem se srečala z zanimivimi temami, tudi s problemi, ki so rodile idejo CC-licenc. Posledično tudi z zanimivimi posamezniki, ki se s tem področjem ukvarjajo. V Torinu je vodja projekta že prej omenjeni prof. Marco Ricolfi, v Amsterdamu ugledni prof. Bernt Huegenholtz, na Harvardu prof. Terry Fisher. Preko sodelovanja pri projektu Creative Commons se je moj *network* poznanstev in prijateljev zelo razširil. Z veliko teh pomembnih avtorsko-pravnih strokovnjakov lahko še zdaj navezujem stike, vprašam za nasvet, kar je neprecenljivo. Moj prijatelj, kolega s poletne šole pred pol desetletja, dr. Urs Gasser, je zdaj izvršni direktor Berkman Centra na Harvardu. To so res izjemni posamezniki. Nagrada pri mojem delu je, da lahko z njimi sodelujem.

Se lahko vrneva še malo nazaj v čas po Torinu?

Spet sem bila v Ljubljani, nadaljevala z doktoratom, ki pa sem ga tokrat najprej prekinila z vodenjem projekta Creative Commons, kar mi je pobralo nekaj mesecev. Medtem sem izvedela, da sem drugič noseča. Takrat sem si rekla: Ej, Majči, če pa sedaj, preden rodiš, ne dokončaš doktorata, ga ne boš nikoli. In tako sem drugo porodniško večino časa presedela pred računalnikom, skupaj z otrokom v trebuhu je »rasel« tudi doktorat, oddala sem ga tri tedne, preden sem šla rodit, zagovarjala pa po Julijanovem rojstvu. Vse skupaj je bilo precej naporno, a vredno. Res pa je, da sem se nažrla pisanja in trajalo je več kot leto dni, da sem potem doktorat uredila do te mere, da je lahko izšel v knjižni obliki.

Po porodniški je moj »baby inštitut«, Inštitut za intelektualno lastnino, res zaživel, najela sem tudi asistenta in dobivala vedno več projektov, tako raziskovalnih kot tudi svetovalnih. Inštitut sodeluje z odvetniki, pravnimi osebami in drugimi inštitucijami kot specialist za področje avtorskega prava in intelektualne lastnine: od specialističnega nasveta o tem, kako naša avtorsko-pravna zakonodaja vpliva na druge trge, do velikih projektov digitalizacije javnih knjižnic, arhivov in muzejev, do mnogih primerov, o katerih niti ne morem govoriti. V današnjem času je svetovalnega dela še več, saj si Inštitut za intelektualno lastnino deli prostore z odvetniško pisarno Nine Zidar Klemenčič, s katero sva začeli sodelovati v času zadnjega svetovnega prvenstva v nogometu. Takrat je grozilo, da bo na trg sličic z

nogometaši vdrl piratski album s piratskimi sličicami. Z mojim pravnim mnenjem, da gre v primeru pirata za nedovoljeno izkoriščanje in komercializacijo osebnosti, kar pomeni, da ni dovoljeno tiskanje takih in drugačnih kartic s podobami nogometašev, in akcijo odvetnice Nine Zidar Klemenčič, smo na trgu uspeli. Bili sva celo tako uspešni, da so naju angažirali še na drugih trgih na Balkanskem polotoku, kjer sva s podobno akcijo preprečili širjenje piratskih različic. Tega primera se rada spomnim, ker sva takrat ugotovili, da obe iščeva prostore in sva se potem skupaj preselili na Dvořakovo.

Intelektualno lastnino ljudje še zmeraj jemljemo zelo abstraktno. Vsak ve, da je treba fizično delo ovrednotiti, na intelektualni ravni pa si izvajalci prislužijo le hvala lepa, ali pa še to ne. Zakaj je tako?

Avtorske pravice, o katerih teče beseda, so režim za spodbujanje in nagrajevanje ustvarjalnosti. Iz povedanega sledi, da če avtorji ne bi imeli izključnih pravic na svojih avtorskih delih, ne bi imeli tudi motivov po nadaljnjem ustvarjanju. Seveda je ta teorija relativna, saj vsak posameznik ne ustvarja zgolj zaradi ekonomske spodbude, ampak tudi zaradi ustvarjalnega genija, ki ga navdihuje. Kljub temu je zgodovinsko avtorsko pravo velik napredek, gre za tržni sistem spodbujanja ustvarjalnosti. Pred tem so spodbude prihajale zgolj s strani mecenov, cerkve in podobno. Ko se je pojavilo avtorsko pravo kot režim izključnih avtorskih pravic, ki jih dobi vsak, ki delo ustvari, je bil to velik demokratični napredek. Na začetku je avtorska pravica trajala 14 let z možnostjo podaljšanja. Zgodovinsko gledano pa je avtorska pravica postala vedno bolj obsežna, pridobivala je tudi zmeraj več načinov uporabe. Zelo močno je postala odvisna tudi od vedno novih oblik tehnologije. Ena od takih revolucij pri avtorskem pravu je bila, ko so izumili gramofon. Treba je bilo med drugim doreči, čigave so avtorske pravice pesmi, ki so se na tem gramofonu predvajale. Zgodovina avtorskega prava se bere kot vojna med tehnologijami in pravnim urejanjem različnih uporab, ki jih te tehnologije omogočajo. Digitalna tehnologija in globalno komunikacijsko omrežje pa za avtorsko pravo predstavljajo največjo vojno doslej.

Lahko to malo podrobneje razložiš?

Po eni strani ta tehnologija omogoča precej enostavno kopiranje. Praktično ni več moč kontrolirati ničesar, ko se to enkrat pojavi na internetu. Zato se na nek način zdi, da avtorska pravica v virtualnem svetu ne učinkuje več, ker jo je težko kontrolirati, po drugi strani pa je ravno zaradi te bojazni nekaterim interesnim skupinam uspelo zlobirati pri zakonodajalcih precej novosti avtorskega prava. Pravice iz avtorskega prava so postale vedno bolj obsežne, podaljšuje se trajanje, poznamo nove pravice, kar korenito spreminja ravnotežje v avtorskem pravu, ki mora biti pravilno vzpostavljeno, da avtorsko pravo deluje kot spodbuda, in ne kot ovira ustvarjalnosti. Avtorske pravice zato niso vseobsežne, omejene so po času in vsebini. Družba tako želi po eni strani spodbujati avtorja, po drugi pa ve, da če mu bo nad avtorskim delom prepustila monopol, to ne bo več družbeno koristno. Večina se zaveda, da je dobro, da se vsebina, ki jo nekdo ustvari, po nekem času vrne v javno domeno in lahko nekdo drug, ki vedno ustvarja na ramenih predhodnika, to vsebino prevzame in jo poustvari naprej. Tako potem nastane nekaj novega. In končno, tudi cilj družbe je ustvarjanje več novih del, ustvarjanje

novih znanj in s tem napredka, kritika del, parodija, citiranje, prosta uporaba za izobraževanje, poročanje. Zato je avtorska pravica omejena z izjemami.

Nikakor ni cilj družbe, da bo avtor prejel nagrado za prav vse uporabe. Kot odziv na nove tehnologije so določene interesne skupine zahtevale veliko močnejše in obsežnejše avtorske pravice. In na žalost so po večini pri zakonodajalcih uspele. Posledice so v tem, da v virtualnem svetu zdaj ni več dovoljeno nekaj, kar je bilo od nekdaj v skladu z avtorsko pravico. Na primer citiranje, prosta uporaba za namene pouka, dovoljena privatna raba. In prav to je tisto področje, ki me raziskovalno najbolj zanima: do kam naj sežejo pravice in kako naj bodo omejene, da bo sistem optimalno deloval. Aktualno vprašanje v Sloveniji je, ali je novela kazenskega zakonika v zvezi z materialnimi avtorskimi pravicami dobra ali ne.

Maja, mislim, da je prav, da zabeležim nekaj podrobnosti, da bi se bolje razumelo, mar ne?

Sprašujete me o mojem pogledu na avtorsko pravo. Zame je to režim za spodbujanje ustvarjalnosti, ki je nujno potreben, ampak mora biti pravilno uravnotežen. Ni namreč dobro, da avtorske pravice trajajo predolgo, da so preobsežne. Prav te dni (oktobra 2011) je začela veljati direktiva o podaljšanju sorodnih pravic. Številne študije najboljših ekonomistov in pravnikov, ameriških in evropskih, so pokazale, da to ne bi bilo družbeno koristno, da bi bilo podaljšanje voda na mlin tistim, ki te pravice že imajo, po navadi so to glasbene založbe ali dediči, ki bodo sedaj še dvajset let več iz tega naslova pobirali denar. S takimi ukrepi se ne spodbujajo mladi glasbeniki, ne spodbujajo se nove stvaritve. Žal so bili lobiji, predvsem glasbena industrija, dovolj uspešni, da so dosegli svoje. Takšna dogajanja v avtorskem pravu so izredno frustrirajoča. Ob tem zelo iskreno pomislim, da bi bilo zame morda bolje imeti kak *design hotel* v Ljubljani ali pa turistični kompleks v žirovskih hribih in se tam ubadati z bolj konkretnimi zadevami.

Kako pa je z avtorskim pravom v Sloveniji?

V Sloveniji je težko razložiti dejstvo, da so avtorske pravice preobsežne in predolge za okolje, kjer se še vedno množično kršijo avtorske pravice. Kakšnih piratskih cedejev sicer ni več, a če gremo v fotokopirnico, lahko še zmeraj brez težav prekopiramo celo knjigo, pa zato nihče ne odgovarja. V okolju, kjer se takšni posegi sprejemajo kot nekaj, kar je samo po sebi umevno, težko razložimo, kakšnega pomena so avtorske pravice in izjeme od teh pravic. Kot vodja projekta Creative Commons, kjer se poudarja vidik uporabnika, pa sem bila v očeh tradicionalistov tako ali tako videna kot nekdo, ki se je navzel malo preveč »ameriškega copyright znanja« in pogleda, da v tem sistemu pomembno vlogo igrajo tudi uporabniki – tako posamezniki kot veliki institucionalni uporabniki, kot so knjižnice, arhivi, muzeji, šole. Vse te institucije pri opravljanju svojega poslanstva uporabljajo avtorska dela. Knjižnica je v analognem svetu na primer lahko naredila nekaj kopij za svoje uporabnike, v digitalnem pa tega ne more. Ugotavljamo sicer, da nove tehnologije omogočajo veliko novih priložnosti za izobraževanje, razširjanje znanja, avtorske pravice pa tega ne dovolijo oziroma je treba za uporabo najprej pridobiti dovoljenje. To pa je včasih nemogoče. Lep primer je digitalizacija starih revij. NUK je digitaliziral Ljubljanski zvon iz leta 1910, pri tem pa se je ugotovilo, da je v njem več pesmi in kratkih črtic, za katere se ne ve natančno, kako je z avtorskimi

pravicami, oziroma se sploh ne ve, ali pravice še trajajo (ali je poteklo več kot 70 let od avtorjeve smrti) oziroma če avtorske pravice še trajajo, kdo je imetnik. Iskanje imetnikov je lahko drago toliko ali še več, kot je potem nadomestilo za uporabo. Da o postopkih za razčiščevanje pravic, ki jih je treba narediti za vsako delo, vsako pesem, vsako fotografijo, ne govorim.

In kaj potem preostane neki nacionalni knjižnici?

Da se ne loti digitalizacije, ali pa da se je vseeno loti in potem digitalnih kopij ne objavi na spletu, kar je stran vržen denar, ali pa da digitalizira in se loti vseh dragih postopkov razčiščevanja pravic, ali pa da digitalizira in objavi in čaka na tožbo. Kako je lahko vse skupaj zapleteno, pove primer Muzeja novejših zgodovine Slovenije, ki je digitaliziral razstavo Slovenci v prvi svetovni vojni. Objavili so jo na spletu, gradivo pa uporabljajo študentje in dijaki pri študiju. Zanimalo me je, kako jim je uspelo dobiti avtorske pravice za vse fotografije. Povedali so, da to ni bilo potrebno, saj ves material hranijo sami in je zatorej v lasti muzeja. To je bilo sicer res, vendar imeti v lasti fotografije ne pomeni, biti imetnik avtorskih pravic na fotografiji.

Njihov projekt je torej odličen, odmeven, popularen, vendar nezakonit: nima razčiščenih avtorskih pravic. Bi zaradi tega projekt umaknili? Za zdaj ne. In upam, da ga ne bodo. Vendar je treba računati, da bi jih v primeru tožbe, na katero je teoretično treba računati, lahko kdo tožil za nedovoljen poseg v avtorske pravice, in imeli bi srečo, če bi bil sodnik pri razsodbi milosten. Skratka, avtorske pravice, ki v teoriji pomenijo spodbudo za ustvarjanje, lahko tudi ovirajo ustvarjalne procese. In s podobnimi vprašanji se srečujemo povsod, tako v Evropi kot Ameriki, tako pri nekomercialnih modelih kot tudi komercialnih.

Potem je tam, kjer imajo prste vmes avtorske pravice, veliko težav in problemov?

Trenutno je res tako, da so zaradi stroškov pri razčiščevanju pravic tudi tisti zelo lepi projekti (npr. Europeana) osiromašeni. Na spletu pogrešamo celotno 19. stoletje prav zaradi nerazčiščenih avtorskih pravic. V prihodnosti bo nujno treba poiskati rešitev za te probleme. In iskanje rešitve je težko, na eni strani so interesi močnih industrij in založnikov, na drugi pa uporabnikov, pri Europeane zlasti izobraževalnih institucij, muzejev, arhivov. Kaj se vam zdi, kdo je močnejši?

Najbližje pri iskanju rešitve je bil Google, ki je v okviru projekta Google Book Search digitaliziral knjige do leta 2008, založniki so jih sicer tožili, a je med njimi prišlo do poravnave, ki na koncu ni bila potrjena. Zdaj v Ameriki organizirajo digitalno knjižnico Amerike, ker se zavedajo, da je dostop do znanja pomemben za razvoj družbe. Pričakuje se, da bo dostop do teh »zakladov« bolj svoboden, kot bi bil v okviru Googla, ker Google je le zasebna družba, ki jo zanima dobiček.

Pa zakaj so te zgodbe o avtorskih pravicah tako pomembne?

V času, ko se bojimo nove recesije, ko se mnogi bojujejo z revščino, se res lahko komu zazdi, da so te zgodbe nepomembne in nepotrebne, a v sebi skrivajo neslutni pomen predvsem zaradi izobraževanja, napredka, širjenja znanja. Od urejenosti teh pravic je odvisno, kako bodo delovale univerze, kako bodo študirali naši otroci in posledično, kako bomo napredovali. Če bi Google v tožbi, ki sem jo omenjala, uspel, bi imele danes ameriške univerze možnost posebnih licenc, s katerimi bi dostopale praktično do vsega zapisanega znanja na svetu. Tega

evropske univerze ne bi imele. In veste, univerze so pomembna vrelišča znanja in posledično napredka. Tega na naših fakultetah ni vedno mogoče začititi, na srečo sem na Harvardu povedano izkusila od blizu. To, z znanjem, so resne stvari – že od nekdaj. Tega nas uči zgodovina, a se vseeno zdi, da se tega ne zavedamo. Ni mogoče računati na napredek, na ustvarjalnost, na inovativnost v gospodarstvu, če ne prihajajo spodbude z univerz in iz raziskovalnih centrov. To je za državo, kot je Slovenija, zelo pomembno. Pri nas bi bilo mnogo boljše, da bi namesto stadionov in drugih spomenikov gradili raziskovalne centre, spodbujali start-up podjetja ali pa štipendirali 50 nadarjenih študentov in jih poslali na najboljše univerze na svetu in jim potem omogočili, da dobro delajo v Sloveniji ali za Slovenijo. Naša država je res majhna, a bi bila lahko butična. Žal se mi zdi, da smo prevečkrat preveč butasti, preveč radi vidimo samo dobrote iz tujine, in tudi preskromni. Skromnost zame ni posebna vrlina, čeprav obsojam hohštaperstvo. Za Slovence bi bilo veliko boljše, da bi bili manj skromni in bolj ponosni ter samozavestni in posledično bolj uspešni.

Digitalni svet je zelo mlad, kako je kljub temu pričakovati, da bo že vse dorečeno?

Prvi zakonik, ki je urejal avtorsko pravo, je bil napisan že leta 1709. Prav tako so avtorske mednarodne konvencije, ki so nastale konec 19. stoletja, starejše kot vojne konvencije. Avtorsko pravo je star sistem, ki se zdi, da se je slabo prilagodil najsodobnejšim tehnologijam. Podoben je staremu vladarju, ki je bil svoje čase uspešen, zdaj pa noče zapustiti prestola. Je sicer nujno potreben sistem, ampak se bo moral prilagoditi novim časom in zlasti novim tehnologijam. Predstavniki piratske stranke iz EU, ki je bil pri nas na nekem seminarju, je dejal, da bi se politiki lahko začeli zavedati, da je »digitalna generacija« iz povsem drugega testa, kot so bile predhodne. Z digitalno tehnologijo so dobesedno zraščeni, z njo dihajo, živijo, odraščajo. Na veliko načinov povsem spontano mešajo tekst, glas, sliko, multimedijo, narejeno pošiljajo naprej, in veliko teh dejanj je z vidika avtorskega prava nezakonitih. Na to se bo, prej ali slej, treba odzvati. Prevelik razkorak med tem, kar je dovoljeno in kar se počne, je lahko dolgoročno škodljiv za celoten pravni sistem in spoštovanje pravne države.

Z velikimi težavami pa se soočajo tudi novi poslovni modeli. Velikokrat tehnologije omogočajo veliko, ampak avtorsko pravo jim to prepoveduje udeležiti v praksi.

Mar ne bi bilo potem enostavneje, da bi tiste internetne strani, ki so avtorsko varovane, enostavno zaklenili in bi dostop omogočili le s plačevanjem?

To je bila ena od velikih idej imetnikov avtorskih pravic. Gre za to, da bi dostop do vsebin preprečevale digitalne ključavnice: kode, gesla in podobno. S to temo sem se ukvarjala v svojem doktoratu in o tem lahko govorim ure in ure ... Ideja je bila, da bi se na spletu lahko kontrolirala uporaba in se s plačilom tudi odklepala. Problem takšnih rešitev pa je, da lahko imetnik avtorskih pravic ali celo kdo drug zaklene več, kot mu je po zakonu dovoljeno. Prepove citiranje, prepove privatno rabo, prepove uporabo za namene pouka ...

Kaj vse skupaj praktično pomeni?

V trenutku, ko nekdo ustvari neko delo, dobi zanj avtorsko pravico in s tem pravico, da kontrolira tudi njegovo citiranje. Avtor lahko odloča, kako se njegovo

delo pojavlja na spletu, kdo in pod kakšnimi pogoji ga kopira z interneta, citira, kako je na voljo javnosti, kako se distribuira, javno predvaja ... Ta materialna pravica traja 70 let. Obstajajo pa še moralne pravice, ki pravijo, da kdor koli avtorsko delo uporabi, mora vidno označiti avtorstvo.

Skratka, vsak, ki avtorsko delo ustvari (pesmi, slike, računalniški program, dramsko delo, roman), dobi avtorske pravice in jih lahko upravlja. Ko pisatelj napiše novelo in jo proda založbi, v zameno prejme avtorski honorar. Moralne pravice pa ostajajo v njegovi lasti, kar pomeni, da lahko zmeraj kontrolira, če se ga distribuira na (ne)dovoljen način. Danes je na spletu ogromno vsebin, in pri tistih, kjer ni posebej označeno, je pred kakršno koli uporabo treba vprašati za dovoljenje. Včasih je to nemogoče: nemogoče je za vsako uporabo poiskati imetnika ali poravnati vsako uporabo. Treba je vedeti, da je nezakonito že to, da nekdo za svoja predavanja dobi vsebine na internetu in jih potem uporabi, ne da bi citiral imetnika avtorskih pravic. A bogvedaj, da bi tako gradivo s svojih predavanj objavil na spletu, tega ne sme niti v primeru, če pravilno citira. Vendar tehnologija omogoča veliko več, kot pravo dovoljuje, zato smo priča množičnemu kopiranju, kljub temu da je po črki zakona to nedovoljeno. Ob tem bo potreben temeljit družbeni razmislek, kako naprej. Ker je takšno kopiranje, če gre za večjo premoženjsko škodo, lahko kaznivo. Zagrožena je denarna kazen ali celo zapor. Se vam ne zdi, da gre vse skupaj predač? Imamo stroge zakone, ki jih ne spoštujemo, kar je slabo. Še slabše pa je, da so samo mrtva črka na papirju. Veliko bolje je imeti uravnotežen sistem, kjer ni vse prepovedano, kjer je veliko dovoljeno, a se pravila spoštujejo. Umetnost je določiti pravi sistem, kjer ne bo vsako kopiranje prepovedano, a bodo obenem obstajali ustrezni mehanizmi, da bodo imetniki avtorskih pravic primerno nagrajeni. Upam, da prihodnost prinaša rešitev, kjer bodo želje imetnikov avtorskih pravic bolj usklajene z javnim dobrim.

Gre za pomembno področje, ki sicer nima vedno kratkoročnega in neposrednega vpliva na vprašanja, kako preživeti ali ne preživeti, ima pa močne posledice na način izobraževanja, raziskovanja, napredovanja družbe, kar dolgoročno vpliva tudi na vprašanje, kako dobro ljudje v določeni družbi živijo in napredujejo.

Na področju avtorskega prava se danes dogaja marsikaj, močna industrija avtorskih pravic narekuje marsikaj, predlaga celo, da če bi posamezniki (pre)večkrat posegali v avtorske pravice, da bi jih sklopili z interneta, vendar upam, da takšnih absurdnih rešitev pri nas ne bomo sprejeli. Sem torej optimist. Se pa tudi počasi učim, da se vse ne more doseči takoj, da je treba nenehno in dolgoročno iskati rešitve znotraj sistema in se truditi spreminjati tudi sistem sam.

Maja, kako pa preživljaš svoj prosti čas?

Imam sinova Jana Karla in Julijana, tako da mi v prostem času ni dolgčas. Živimo v središču Ljubljane, na grajskem hribu, z najlepšim pogledom na staro Ljubljano in Ljubljansko barje. Zelo radi smo doma, da se igramo ali pa brkljamo po vrtu ali uživamo na terasi. Pozimi radi smučamo, poleti jadramo, fantje igrajo košarko, Matjaž odbojko, včasih tudi hokej. Pa potujemo, zdaj smo že vsi tako veliki, da je to precej enostavno. Čeprav je fino kdaj kam iti tudi brez otrok. Velikokrat sem tudi v Žireh. Med tednom smo precej zaposleni, konci tednov pa so naši. Sicer pa je zadnje čase moj prosti čas zapolnjen tudi z »drugo službo«. Z možem imava namreč družinsko firmo, ki se ukvarja z investicijami v nepremičnine. Trenutno imamo v

Družina Maje Jančič Bogataj, oktobra 2011. Z leve: mož Matjaž Jančič, sinova Julijan in Jan Karel, mama Maja. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Kranjski Gori projekt Hiša sonca, ki je čudovita apartmajska hiša na sončni lokaciji, kilometer od smučišč. Dvanajst, no, zdaj samo še osem luksuznih apartmajev s prostornim dnevnim delom, kopalnico in z dvema spalnicama ter skupnim wellnesom s savno prodajava na trgu. Z možem, projektantom, sva vse izpeljala sama, od nakupa zemljišča, financiranja, potrebnih gradbenih dovoljenj, marketinga. Med recesijo je izpeljava takšnega projekta še toliko bolj zahtevna, tako da vzame več časa in je vse skupaj bolj naporno. V prostem času si želim še več druženja s prijatelji, več dobrih večerij, ki naj se razvijejo v nore zabave do jutra, več dobrih filmov in koncertov, več nenapovedanih obiskov starih znancev, tudi kakšne dobre knjige, dolgih počitnic in več časa za lenarjenje in muckanje z mojimi fanti. In tudi več obiskov *Žerou* in obiskov mojih *Žeroucou* pri meni.

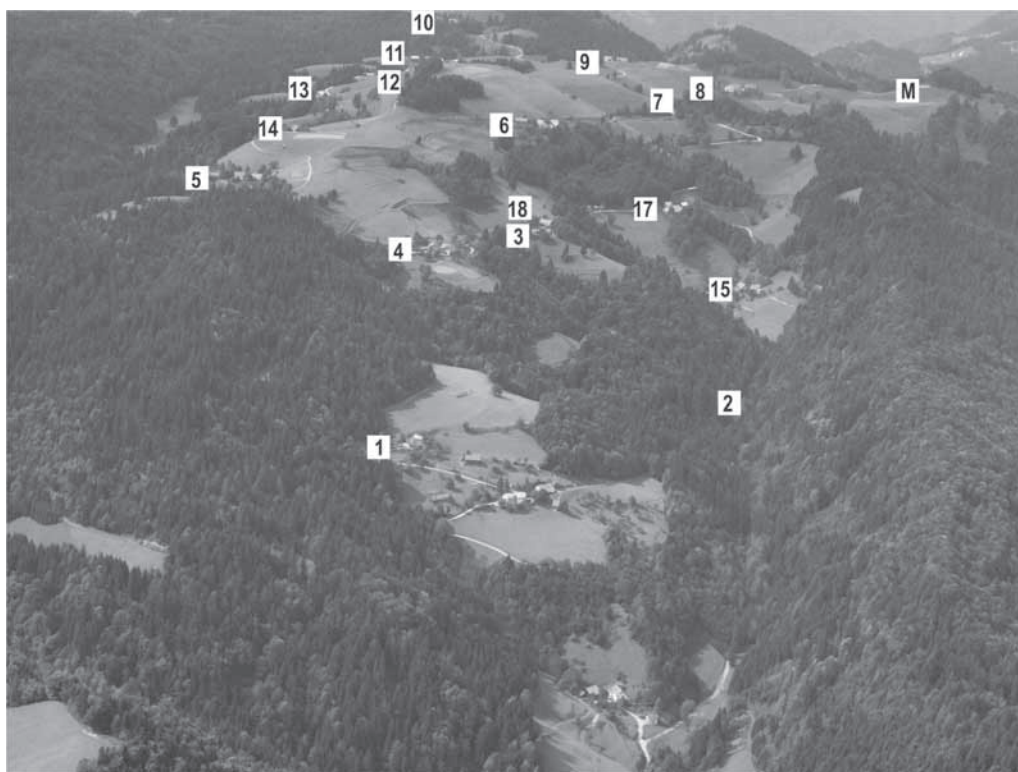
DOMOZNANSTVO

Alojz Demšar in Petra Leben Seljak

Mrzli Vrh v 17. in 18. stoletju

Uvod

Pot z Breznice proti Sivki (1008 m) nas vodi najprej po gozdnatem, nato pa odprtem in razglednem slemenu do poraščene vrha Sivke.¹ Na severnem pobočju slemena, ki se spušča globoko proti Ledinici in Jarčji Dolini (slika 1), na krajšem južnem pobočju ter tudi na samem slemenu so posejane kmetije naselja Mrzli Vrh (slika 2). Obseg naselja Mrzli Vrh je bil določen ob formiranju naselij in prvem

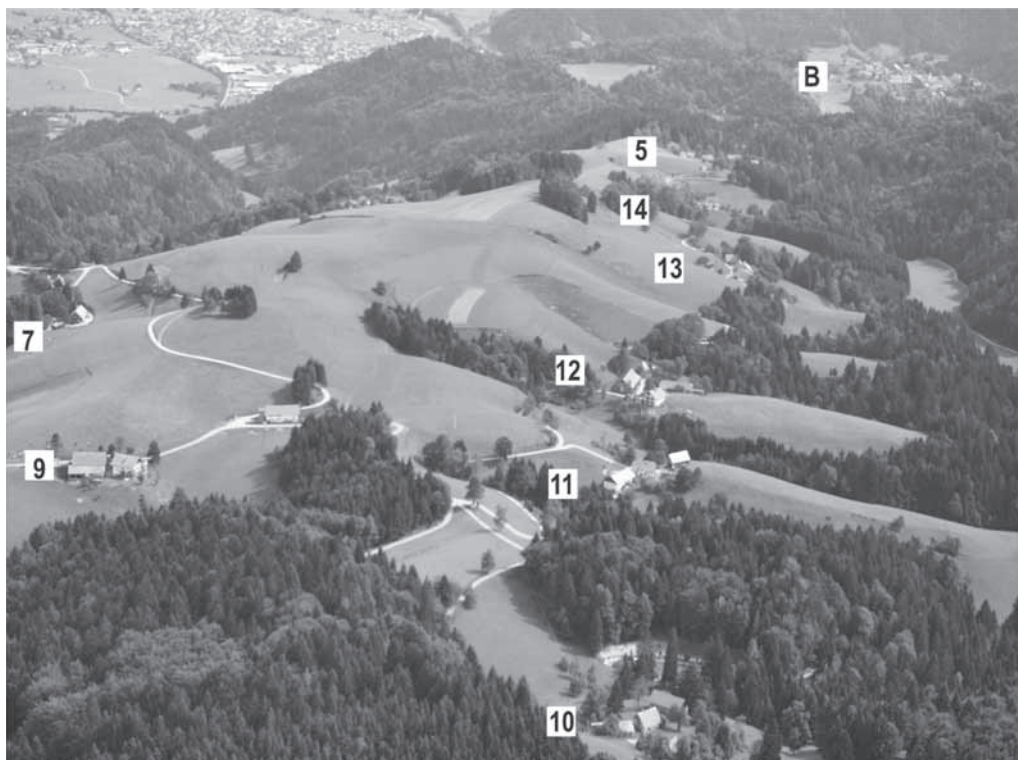

Slika 1. Severni del Mrzlega Vrha, pogled proti zahodu, oznake so hišne številke, M – vzpetina Mrzlik, 2 – hiša ne stoji več, hiše Mrzli Vrh 19 tudi ni več, zračni posnetek narejen nad Dobračevo leta 2010. / Foto: A. Demšar.

¹ Razgled s slemena Mrzlega Vrha je prvi natančno in doživeto opisal leta 1858 žirovski kaplan Jernej Lenček (Lenček, *Žirovski svet*), prav tako nas tja gor na razgledno sleme prestavijo besede Matevža Pečelina (Pečelin, *Na samotnih poteh*, str. 23).

oštevilčenju hiš leta 1770, ko je bilo v naselje vključenih 14 hiš oz. kmetij.² Vse hiše so spadale v predjožefinsko faro Žiri, vendar pod štiri različne podružnične cerkve: ena hiša pod cerkev na Ledinici, pet hiš pod cerkev na Breznici, tri pod cerkev v Krnicah in pet pod cerkev v Ledinah. Leta 1780 in 1817 je bilo v Mrzlem Vrhu 14 hiš ter 74 oz. 79 prebivalcev. Leta 1900 je imelo naselje 19 hiš, nova posestva s hišnimi številkami 15, 17, 18 in 19 so nastala na zemljiščih Mrzlega Vrha 2 in 3, prebivalcev pa je bilo 108 (56 moških, 52 žensk).³ Leta 1954 so naselje razširili proti severozahodu, ko so mu priključili dve kmetiji iz Spodnje Kanomlje (Tušar in Spodnji Kamnik) in tri kmetije iz Javorjevega Dola (Likar, Balantinovec in Balantinovcova bajta). V tem sestavku se bomo omejili na ozemlje Mrzlega Vrha pred razširitvijo leta 1954.

Ozemlje Mrzlega Vrha ima podlago iz apnenčastih kamnin.⁴ Na njegovem zahodnem delu poteka razvodnica med Črnim in Jadranskim morjem. Ta razvodnica je bila dolga stoletja meja med loškim in tolminskim gospostvom (od leta 1607 idrijskim gospostvom) in tako tudi meja med naseljema Mrzli Vrh (pred razširitvijo, loško gospostvo) in Spodnja Kanomlja (tolminsko, od leta 1607 idrijsko gospostvo). Meja je tekla po razvodnici od Sivke (1008 m) do Vodičarja (Mrzli Vrh 9) in še približno 100 metrov naprej po sedanji cesti proti Javorjevemu Dolu.

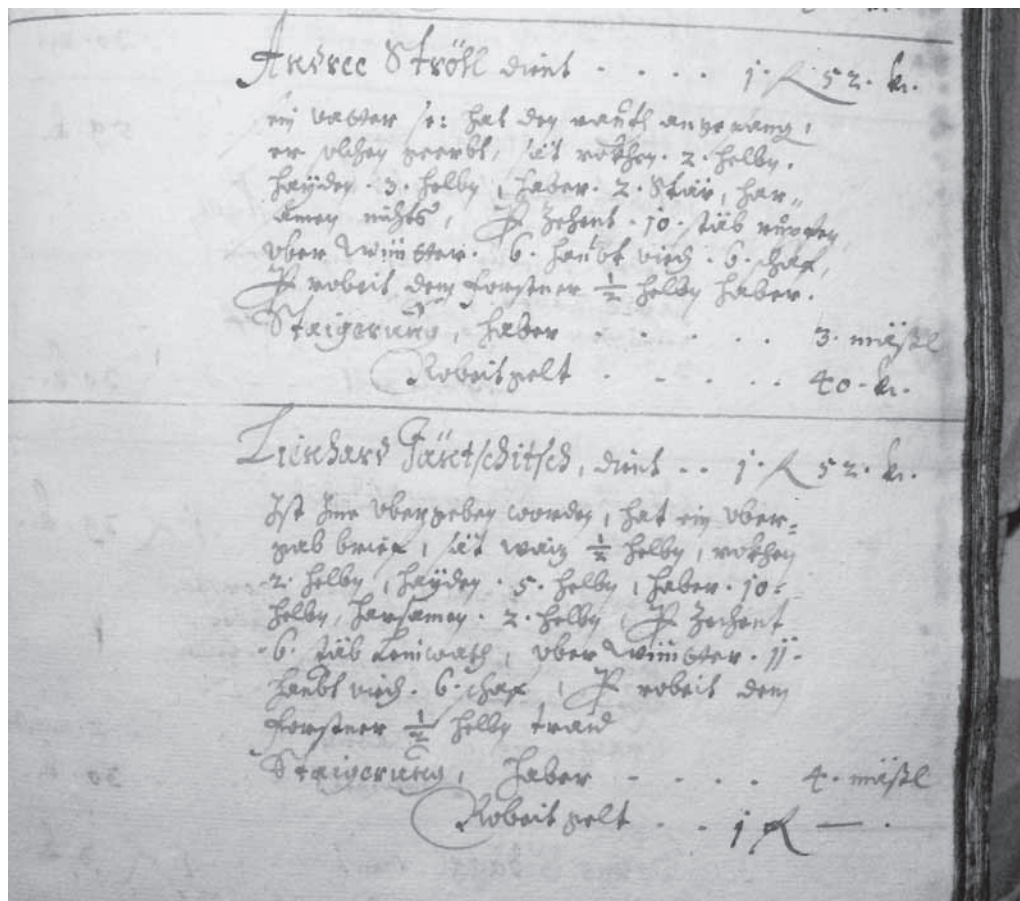

Slika 2. Sleme in južno pobočje Mrzlega Vrha, pogled proti vzhodu, oznake so hišne številke, B – vas Breznica, zračni posnetek narejen nad Sivko (1008 m) leta 2010. / Foto: A. Demšar.

- 2 *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 216. V sestavku uporabljamo prve hišne številke, ki so jih hiše dobile pri oštevilčenju leta 1770 (1–14) ali do konca 19. stoletja (15–19). Pri preoštevilčenju leta 1954 so hiše dobile današnje številke, najprej je navedena prva hišna številka, nato številka iz leta 1954: Mrzli Vrh 1, 1; Mrzli Vrh 3, 3; Mrzli Vrh 4, 2; Mrzli Vrh 5, 21; Mrzli Vrh 6, 7; Mrzli Vrh 7, 8; Mrzli Vrh 8, 10; Mrzli Vrh 9, 9; Mrzli Vrh 10, 15; Mrzli Vrh 11, 17; Mrzli Vrh 12, 18; Mrzli Vrh 13, 19; Mrzli Vrh 14, 20; Mrzli Vrh 15, 6; Mrzli Vrh 17, 5; Mrzli Vrh 18, 4. Leta 1954 niso več stale hiše s prvimi številkami 2, 16 in 19.
- 3 Mrzli Vrh 16 ni bila samostojna posest, temveč bajta v lasti Mrzlega Vrha 4.
- 4 Busek, *Geologija Slovenije*, priloga Geološka karta Slovenije.

Prvi opis in karta Mrzlega Vrha sta v jožefinskem vojaškem zemljevidu iz 1763–1787.⁵ Zgodovina naselja in hiš na Mrzlem Vrhu do leta 1900 je opisana v Knjigi hiš na Žirovskem.⁶ Več zanimivosti z Mrzlega Vrha je zapisal Janez Jelenc v Ledinski kroniki, saj je 8 od 14 hiš spadalo pod župnijo Ledine, ki se je od žirovske osamosvojila leta 1864.⁷ Iz relativne anonimnosti je Mrzli Vrh prišel po prvi svetovni vojni, ko so čezenj potegnili rapalsko mejo med Jugoslavijo in Italijo, ki je po drugi svetovni vojni postala meja med občinama Idrija in Žiri.⁸

Ozemlje Mrzlega Vrha je bilo del loškega gospostva freisinških škofov, poseljeno pa je bilo šele v drugi fazi kolonizacije, v drugi polovici 16. in v začetku 17. stoletja. Kmetije, ki so takrat nastale v hribovitem svetu z izkrčenjem gozdnatih površin, so poimenovali rovti. Rovtarska kolonizacija se je začela nad današnjimi Fužinami, na levem prisojnem bregu potoka Hobovščica, ki se sedaj imenuje tudi Sovodenjščica. Tamkajšnji rovti, katerih naslednice so kmetije v naseljih Stara Oselica, Hobovše, Sovodenj, Podjelovo Brdo, Lanišče itd., so nastali pred letom 1560. Prvič so namreč omenjeni v urbarju iz leta 1560, vpisali so jih v novoustanovljeno osliško župo. V žirovski župi je bilo takrat le nekaj rovtov v Račevi ter v Jarčji Dolini. Leta 1586

Slika 3. Zapisa v urbarju loškega gospostva iz leta 1630 za polovico kasnejše kmetije Mrzli Vrh 3 in za kasnejšo kmetijo Mrzli Vrh 4.

5 Rajšp, *Slovenija*, 4. zv.

6 Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 215–227.

7 Jelenc, *Ledinska kronika*.

8 Pečelin, *Rapalska meja na Žirovskem. Stanonik, Žiri na meji*, str. 18–19.

pa so v žirovski župi že vpisani tudi prvi rovti in kajže, ki so nastali v Javorjevem Dolu, nad njim (današnja vas Mrzli Vrh) in na osojnim, desnem bregu Hobovščice (današnja vas Koprivnik). Nato so nove rovtve, imenovali so jih novinci, vpisovali v poseben rovtarski zapisnik, v urbar pa so jih prepisali šele leta 1630.

Kmetije, gre za 17 urbarskih zemljiških enot, ki so bile leta 1770 uvrščene v naselje Mrzli Vrh, so v urbarjih vpisane med nelokaliziranimi rovtarji, kajžarji in novinci žirovske župe. Najstarejši kmetiji sta Mrzli Vrh 9 in 8, ki sta vpisani med rovtarji v urbarski vasi Javorjev Dol. Nastali sta med letoma 1560 in 1586 ob rovtih Koprivnik 9 in 10: te štiri kmetije ležijo na sedlu, kjer je tekla pot iz Sovodnja na Ledinico, preko Javorjevega Dola in Jarčje Doline ali Koprivnika. Sočasno z obema rovtoma so v bližini nastale tudi prve tri kajže (Mrzli Vrh 3, 6, 7), ki jih prav tako spremljamo že od leta 1586.⁹ 11 posestnih enot najdemo šele leta 1630 med novinci. Med prvimi novinci, ki so verjetno nastali kmalu po letu 1586, so vpisane kmetije Mrzli Vrh 10, 11, 12, 13 in 14, ki ležijo na južnem pobočju v smeri proti Ledinam. Kakšno leto kasneje dobimo tudi Mrzli Vrh 1, 2, 3 in 4, te kmetije ležijo na severnem pobočju nad Ledinico. Med zadnjimi novinci najdemo kmetijo Mrzli Vrh 5: v urbarju je zapisano, da je bila v rovtarski zapisnik vpisana leta 1621. Šele od leta 1677 pa lahko spremljamo zadnjo urbarsko posest, ki je spadala k Mrzlemu Vrh 2.

Iz 17. stoletja so za loško gospostvo, v katero je spadal Mrzli Vrh, ohranjeni številni urbarji. Zadnji urbar je iz leta 1709–1714, v letih med 1748 in 1756 pa je nastal terezijanski kataster. Ti viri so nastali pred uvedbo hišnih številk leta 1770. Povezavo podatkov iz časa pred uvedbo hišnih številk in po njej omogoča terezijanski kataster, v katerem najdemo dva seznama lastnikov, ki sta napisana po različnem sistemu. Prvi seznam se imenuje obrazec D in je napisan na isti način kot urbarji loškega gospostva: v naseljih oz. urbarskih vaseh so vpisani le lastniki hub, lastnike kajž in rovtov pa dobimo v razdelkih kajžarjev in novincev brez lokacije. Drugi seznam je štiftni register. V njem so vpisani isti lastniki kot v obrazcu D, vendar pa so tudi kajžarji in novinci razvrščeni v že obstoječe urbarske vasi, vse posesti loškega gospostva pa so oštevilčene z zaporednimi številkami od 1 do 2807. Te številke imenujemo rektifikacijske številke in z njihovo pomočjo lahko ugotovimo, katero hišno številko je leta 1770 dobilo določeno posestvo loškega gospostva. Rektifikacijske številke so namreč vpisane tudi na posestnih listih jožefinskega katastra iz leta 1785 in pa v zemljiški knjigi loškega gospostva, ki je bila nastavljena okrog leta 1786.¹⁰

Med ohranjenimi arhivskimi viri sta s podatki posebno bogata urbar iz leta 1630¹¹ (slika 3) in terezijanski kataster¹² (slika 4). V tem prispevku smo zbrali nekatere nove podatke iz teh dveh virov in iz jožefinskega katastra¹³ za 14 kmetij, ki so spadale pod Mrzli Vrh pri formiranju naselja leta 1770 in so nastale iz 16 rovtov, izkrčenih do leta 1630.

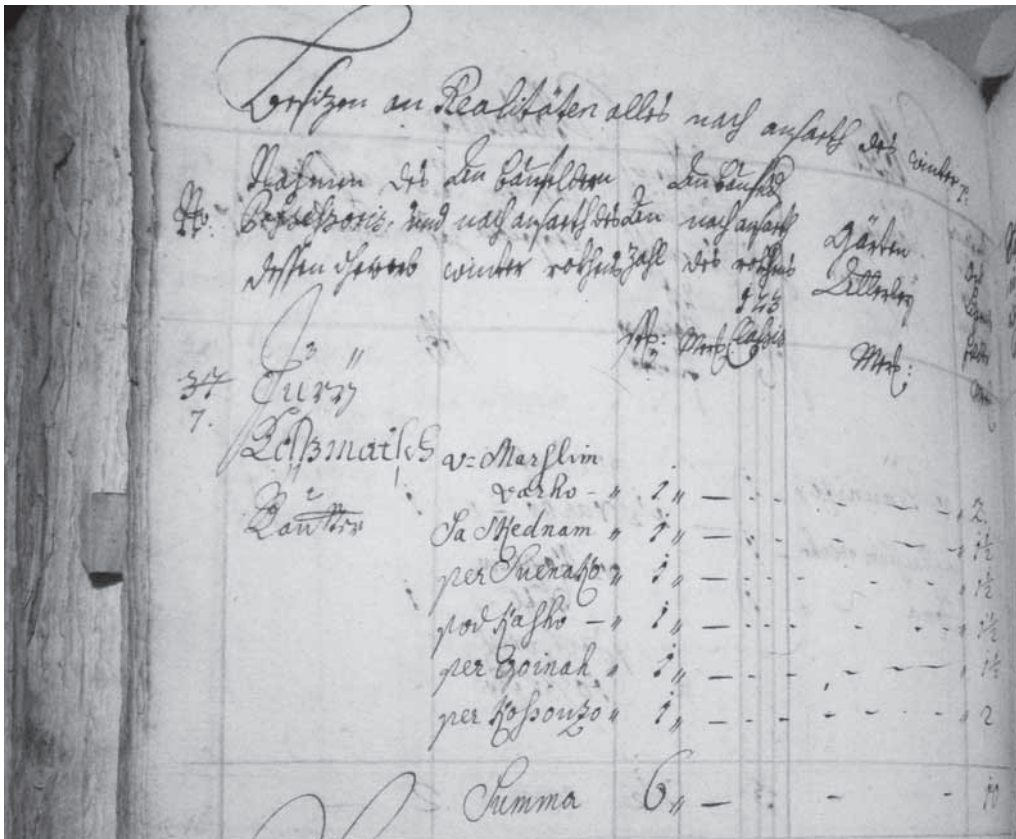
⁹ Lastniki teh 5 posesti na Mrzlem Vrh 2 so bili vpisani že leta 1577 v urbar loškega gospostva (ARS–AS 783, Gospostvo Škofja Loka, knjiga 10). Ta urbar bomo podrobneje predstavili v prihodnjih letih.

¹⁰ Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*: v knjigi je najprej predstavljena metoda, po kateri lahko podatke o posestih iz časa pred uvedbo hišnih številk leta 1770 pripišemo hišam s hišnimi številkami, in nato s temi podatki opisana zgodovina hiš na Žirovskem od leta 1501 do 1900.

¹¹ ARS–AS 783, Gospostvo Škofja Loka, knjiga 18.

¹² ARS–AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, rustikalne napovedi loškega gospostva: šk. 151, rektificirani domicilni akti loškega gospostva: šk. 212, No. 43, Stifregister, rektificirani domicilni akti: šk. 211, No. 20 (obrazec D).

¹³ ARS–AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 92: k. o. Ledine, izvleček podrobnejše razdelitve.

Slika 4. Zapis v terezijanskem katastru – rustikalne napovedi za lastnika in njive kasnejše kmetije Mrzli Vrh 8.

Podatki o kmetijah Mrzlega Vrha iz urbarja in katastra

Podatke iz urbarja za leto 1630 je delno objavil Franc Kos.¹⁴ Kosova in Blaznikova objava¹⁵ sta nam pomagali pri razbiranju urbarja in terezijanskega katastra. Hišna imena so zbrana iz različnih virov.¹⁶ Večina jih izvira izpred leta 1825 in se do leta 1900 niso spremenila. Izjemo predstavljata Mrzli Vrh 3 (kmetija je bila po letu 1869 razprodana, sedež kmetije in hišno ime sta se prenesla na hišno številko 17) in Mrzli Vrh 6 (Loncnar so se pisali lastniki med letoma 1866 in 1900). Merske enote so obrazložene na koncu prispevka. Za primerjavo dajatev med rovti in hubami smo dodali še kmetijo Ledine 1, ki je bila huba loškega gospostva (grunt), leži pa na podobni nadmorski višini kot rovti Mrzlega Vrha.

Mrzli Vrh 1: Peleschan, Pelechan (1825), Pelehan (1869), Pelhan (1882, 1900)
Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Jurij Peluhan (Jurÿ Pelluchan), podedoval; posevki: ½ helma pšenice, 6 helmov ovs, ½ helma lana, 3 helme ajde, 2 helma rži, redi čez

¹⁴ Kos, Loško gospostvo okrog 1630, str. 185–204.

¹⁵ Blaznik, Analiza neposredne obremenitve grunta v Krnicah v Poljanski dolini 1630.

¹⁶ Starejše oblike hišnih imen so povzete po *Knjigi hiš na Žirovskem*, kjer so navedeni tudi viri: letnica 1825 se nanaša na franciscejski kataster, 1869 na reambulančni kataster, 1882 na Status animarum župnije sv. Martina v Žireh. Hišna imena iz leta 1900 so vpisana v viru ZAL, Enota v Škofji Loki, ŠKL 364, t. e. 245.

zimo 8 govedi in 6 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 39 kr., desetina 9 laktov platna (Rupfen), namesto tlake daje ½ helma žita.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Joseph Albrecht oder Pelluchan, ½ hube; njive *na Roune, pod hisho*, travnik *v Dolline*, gozd *na Werdo*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 1 fl. 33 kr., gospostvo 46 kr., robotnina 2 fl., desetina 3 mer. rži, 8 mer. ovs in ajde, 1,5 funta prediva, 1 petelina, župni cerkvi 1 mer. rži, 2 mer. ovs in ajde, 2 sira, sodniku 0,5 mer. ovs in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Johann Kauzhizh (donos 58 fl., 4 orale 192 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 2: Jarz (1825), Jakca (1869, 1882), Jakc (1900)

Kmetijo sta sestavljali dve urbarski enoti, prvič omenjeni leta 1630 in 1677.

Urbar leta 1630 za prvo enoto: lastnik Jakob Gregorač (Jacob Gregorätsch), kupil za 150 ogrskih dukatov; posevki: ½ helma pšenice, 4 helme ovs, 1 helm lana, 2 helma ajde, 1 helm rži, 1 helm ječmena, redi čez zimo 4 govedi in 6 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 3 kr., desetina 4 helme žita, namesto tlake (...).

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Gregor Gregoratsch, ⅓ hube; njive *pod Koritam, pod Leshizhio jammo, vosoin*, travnik *Kuzl*, gozd *v Krogu, v osoin*; dajatve: kontribucija 2 fl., deželni davek 1 fl. 25 kr., gospostvo 1 fl. 21 kr., robotnina 1 fl. 54 kr., desetina 9 fl. 4 kr., 1,5 funta prediva, 1 petelina, župni cerkvi ¾ mer. rži, ¾ mer. ovs in ajde, sodniku 0,5 mernika ovs in ajde, 0,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Urban Schakel (donos 44 fl., 2 oralna 1133 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 3: Wirze, Werze (1825), Berce (1869), Jenik (1882), Eniko (1900)

Kmetijo sta sestavljali dve urbarski enoti, ki sta se združili leta 1642, prvič sta omenjeni leta 1586 in 1630.

Urbar leta 1630 za prvo enoto: lastnik Ilj Petrič (Ille Petritsh), ki je umrl, naslednik je sin Melchior; posevki: 6–8 helmov ovs, 1 helm lana, 3–4 helme ajde, 1½ helma rži, redi čez zimo 6 govedi in 4 ovce; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 17 kr., desetina 6 laktov platna (Leinwath), namesto tlake daje ½ helma žita.

Urbar leta 1630 za drugo enoto: lastnik Andrej Strel (Andree Ströll), rovtje je začel trebiti njegov oče; posevki: 8 helmov ovs, 3 helme ajde, 2 helma rži, redi čez zimo 6 govedi in 6 ovc, dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 52 kr., desetina 10 laktov platna (Rupfen), namesto tlake daje ½ helma ovs.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Stephan Tautscher na Planini, 1 huba; njive *v Wrego, vosado, v Kopriunize, Sa studenzam*, travniki *Sivka, pod Studenzo, v hrushzah*, gozd *vosojo*; dajatve: kontribucija 6 fl., deželni davek 3 fl. 18 kr., gospostvo 1 fl. 13 kr., robotnina 4 fl., desetina 1 mer. pšenice in zdroba, 4 mer. rži, 18 mer. ovs in ajde, 1,5 funta prediva, župni cerkvi 1,5 mer. rži, 3 mer. ovs in ajde, 4 sire, sodniku 1 mernik ovs in ajde, 3 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Johann Tauzher (donos 78 fl., 5 oralov 427 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 4: Schakelz, Schackelz (1825), Žakler-Žukler (1869), Žakeljč (1882), Žakelc (1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Lenart Jančič (Lienhard Jäntschitsch), prevzel, ima prevzemno pismo; posevki: $\frac{1}{2}$ helma pšenice, 2 helma lana, 5 helmov ajde, 2 helma rži, redi čez zimo 11 govedi in 6 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 52 kr., desetina 6 laktov platna (Leinwath), namesto tlake daje gozdarju $\frac{1}{2}$ helma žita.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Valentin Schakel, $\frac{1}{2}$ hube; njive *Za Kasho, pod hlevam, v Snoshete*, travnik *Za Jakzam*, gozd *per Mozhilo*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 1 fl. 53 kr., gospostvo 59 kr., robotnina 1 fl. 50 kr., desetina 5 fl. 6 kr., $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde, 1,5 funta prediva, 1 petelina, župni cerkvi $\frac{11}{16}$ mer. rži, $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde, 2 sira, sodniku 0,5 mernika ovsa in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Paul Lemovz (donos 55 fl., 3 orale 878 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 5: Zorn (1825), Corn, Čern (1869), Corn (1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Matija Albreht (Mathia Albreht); posevki: 2 helma ovsa, 1 helm ajde, $1\frac{1}{2}$ helma rži, redi čez zimo 2 govedi; dajatve: gospostvu in deželi urbarščina 8 kr., robotnina 18 kr., hišni goldinar in nova doklada 39 kr., skupaj 1 fl. in 5 kr., desetina 2 lakta platna.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Stephan Zorn, $\frac{1}{3}$ hube; njiva *okol Waithe*, travnik *Pod Sadiam*, gozd *per Niuzah*, dajatve: kontribucija 2 fl., deželni davek 56 kr., gospostvo 22 kr., robotnina 1 fl. 44 kr., desetina 1 mer. rži, 3 mer. ovsa in ajde.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Stephan Zorn (donos 18 fl., 1 oral 643 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 6: Metesch, Metescha (1825), Meteš, Slabe (1869), Loncnar, Loncman (1882), Metež ali Slabe (1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1586.

Urbar leta 1630: lastnica Maruša Strelec (Marush Ströllizin), podedovala; posevki: 8 helmov ovsa, $1\frac{1}{2}$ helma lana, $2\frac{1}{2}$ helma ajde, 2 helma rži, redi čez zimo 10 govedi in 7 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 2 fl. in 10 kr., desetina 12 helmov žita, namesto tlake daje 1 helm ovsa.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Micha Christan, $\frac{1}{2}$ hube; njive *Sheroka niva, per Wesgo, pod Javaram*, travnik *Sivka*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 2 fl. 3 kr., gospostvo 14 kr., robotnina 1 fl. 50 kr., desetina 1,5 mer. rži, 6 mer. ovsa in ajde, 1,5 funta prediva, župni cerkvi $\frac{11}{16}$ mer. rži, $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde, 2 sira, sodniku 0,5 mernika ovsa in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Jacob Podobnik (donos 49 fl., 3 orale 312 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 7: Bellin (1825), Belin (1869, 1882, 1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1586.

Urbar leta 1630: lastnik Lukež Jančič (Lucas Jantschitsch), podedoval po materi; posevki: $\frac{1}{2}$ helma pšenice, 6 helmov ovsa, $1\frac{1}{2}$ helma lana, 2 helma ajde, $\frac{1}{2}$ helma ječmena, redi čez zimo 6 govedi in 6 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 9 kr., desetina 6 laktov platna (Leinwath), namesto tlake daje 1 helma ovsa.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Sebastian Albrecht, $\frac{1}{3}$ hube; njive *Pod Krogam, nad potio, pod potio*, travniki *na varto, snoshet*, gozd *v Kamnitim grizho*; dajatve: kontribucija 2 fl., deželni davek 1 fl. 50 kr., gospostvo 19 kr., robotnina 1 fl. 54 kr., desetina 15 laktov srednjefinega platna¹⁷ (rupfen Leinwath), 1,5 funta prediva, župni cerkvi $\frac{1}{16}$ mer. rži, $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde, 2 sira, sodniku 0,5 mernika ovsa in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Georg Abracht (donos 50 fl., 3 oralov 513 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 8: Eriauz, Erjauz (1825), Erjavec (1869), Erjavc (1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1586.

Urbar leta 1630: lastnica Lenka Jančič (Allenca Jäntshitshin), podedovala; posevki: 13 helmov ovsa, 2 helma lana, 3 helme ajde, 1 helm rži, 1 helm mešano pšenice in ječmena, $1\frac{1}{2}$ helma ječmena, redi čez zimo 10–11 govedi in 7 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 26 kr., desetina 4 fl. in 30 kr., namesto tlake daje gozdarju 1 helm ovsa.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Jurj Kossmatsch, $\frac{1}{2}$ hube; njive *V Merslim varcha, Sa Skednam, per Svenako, pod Kasho, per Goinah, per Kosovzo*, travniki *okol vogla, per Nivnah, Sivka*, gozd *Stejja, na grizho*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 2 fl. 25 kr., gospostvo 21 kr., robotnina 2 fl. 30 kr., desetina 4 mer. rži, 16 mer. ovsa in ajde, 1,5 funta prediva, 1 petelina, župni cerkvi $\frac{5}{8}$ mer. rži, $1\frac{1}{4}$ mer. ovsa in ajde, sodniku 0,5 mernika ovsa in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Johann Kosmatsch (donos 79 fl., 5 oralov 1484 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 9: Demekausch, Dermekousch (1825), Kladniška pastota (1869), na Vodicach, v Pustot (1900)

Slika 5. Kmetija Vodičar (Mrzli Vrh 9) pred 2. svetovno vojno, ko je bila na italijanski strani rapalske meje. Pogled proti severu, zadaj desno karavla jugoslovanskih graničarjev na Mrzliku. Hrani Marko Kosmač.

¹⁷ Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 280.

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1586.

Urbar leta 1630: lastnik Jurij Strelec, kupil Matija Likar za 260 ogrskih dukatov (Jurij Strölliz, kupil Mathia Lÿkher); posevki: 1 helm mešano pšenica in rž, 12 helmov ovs, ½ helma lana, 3 helme ajde, redi čez zimo 9 govedi in 6 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 44 kr., desetina 4 fl., namesto tlake daje gozdarju 1 helm ovs.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Primas Jesh, ½ hube; njive *v Dolline, v Rupe, na Roune, nad Kumram*, travniki *Pod Korittam, Snoshet, gozd nad Korittam*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 2 fl. 28 kr., gospostvo 21 kr., robotnina 2 fl. 30 kr., desetina 12 laktov srednjefinega platna (rupfen Leinwath), 1⅜ mer. ovs in ajde, 1,5 funta prediva, 1 petelina, župni cerkvi 1⅙ mer. rži, 1⅜ mer. ovs in ajde, 2 sira, sodniku 0,5 mernika ovs in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Joseph Kollenz (donos 41 fl., 2 orala 1021 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 10: Praprotnemverd, Praprotniwerd (1825), Praprotniberd (1869), Praprotni brd (1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Andrej Albreht (Andree Albrecht), podedoval; posevki: 6 helmov ovs, 3 helme ajde, 2 helma rži, redi čez zimo 5 govedi in par ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 52 kr.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Hannss Traitnigk, ½ hube; njive *Na Roune, prute Kladenk, Tscheshnik, pod hlevam*, travniki *na Sivke, per grappe, gozd v grizho*; dajatve: kontribucija 2 fl., deželni davek 1 fl. 5 kr., gospostvo 1 fl. 24 kr., robotnina 1 fl. 54 kr., desetina 10 mer. ovs in ajde, 1,5 funta prediva, župni cerkvi 1⅞ mer. ovs in ajde, sodniku 0,5 mernika ovs in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Thomas Brence (donos 46 fl., 3 orale 73 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 11: Peterz (1825), Peterc (1869), Peterca (1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Andrej Blažič, kupil od Ivana Kalčiča za 60 dukatov (Andree Blasitsch, Hannshe Kaltschitsch); posevki: 3 helme pšenice, 16 helmov ovs, 1 helm lana, 4 helme ajde, 3 helme ječmena, redi čez zimo 10 govedi in 8 ovc; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. 29 kr., desetina 4 fl., robotnina 1 fl. 30 kr.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Peter Chlementschitsch, ½ hube; njive *Po grisho, prote Sosedo, gozd v gmaine*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 2 fl. 23 kr., gospostvo 38 kr., robotnina 2 fl., desetina 2 mer. rži, 5,5 mer. ovs in ajde, 1,5 funta prediva, župni cerkvi 1⅙ mer. rži, 1⅜ mer. ovs in ajde, sodniku 0,5 mernika ovs in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Paul Klementschitsch (donos 38 fl., 2 orala 1248 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 12: Lomat (1825), Lamata (1869), Lamota (1900)

Kmetijo sta sestavljali dve urbarski enoti, ki sta se najbrž združili že 1668, prvič omenjeni leta 1630.

Urbar leta 1630 za prvo enoto: lastnik Gregor Modrijan (Gregor Modrian); posevki: 3 helme raznega žita, redi čez zimo 3–4 govedi; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 19 kr., desetina 4 lakte platna (Rupfen).

Urbar leta 1630 za drugo enoto: lastnik Lukež Simončič (Lucass Schimontshitsh), podedoval; posevki: 12 helmov ovsa, 1½ helma ajde, 2 helma rži, redi čez zimo 8 govedi, dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. 39 kr., desetina 3 fl. in 6 laktov platna (Rupfen), namesto tlake daje gozdarju 1 helm ovsa.

Terezijanski kataster 1748–1756: Micha Weith (kajža), Marusha Michellitsch (½ hube); njive *Za grappo, na Ravne, per gmaine*, travniki *v Dolline, v Mlaze*, gozd *na goinah*; dajatve: kontribucija 3 fl., deželni davek 2 fl. 21 kr., gospostvo 1 fl. 58 kr., robotnina 2 fl., desetina 2 mer. rži, 12 mer. ovsa in ajde, 1,5 funta prediva, 1 petelina, župni cerkvi $\frac{11}{16}$ mer. rži, $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Vallentin Sellak (donos 54 fl., 3 orale 742 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 13: Nagode (1825, 1869, 1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Tomaž Albrecht (Thomas Albrecht), podedoval; posevki: 8 helmov ovsa, 2 helma ajde, 1½ helma rži, redi čez zimo 5 govedi in 2 ovci; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. 59 kr., desetina 5 helmov žita, namesto robotnine daje ½ helma ovsa.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Matthia Albrecht, $\frac{1}{3}$ hube; njiva *Per Domo*, travnik *Sivka*, gozd *per Kaishe*, dajatve: kontribucija 2 fl., deželni davek 1 fl. 5 kr., gospostvo 1 fl. 24 kr., robotnina 1 fl. 54 kr., desetina 2 mer. rži, 6 mer. ovsa in ajde, 1,5 funta prediva, župni cerkvi $\frac{11}{16}$ mer. rži, $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde, sodniku 0,5 mernika ovsa in ajde, 1,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Georg Wogathtaj (donos 47 fl., 3 orale 798 kv. klafter njiv).

Mrzli Vrh 14: Presedenk (1825), Posebnik (1869, 1900)

Prva omemba v urbarju loškega gospostva leta 1630.

Urbar leta 1630: lastnik Matevž Albrecht je umrl pred 5 leti, naslednik je njegov sin Ahac (Mattheus Albrecht, Achaz Albrecht); posevki: 10 helmov ovsa, 1½ helma lana, 2 helma ajde, 2 helma rži, redi čez zimo 8 govedi; dajatve: gospostvu in deželi 1 fl. in 19 kr., desetina 5 helmov žita., namesto robotnine daje ½ helma žita.

Terezijanski kataster 1748–1756: lastnik Blasi Tractnigg, $\frac{1}{3}$ hube; njiva *Per Kaishe*, travnik *Sivka*, gozd *per Kaishe*; dajatve: kontribucija 2 fl., deželni davek 1 fl. 15 kr., gospostvo 44 kr., robotnina 1 fl. 54 kr., desetina 2 mer. rži, 8 mer. ovsa in ajde, 1,5 funta prediva, župni cerkvi $\frac{11}{16}$ mer. rži, $1\frac{3}{8}$ mer. ovsa in ajde, sodniku 0,5 mernika ovsa in ajde, 0,5 funta prediva.

Jožefinski kataster leta 1785: lastnik Valentin Kautschitsch (donos 63 fl., 4 orale 851 kv. klafter njiv).

Ledine 1: Foida (1825), Fojda (1869)

Prva omemba leta 1318.

Urbar leta 1630: lastnik Simon Žakelj, kupil za 400 ogrskih dukatov (Simon Shäggl); posevki: 1½ helma pšenice, 2 helma lana, 2 helma ajde, 2 helma rži, 24 helmov mešano ječmen in oves, redi čez zimo 18 govedi, 6 ovc in 8 koz; dajatve: gospostvu in deželi 8 fl. in 3 kr. 1 vinar, desetina 5 helmov žita, namesto robotnine daje ½ helma žita.

Imena naselja, zemljišč, lastnikov in hišna imena

Ime Mrzli Vrh se v urbarjih pojavlja kot ime dveh urbarskih vasi. Enkrat v osliški župi, kjer gre za današnji Bevkov vrh.¹⁸ Drugič pa v žirovski župi, kjer se nanaša na tri rovte: gre za kmetije Koprivnik 1, 8 in 9, ki ležijo pod najvišjim vrhom Koprivnika, ki se še zdaj imenuje Mrzli vrh (862 m): Fortunc leži vzhodno, na pobočju, ki se spušča proti Jarčji Dolini in Selu, Gruden je na severni strani, Bartel pa na zahodni.¹⁹ Glede na pravilo, da je urbarska vas dobila ime po lokaciji prvega vpisanega rovta, pa bi se ime Mrzli Vrh že takrat lahko nanašalo tudi na drug hrib, ki je dal ime kasnejšemu naselju Mrzli Vrh in je višji od prvega. Ta hrib je neizrazita vzpetina na severnem delu naselja Mrzli Vrh, ki je na zemljevidih označena z imenom Mrzlik (971 m), domačini pa jo imenujejo Mrzli vrh.²⁰ Prvi rovt, vpisan v urbarski vasi Mrzli Vrh, je namreč Koprivnik 9, Bartel, ki leži severno od vzpetine Mrzlik, na sedlu med Javorjevim Dolom in Jarčjo Dolino.²¹ Nato se pojavi ime Mrzli vrh v terezijanskem katastru v imenih zemljišč kmetij Koprivnik 9 in Mrzli Vrh 8, druga kmetija leži južno od vzpetine Mrzlik. Mrzli vrh je vpisan na mestu vzpetine Mrzlik tudi v mapi franciscejskega katastra v k. o. Javorjev dol. Zaključimo lahko, da se je leta 1770 ta vzpetina res imenovala Mrzli vrh in je naselje ob nastajanju po njej dobilo ime.

Priimki prvih znanih lastnikov rovtov na Mrzlem Vrhju so večinoma enaki, kot so jih konec 16. stoletja imeli lastniki hub v sosednjih vaseh Breznica in Korita (Strel, Peluhan, Petrič), Krnice (Albreht), Ledine (Kalčič, Simončič, Modrijan).²² V dveh primerih je bil prvi znani lastnik Jančič, enkrat pa Gregorač, oba priimka sta žirovska. Priimek Cekinčič (lastnik Mrzlega Vrha 7 leta 1586) je edini, ki ga na Žirovskem prej in kasneje ne srečamo. Iz priimkov prvih znanih lastnikov lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da so Mrzli Vrh izkrčili in poselili ljudje iz žirovske župnije. Koprivnik, Javorjev Dol in Žirovski vrh pa so poselili tudi ljudje iz tolminskega gospostva in drugih delov loškega gospostva.²³

Terezijanski kataster navaja v Mrzlem Vrhju 77 zemljišč z imeni.²⁴ Kot ime travnika se Sivka pojavi šestkrat in Senožet trikrat. Ime Krog se pojavi pri gozdu Mrzlega Vrha 2 in njivi Mrzlega Vrha 7 in se nanaša na greben med Ledinico in Jarčjo Dolino. Precej imen opisuje naravno lego zemljišča: Osoje, Na ravni, V dolini, V gmajni, Na vrhu, Pri grapi, V usadu, V bregu, Na griču, V rupi, V kamnitem griču. Kot orientacijske točke so rabili tudi vodni viri (Mrzli Vrh 3 je imel zemljišča Pod studencem in Za studencem, dve hiši pa Pod koritom), pot (Mrzli Vrh 7) in rastline (Pri bezgu, Pod javorom, morda tudi Češnjik). Zanimivo je ime Pod lisičjo jamo, to je bila njiva Mrzlega Vrha 2. Pogosto so zemljišča, predvsem njive, dobila ime po stavbah kmetije: Pod hišo, Pod hlevom, Okoli bajte, Pri kozolcu, Kuzl (verjetno kozolec, lahko pa tudi kucelj), Pri kajži, Pri svinjaku, Za skednjem, Pod kaščo. Ta imena nam povedo, da so

18 Podobno kot za žirovsko in hlevnovrško župo smo tudi posestnim enotam osliške župe določili kasnejše hišne številke in lastnike od leta 1560 do 1900. Članek bo objavljen v knjigi, ki jo bo izdala krajevna skupnost Sovodenj, predvidoma konec leta 2011.

19 Mrzli vrh uporabljamo pri poimenovanju vzpetine, Mrzli Vrh pa je ime naselja ali urbarske vasi.

20 Franc Likar, Mrzli Vrh 13 (23. septembra 2011).

21 Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 215–217.

22 Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 434.

23 Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 434–436.

24 Imena zemljišč so pri podatkih za hiše dobesedno prepisana iz urbarja in katastra in posodobljena v ostalem tekstu prispevka.

sredi 18. stoletja poleg hiše in hleva vsaj pri nekaterih hišah imeli tudi kozolec, kaščo, svinjak, skedenj (našteta poslopja so v imenih zemljišč Mrzlega Vrha 8).

Pri treh imenih spoznamo hišna imena sosednjih kmetij: Travnik Nad Jakcom v lasti Mrzlega Vrha 4 nam pove, da je hišno ime Mrzlega Vrha 2 Pri Jakcu obstajalo že sredi 18. stoletja. Njiva Nad Kumrom v lasti Mrzlega Vrha 9 verjetno pomeni takratno hišno ime enega od njihovih sosedov.²⁵ Njiva Mrzlega Vrha 10 z imenom Proti Kladniku potrjuje, da je hišno ime sedanjih Ledin 25, Kladnik, nespremenjeno že vsaj od sredine 18. stoletja.

Velikost kmetij

Velikost leta 1630 lahko najboljše ocenimo po količini posevkov in številu govedi. Takrat so na največjih kmetijah Mrzli Vrh 6, 7, 8, 9 in 11 posejali 16 in več helmov semena in imeli 9 do 11 govedi (odstopa Mrzli Vrh 7 s 6 govedi). Prve štiri kmetije so obstajale že leta 1586, zadnja pa je vpisana kot drugi novinec v urbarju iz leta 1630 in je nastala verjetno kmalu za njimi. Dve kmetiji sta bili majhni, posejali so le 3 in 4,5 helma semena in imeli 2–4 govedi. Ena od teh dveh kmetij je Mrzli Vrh 5, ki je bila v urbar vpisana nedolgo predtem, leta 1621. Druga, ki je bila od leta 1668 del kmetije Mrzli Vrh 12, je nastala že kmalu po letu 1586, vendar pa bi bila glede na priimek Modrijan lahko leta 1630 del grunta v Ledinah 3 ali 7. Na preostalih kmetijah so posejali od 9,5 do 16 helmov semena in imeli od 4 do 11 govedi.

V terezijanskem katastru (1748–1756) so kmetije uvrščene med polovične in tretjinske hube ter kajže. Polovične hube so bili takrat Mrzli Vrh 1, 4, 6, 8, 9, 10 in 11. Tretjinske hube so bili Mrzli Vrh 2, 5, 7, 13 in 14. Dve polovični hubi sta sestavljali kmetijo Mrzli Vrh 3, polovična huba in kajža pa kmetijo Mrzli Vrh 12. Mrzli Vrh 2 je do leta 1677 pridobil zemljišče, ki je bilo prej verjetno skupno (gemein) in v katastru nima označene velikosti.²⁶

Jožefinski kataster ima izmerjene površine njiv, travnikov in gozdov. Za oceno gospodarske moči kmetij je ilustrativen izračunan letni donos. Ta je najvišji pri Mrzlem Vrhu 3 (78 fl.) in Mrzlem Vrhu 8 (79 fl.), najnižji pa pri Mrzlem Vrhu 5 (19 fl.). Pri preostalih 11 kmetijah se donos giblje med 38 in 63 fl. Pri izračunu donosa je v jožefinskem katastru največ prispevala površina njiv. Poskusimo iz količine posevkov v urbarju leta 1630 in iz površine njiv v jožefinskem katastru leta 1785 oceniti spremembe na kmetijah v tem obdobju. Za vseh 14 kmetij smo delili količino posevkov (v helmih iz leta 1630) s površino njiv (v oralih iz leta 1785) in dobili naslednje vrednosti: 2,9 (Mrzli Vrh 1); 3,5 (Mrzli Vrh 2); 4,9 (Mrzli Vrh 3); 2,7 (Mrzli Vrh 4); 3,2 (Mrzli Vrh 5); 6,9 (Mrzli Vrh 6); 5,0 (Mrzli Vrh 7); 3,6 (Mrzli Vrh 8); 7,8 (Mrzli Vrh 9); 3,6 (Mrzli Vrh 10); 9,7 (Mrzli Vrh 11); 5,3 (Mrzli Vrh 12); 3,0 (Mrzli Vrh 13); 3,4 (Mrzli Vrh 14). Visoka vrednost posevkov na površino pomeni, da je bila površina njiv leta 1785 verjetno manjša kot leta 1630. Izstopajoča nizka vrednost pa bi pomenila, da je bila leta 1785 površina njiv večja. Za večino kmetij, osem, so značilne nizke vrednosti med 2,7 in 3,6, kar verjetno pomeni podobne površine njiv na kmetiji leta 1630 in leta 1785. Tri nekoliko višje

²⁵ Priimek Kumer je bil v prvi polovici 18. stoletja na Koprivniku 4, 8 in 10. Najbližje kmetiji Mrzli Vrh 9 je Koprivnik 10, Pri Možinetu. Za sosedo Pri Tušarju, Spodnja Kanomlja 11, ki je spadal v idrijsko gospodarstvo, nimamo podatkov o lastnikih.

²⁶ Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 218.

vrednosti (okrog 5) imajo kmetije Mrzli Vrh 3, 12 in 7. Pri prvih dveh lahko višjo vrednost pojasnujemo s tem, da so bile leta 1630 to štiri samostojne kmetije, leta 1785 pa sta z združitvami nastali dve. Leta 1785 je bilo zato treba prehraniti manj ljudi in so lahko zmanjšali posevke. Po drugi strani pa vrednost 5 pri Mrzlem Vrhu 7 verjetno pomeni relativno nazadovanje. Izstopajo tri najvišje vrednosti pri kmetijah Mrzli Vrh 6, 9 in 11, ki verjetno pomenijo zmanjšane površine njiv leta 1785 v primerjavi z letom 1630 in nazadovanje kmetij. Ne moremo ugotoviti, ali to pomeni odprodajo njiv sosedom, ali pa so nekatere njive prenehali obdelovati in so postale travniki. Nekaj znakov težkega položaja teh kmetij nakazujejo podatki iz urbarjev. Mrzli Vrh 11 je imel v letih 1630–1785 gospodarje s 5 različnimi priimki: eden od njih je bil tudi Janez Kristan (med 1674 in 1714), ki je bil v istem času tudi lastnik Mrzlega Vrha 6 (med 1668 in 1714), Kristane pa najdemo takrat tudi kot lastnike kmetij v bližnji Jarčji Dolini (hišne številke 4, 5, 7). Mrzli Vrh 9 pa je iz samostojnega lastništva postal pustota, kar pomeni, da lastniki niso živeli na kmetiji.²⁷

Lastništvo kmetij

V urbarju iz leta 1630 je pri 11 lastnikih navedeno, da so kmetije podedovali, eden jo je prevzel (verjetno mož domače hčere), trije pa so jo kupili. Mrzli Vrh 5, ki je bil izkrčen kot zadnji rovt, je verjetno izkrčil kar lastnik iz leta 1630. V terezijanskem katastru je še 14 lastnikov, priimek pa je enak kot leta 1630 le še pri dveh lastnikih, leta 1785 pa je tudi pri teh dveh kmetijah nov priimek. Matične knjige so za žirovsko župnijo ohranjene šele od leta 1738. Zato za starejše obdobje ne moremo ugotoviti, koliko so se priimki gospodarjev spremenili zaradi nakupov in koliko zaradi priženjenega gospodarja. Tudi pri ohranjenih matičnih knjigah je določanje lastništva kmetij pred uvedbo hišnih števil, torej pred letom 1770, zelo negotovo. Nekaj podatkov o spremembah lastništva bi lahko dobili še iz arhivskih virov, ki pa so le delno ohranjeni in zelo nepregledni.²⁸

Poljedelstvo

Podatki o posevkih so v urbarju iz leta 1630. Najpomembnejša žita so bila oves, rž in ajda, ki so jih sejali z redkimi izjemami na vseh 16 kmetijah. Na 5 kmetijah so sejali tudi pšenico, na treh ječmen in na dveh mešano pšenico in ječmen ali pšenico in rž. Poskusimo oceniti, koliko žita so imeli v povprečju na razpolago na mrzlovrških kmetijah leta 1630. Pri izračunu smo upoštevali velikost helma, ocenjeno porabo semena pred terezijanskimi reformami, ki je bila 30 % pridelka pri ajdi in 33 % pri preostalih žitih,²⁹ in nasipno gostoto ovsa 0,45 kg/L, ajde 0,60 kg/L in 0,75 kg/L pri pšenici, rži in ječmenu.³⁰ Izračunani letni pridelek vseh 16 kmetij

²⁷ Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 223–224. Nenavadno je tudi, da je kupec za Mrzli Vrh 11 pred letom 1630 odštel le 60 ogrskih dukatov, sosednji Mrzli Vrh 9 pa je bil takrat prodan za 260 dukatov, čeprav sta bili takrat kmetiji po posevkih in številu živine podobni. Ne moremo izključiti napačnih podatkov o Mrzlem Vrhu 11 v urbarju.

²⁸ ARS, AS 783 Gospodstvo Škofja Loka, Protokoli podložniških listin, knjige 31–51.

²⁹ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, I. zvezek, str. 245.

³⁰ Razne internetne strani.

skupaj za leto 1630 je 230 kg pšenice, 45 kg mešane pšenice in rži, 3800 kg ovs, 1700 kg ajde, 940 kg rži, 50 kg mešane pšenice in ječmena in 270 kg ječmena. Če od tega odštejemo seme, pride na vsako od 16 kmetij 300 kg žita na leto ali 0,80 kg na dan. V skromnih 80 dekagramih žita na dan na kmetijo je dobro polovico predstavljal oves, četrtno ajda, preostalo četrtno pa predvsem rž. Leta 1630 je po ocenah prišlo na eno domačijo povprečno 5,75 ljudi.³¹

Povprečno so na vsaki kmetiji leta 1630 posejali 13 helmov žita. Na podobni nadmorski višini je v bližini Mrzlega Vrha kmetija Ledine 1, Fojda. To je bila huba, ustanovljena med letoma 1291 in 1318, torej približno tristo let pred rovti na Mrzlem Vrhu. Na tej kmetiji so leta 1630 posejali 31,5 helma žit, večinoma mešano oves in ječmen, pa tudi pšenico in ajdo.

V terezijanskem katastru (1748–1756) so med drugim podatki o desetini. Deset od 14 kmetij je takrat večino desetine poravnalo z žitom. Oddajali so rž, oves in ajdo, torej žita, ki so predstavljala veliko večino posevkov že leta 1630.

Pridelava lana in izdelava prediva in platna

V loškem gospostvu je bila pridelava lana in izdelava platna zelo pomembna dejavnost.³² Leta 1630 je pri 11 kmetijah na Mrzlem Vrhu med posevki naveden tudi lan, 8 kmetij pa je poravnalo večino desetine z oddajanjem platna. Grobo platno (Rupfen) so oddajali štirje, bolj fino (Leinwath) trije, pri enem pa vrsta platna ni navedena. V terezijanskem katastru (1748–1756) sta platno kot večino desetine oddajali le še dve kmetiji, 13 pa jih je oddajalo predivo za desetino in kot dajatev sodniku. Oddano platno je bilo srednje fino (rupfen Leinwath). Merska enota za platno je bila lakat, nemško elle, stab (276 cm platna, širine platna je bila 69 cm). Lakat platna je leta 1703 veljal 40 kr.³³

Živinoreja

Leta 1630 so kmetje na Mrzlem Vrhu na vseh kmetijah redili govedo, ovce pa na 10 kmetijah, skupaj 113 govedi in 54 ovc. Domnevamo lahko, da so si par vprežnih volov lahko privoščile vse kmetije, ki so imele vsaj 5–6 govedi, takih pa je bilo 13.³⁴ Na hubi ali gruntu Ledine 1 (Fojda) na podobni nadmorski višini so takrat redili 18 govedi, 6 ovc in 8 koz.

Dajatve

Davčno obremenitev po urbarju iz leta 1630 in po terezijanskem katastru (1748–1756) je natančno analiziral Blaznik ob primeru hube Jurija Jurijovčiča iz Krnic.³⁵ Leta 1630 je lastnik te hube plačeval približno tri in pol goldinarja loškemu

31 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 428.

32 Blaznik, SKL, str. 280–281.

33 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 448. Kos, *Zgodovinski pobirki*, str. 28.

34 Za oceno uporabimo razmerje govedi iz leta 1754 v Lučinah, ki je bilo 2 vola : 2,3 krave : 0,5 bika : 2,3 mladega goveda, glej Leben Seljak, Petra in Demšar, Alojz: *Hiše na Lučinskem med letoma 1291 in 1785*.

35 Blaznik, Analiza neposredne obremenitve grunta v Krnicah v Poljanski dolini 1630, str. 20–23. Jurijovčičeva huba je kasnejša kmetija Krnice 6, Erjavc: Leben Seljak, Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 380.

gospstvu, 5 goldinarjev deželnega davka, 7 goldinarjev desetine in prispevke v naravi v vrednosti 1 goldinarja cerkvi. Do nastanka terezijanskega katastra so se tem dajatvam pridružile še kontribucija (6 fl., deželni davek) in robotnina (3 fl. 45 kr., davek loškemu gospstvu).

V urbarju loškega gospstva iz leta 1630 sta deželni davek in prispevki loškemu gospstvu navedena sumarno pri vsaki kmetiji. Na Mrzlem Vrhu je 16 kmetij plačevalo povprečno po 1 fl. 26 kr. deželnega davka in davka loškemu gospstvu. To je le približno šestina davka, ki ga je plačeval lastnik hube Jurijovčič v Krnicah. V terezijanskem katastru (1748–1756) sta ta dva davka pri Jurijovčiču nespremenjena.³³ Kmetije Mrzlega Vrha pa so v povprečju plačevale 2 fl. 14 kr. teh dajatev, to je 56 % več kot leta 1630. Sorazmerno višja pa je bila na Mrzlem Vrhu desetina. Pri Jurijovčiču je bila desetina leta 1630 približno enaka deželnemu davku in prispevkom loškemu gospstvu. Kmetije Mrzli Vrh 8, 9 in 11, ki so leta 1630 plačevale desetino v denarju, so plačale okrog 4 goldinarje, to je dva- do trikrat več desetine kot deželnega davka in prispevka loškemu gospstvu. Desetina je na Mrzlem Vrhu do nastanka terezijanskega katastra (1748–1756) še naraščala. Kmetiji Mrzli Vrh 2 in 4, ki nista bili večji kot kmetije Mrzli Vrh 8, 9 in 11, sta takrat plačali 9 oziroma 6 goldinarjev desetine. Na teh primerih vidimo, da je loško gospstvo rovte na začetku manj obremenilo z dajatvami, ko pa je rovtom sčasoma narasla gospodarska moč, je dajatve povečalo.³⁶

Zaključek

Mrzli Vrh so izkrčili in poselili od druge polovice 16. stoletja do prvih let 17. stoletja v obdobju rovtarske kolonizacije. Rovte so poimenovali kmetije, nastale s krčenjem hribovskega gozda. Kmetije Mrzlega Vrha ležijo na nadmorski višini nad 900 metrov (10 kmetij), dve sta bili nad 800 metri, dve pa na približno 600 metrih. Kmalu po naselitvi je sredi 17. stoletja nastopilo najhladnejše obdobje male ledene dobe,³⁷ ki je kmetijam na visoki nadmorski višini verjetno poslabšalo že tako težke življenjske razmere. Ohladitev bi lahko bila tudi vzrok za nakazano nazadovanje nekaterih kmetij med letoma 1630 in 1785, vendar nobene kmetije niso opustili.

Iz urbarja in terezijanskega katastra smo dobili podatke o posevkih, številu živine in dajatvah leta 1630. Dajatve so do nastanka terezijanskega katastra (1748–1756) precej narasle. Kmetje z Mrzlega Vrha so pri zvišanju dajatev delili usodo s preostalimi rovtarji, podložniki loškega gospstva. Leta 1630 so pomemben del dajatev poravnali s platnom, dajatve v denarju večinoma niso presegle 2 goldinarjev. V času nastanka terezijanskega katastra so plačevali denarne dajatve in oddajali žito in prejo.

Prehrana prebivalcev Mrzlega Vrha leta 1630 je bila sestavljena predvsem iz žit ovsa, ajde in rži. Pšenice so sejali zelo malo. Iz dajatev vidimo, da so izdelovali sir in imeli perutnino. Na 10 kmetijah so redili ovce, koz pa niso imeli.

³⁶ Blaznik, *Škofja Loka in loško gospstvo*, str. 228–238.

³⁷ Ogrin, *Spreminjanje podnebja v holocenu*, str. 61–62.

Krajšave in enote

fl.	goldinar deželne veljave, delil se je na 60 krajcarjev (kr.)
helm	20,12 litra, enota za žito
kv. klafter	3,56 kvadratnega metra
L	liter
ogrski dukat	goldinar nemške veljave, trije ogrski dukati so veljali štiri goldinarje
oral	1600 kvadratnih klafter ali 0,5677 hektarja
mer.	mernik ljubljanske veljave, 26,5 litra
str.	stran
šk.	škatla
zv.	zvezek
(...)	nečitljivo

Viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

– AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 150, 151, 211, 212, 213.

– AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko: šk. 88, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 101, 102.

– AS 783, Gospostvo Škofja Loka: knjiga 10, 18.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki:

– ZAL, ŠKL 364: Glavna zemljiška knjiga gospostva Škofja Loka, t. e. 1.

– ZAL, ŠKL 364: Zemljiškknjižna evidenca lastnikov, domačih imen, katastrskih občin in vložkov 1900–1930, t. e. 245.

Literatura

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Blaznik, Pavle: Analiza neposredne obremenitve grunta v Krnicah v Poljanski dolini 1630, *Kronika*, 17 (1969), str. 20–23.

Miloš Bavec et al.: *Geologija Slovenije = The geology of Slovenia*. Ljubljana : Geološki zavod Slovenije, 2009.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino; Državna založba Slovenije, 1970.

Jelenec, Janez: *Ledinska kronika*, Ledine: Župnijski urad, 2009.

Kos, Franc: Loško gospostvo okrog 1630. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 7 (1897) str. 185–204.

Kos, Franc: Zgodovinski pobirki iz loškega okraja. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1892) str. 1–29.

Leben Seljak, Petra in Demšar, Alojz: *Knjiga hiš na Žirovskem*, Žiri: Pegaz International, 2010.

Leben Seljak, Petra in Demšar, Alojz: *Hiše na Lučinskem med letoma 1291 in 1785*. Lučine : KUD Zala, 2011.

Lenček, Jernej: Žirovski svet. *Žirovski občasnik* 8 (1987), št. 11/12, str. 8–15. Ponatis iz *Slovenskega romarja* 2 (1858) str. 89–105.

Ogrin, Darko: Spreminjanje podnebja v holocenu. *Geografski vestnik* 77 (2005), str. 57–66.

Pečelin, Matevž: Na samotnih poteh, *Žirovski občasnik* 8 (1987), št. 11/12, str. 23–24.

Pečelin, Vlasta: Rapalska meja na Žirovskem, *Žirovski občasnik* 25 (2004), št. 34, str. 115–126.

Rajsp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi*, 4. zv. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Stanonik, Marija: *Žiri na meji*. Ljubljana: Pegaz International, 2007.

Lojze Potočnik

Žirovski Ukrajinci

Rapalska meja je med ljudi prinesla strah in negotovost. Med naše ljudi so prišli graničarji in financarji. Graničarji, ki so jim stari Žirovci sprva rekli »grenčerji«, po nemški besedi za mejo (*die Grenze*), so bili v glavnem Srbi. Financarji, »zvaničniki finančne kontrole«, pa so bili po poreklu dveh vrst. Prvi so bili naši, v glavnem priseljenci iz drugih krajev Slovenije ali Kraljevine Jugoslavije. Drugi pa so bili ruski begunci, ki so se zatekli v Jugoslavijo. Po porazu protiboljševističnih sil v ruski državljanski vojni, ki je sledila oktobrski revoluciji, so se velike množice ruskih beguncev preko Krima zgrnile tudi v Kraljevino Jugoslavijo, ki jih je bratsko sprejela.¹

Iz pristanišč na jugu Rusije oziroma Ukrajine so se umikali ostanki poraženih Oboroženih sil južne Rusije, ki so se pred evakuacijo bojevale pod poveljstvom generala Petra Nikolajeviča Wrangla. Evakuiranci iz teh pristanišč so se preko Carigrada umaknili prav v Jugoslavijo. Iz Odese so se januarja 1919 umaknili zlasti ranjenci in civilisti. Večino teh so na angleških ladjah odpeljali v zahodno Evropo, del pa je prišel tudi v Jugoslavijo. Iz Novorosijska so se leta 1919 umaknili monarhistično usmerjeni emigranti in drugi pomembni funkcionarji in ministri v vladi generala Wrangla ter pripadniki že omenjenih Wranglovih vojaških enot, ki so se preko Carigrada oziroma Galipolija umaknile v Jugoslavijo.²

Žirovski Ukrajinci. Fotografija naj bi nastala v Žireh, imen fotografranih nam ni uspelo prepoznati.

1 Skupaj z generalom Wranglom in približno 50.000 pripadniki Ruske carske vojske in njihovih družin.

2 Matej Seljak, *Ruske organizacije v Jugoslaviji*, str. 14.

Del teh ubežnikov je sprejela Jugoslavija in jih zaposlila predvsem kot obmejne stražarje ali carinike, bolj izobražene tudi za druga, celo najbolj zahtevna dela (tudi univerzitetni profesorji so bili med njimi), med drugim tudi v državnih službah.

Člane t. i. Wranglove armade so beograjske oblasti vsaj delno porazdelile kot mejne stražnike na najbolj izpostavljene položaje. Tako so prišli na slovenske meje z Avstrijo, Madžarsko in Italijo – Tretji konjeniški polk pod poveljstvom Ivana Glebova, ki je ostal tam do decembra 1922. Po končani vojaški karieri je Wrangel ustanovil gradbeno podjetje Tehnika, da bi v njem zaposlil svoje ljudi in odgovoril na potrebe beograjske vlade, ki ji je primanjkovalo osebja, usposobljenega za gradnjo cest in železnic. To podjetje, ki je ohranilo vojaško sestavo, je leta 1923 v Prekmurju gradilo železniško progo Ormož–Ljutomer.³

V prvem krogu je že leta 1921 prišlo v Žiri na mejo v službo kakih trideset Rusov oziroma Ukrajincev⁴, kot so jih ljudje imenovali. To so bili wranglovci, pripadniki Ruske carske vojske pod poveljstvom generala Wrangla, ki so se pred Rdečo armado umaknili na Krim in bili tu do konca poraženi. Preživele so rešile britanske in francoske ladje.

Po statističnih podatkih iz leta 1939 obstaja število ruskih emigrantov v Sloveniji, v Ljubljani 293, in Mariboru 94.⁵

V začetku so bile jugoslovanske oblasti pripravljene sprejeti okoli 20.000 beloemigrantov⁶, pozneje se je to število dvignilo na 40.000. Skupno je od maja do decembra leta 1921 v Kraljevino SHS prišlo 40.200 članov vojaškega osebja iz sestave armade generala Wrangla in 33.231 drugih, večinoma civilistov iz raznih mešanih transportov. V obdobju od leta 1919 do 1924 je torej v državo razmeroma organizirano pribežalo skupaj 73.437 ruskih emigrantov.⁷

Pomembnejšo sled so znotraj slovenske družbe pustili civilisti, od katerih jih je ostalo v Sloveniji 588 (po najbolj zanesljivem podatku iz leta 1941). Ti ubežniki, po zakonu organizirani v »Rusko kolonijo«, so se naselili v lesenih barakah, ki jih je Avstro-Ogrska zgradila za vojne ujetnike in so se sprva znašli v izredno težkih življenjskih razmerah. Še najhitreje so se vključili v novo okolje intelektualci, ki so kmalu našli zaposlitev na treh jugoslovanskih univerzah, kolikor jih je tedaj štela mlada država, pri tem jim je na široko odprla vrata tudi novoustanovljena univerza v Ljubljani.

Med rusko beloemigracijo je vsaj nekaj let po končani državljanski vojni veljalo splošno prepričanje, da je emigracija samo prehodni pojav do padca boljševistične diktature v Sovjetski zvezi, ki ji bo sledila zmagovita vrnitev. Ko se je začasnost emigracije iz mesecev prelevila v leta in nato desetletja, je vedno več emigrantov opustilo upanje na vrnitev v domovino. Še bolj skrb vzbujajoče, zlasti za protikomunistično razpoložene emigrante, pa je bilo precejšnje navdušenje mladih ruskih emigrantov, ki so odrasli v tujini, za vrnitev v Sovjetsko zvezo. Verjetno so se zato politično konservativni člani ruske emigracije pri nas odločili za oblikovanje posebne ruske šole, ki bi mlade ruske otroke, včasih že potomce ruskih emigrantov,

3 Radovan Pulko, *Ruski emigranti na Slovenskem 1921–1941*, Vojni muzej Logatec, 2004, str. 13, 27, 31–33.

4 Podatek o številu navaja Ivan Potočnik, *Spomini na mojo mladost*, ŽO, 1989, letnik X, št. 15, str. 67–99.

5 Matej Seljak, *Ruske organizacije v Jugoslaviji*, str. 15.

6 Beloemigrant je splošno razširjen izraz, ki se uporablja za označitev posameznika, ki je bil zaradi nasprotovanja komunistični oblasti med boljševistično revolucijo v Rusiji in državljansko vojno, ki ji je sledila, prisiljen zapustiti Rusijo. Izraz etnično, narodnostno ni omejen samo na emigrante ruske narodnosti, časovno pa zajema tudi emigrante iz Sovjetske zveze v 30. letih 20. stoletja (op. p.).

7 Matej Seljak, *Ruske organizacije v Jugoslaviji*, str. 16.

vzgajala v »beloemigrantskem« duhu. Želja po ohranitvi ruskih prvin, jezika in spomina se kaže tudi v vsakoletnih srečanjih ruskih emigrantov pri ruski kapelici pod Vršičem. Ruska matica je od jugoslovanskih oblasti prevzela skrb za njeno vzdrževanje (op. p.).⁸

Kdaj in kako so se znašli v Žireh?

Ruski begunci (večinoma Ukrajinci) so se zelo dobro znašli med Žirovci. Tako so se začeli ustvarjalno vključevati v žirovski prostor. V Žireh je ostalo v spominu ljudi okoli osem ruskih priimkov: Demoke, Gluhodedov, Ivanov, Kozlov, Lubsky, Petrosenko, Ponomarenko, Razovajev.

Živeli so v skromnih razmerah. Od domačinov pa so se razlikovali po bolj uglajenem obnašanju in navadah. Mnogi izmed njih so se v Žireh poročili, kar pet jih je tu tudi ostalo. Njihovo rusko (ali ukrajinsko) poreklo izpričujejo priimki: Ivanov, Lubski (Lubskij)*, Demoke, Kozlov, Ponomarenko, Gluhodedov, Razovajev.

Zanimiva je zgodba, ko so vprašali Ivana Gluhodedova po dokumentih v Žireh. Mož jim je odgovoril: »Ladja potopila, dokumenti pogoreli.«⁹

Po pripovedovanju starejših Žirovcev so se združevali v dve skupini: prva (oficirska) »pri Cerkvii«, okoli Lubskega, druga (vojaki) pa v Starih Žireh. Zanimiva je pripoved, ki sem jo našel v starejšem Žirovskem občasniku. Pripovedoval jo je pokojnik, ki je bil tudi njihov potomec. Ko so v Žiri prišli »Rusi«, so se obnašali, kot da so nekaj »več«. Poleti so se goli kopali v Župncah. Otroci so bili radovedni in so jim večkrat sledili. Nekoč je nek otrok padel naravnost mednje. To jih je zelo razkačilo. Toda zvečer so se ob polni mizi v gostilni dobro najedli in eden izmed njih (mogoče Demoke!) je pel s tako močnim glasom, da je z njim ugašal celo sveče.¹⁰

Ruskim vojakom je kuhala gospa Ana Jan v gostilni, ki se zdaj imenuje Pr' Kafurju in stoji ob križišču cest, ki peljeta v Idrijo in Logatec, v Starih Žireh.¹¹

Po drugi svetovni vojni pa so bili v zadregi. Niso jih imeli za zanesljive in tudi državljanstva niso imeli. Če so ga, pa so kljub temu veljali za malo sumljive. To je bil čas do Informbiroja leta 1948. Čeprav so otroci dobivali lepe slikanice iz Rusije. Pozneje so se odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo skrhal. Bali so se sovjetskega vdora in Stalina. Bili pa so težki povojni časi, ko so vsi živeli v skromnih razmerah. Vendar so se otroci tedaj več družili med seboj, kot se zdaj, in se tudi več gibali.¹²

V tem dramatičnem trenutku leta 1948 so bili posebej izpostavljeni tudi ruski emigranti v Sloveniji in njihovi potomci, od katerih so se nekateri kljub belogardistični preteklosti svojih staršev izrekli za Informbiro in s tem zašli v kolesje udbovske represije.¹³

V Štalarjevi hiši (Žiri 34) je po prvi svetovni vojni stanovalo kar nekaj ruskih beguncev z družinami. Lastnik Štalarjeve hiše je bil iz Žirovnice (Pek), Jože Jereb, po rodu Loščerjev iz Žirovskega Vrha.

8 Matej Seljak, *Ruske organizacije v Jugoslaviji*, str. 39.

9 Po pripovedovanju gospoda Andreja Poljanška st., »Štefanovega« iz Starih Žirov.

10 Milena Miklavčič, *Prepiri na Žirovskem*, ŽO 1999, str. 43–44.

11 Po pripovedovanju gospoda Francija Jana, »Bahačevega«.

12 Po pripovedovanju Staneta Ivanova.

13 Švajncer, str. 134–135.

General Peter Nikolajevič Wrangel (1878–1928), visoki mož sredi prve vrste, s svojimi častniki, fotografirani v Carigradu, med begom iz Rusije na zahod.

Tukaj je stanovala družina Ivanov s svojimi tremi otroki (Vital, Mara in Matevž), nato so se preselili v drugo hišo. Tukaj je bila še družina Gluhodedov s svojimi prvimi petimi otroki. Gluhodedovi so se nato preselili v izpraznjeno stanovanje družine Ponomarenko, ta pa se je preselila v staro mesarjevo hišo zraven Wolfove pekarnice.¹⁴

Družina Lubski je stanovala pri Lipetu zraven Pečelina (pri Cerkvi) v Žireh.¹⁵

Razovajev pa je stanoval nekaj časa v Stari vasi (pri Paradižarju – pri Lukatu), zraven sedanjega Marketa.

Kdo so bili, kako so se imenovali?

V nadaljevanju jih bomo spoznavali, kakor sem jih našel v zapisih in po pripovedovanju nekaterih domačinov. Seznam je mogoče nepopoln, zato se že vnaprej opravičujem.

Petrosenko (roj. 1904–17. junij 1923)

Menda je bil plemenitega rodu. Najstarejši Žirovci se ga še spominjajo, ker je napravil samomor. Spominjajo se tudi pogreba, ki ga je po vseh pravoslavniških običajih opravil pravoslavni pop iz Ljubljane. Samomor je napravil 17. junija 1923 ob 23.45, po neki sokolski veselici, ko naj bi ga po krivici obsodili, da je zanetil pretep (naj bi pa le miril); drugi, morda celo bolj obveščeni, pa pravijo, da se je s sveta tako žalostno poslovil zaradi nesrečne ljubezni. Gostilničar Bahač mu je napravil spomenik (pod vrhom je imel pravoslavni križ, po spominu Alfonza Zajca),

¹⁴ Iz ŽO 2001.

¹⁵ Glej opombo št. 9.

Spomenik generalu Wranglu v Sremskih Karlovcih, kjer je bil sedež njegovega štaba v begunstvu.

General in baron Wrangel na boljševiškem plakatu (drugi z leve), med sovražniki revolucije.

ki so ga naši oblastniki po drugi svetovni vojni podrli. Žalostno je, da smo si s tem uničili svojevrstno kulturno bogastvo v kraju.

O tem je tudi zapis v *Spominih na mojo mladost* Ivana Potočnika (ŽO, 1989):

»Danes (20. VI. 1923) pa so pokopali nekega Rusa ki se je v nedeljo ponoči ustrelil. Bil je omenjeni večer na sokolski veselici. Gotovo tudi precej vinjen se je razburil, ker ga ni maralo neko dekle (Volfova Meri). V jezi je razbil nek liter, in ga ni mogel ali hotel takoj plačati, nakar ga je vrgel Bahač ven, in so ga še nekaj klofutali, dasi je bil njih redni član. Potem je odšel takoj v finančno stražnico, kjer je dobil puško, in se ustrelil v glavo in srce. V mrtvašnico so ga pripeljali ob 4h zjutraj. V torek je prišel iz Ljubljane pravoslavni pop, in naslednji dan so ga pokopali. Prišlo je zelo veliko Rusov, in drugih pograničarjev skupaj. Tudi drugega ljudstva je bilo, kakor ne zlepa pri kakem drugem pogrebu. Sokolski pevski zbor mu je tudi zapel žalostinko.«¹⁶

Ivan Gluhodedov (roj.1888–1969) & Štefanija (roj. Peternelj)¹⁷

Ta številna družina je zanimiva že od vsega začetka. Oče Ivan Gluhodedov je bil Ukrajinec in je prihajal iz kraja Belovodsk, okraj Harkov. V Jugoslavijo je prišel po prvi svetovni vojni z drugimi pripadniki ruske carske vojske in njihovih družin.

Stanoval je v Starih Žireh. Najprej je bil finančar na meji. Potem je postal čevljar. Z ženo Štefanijo je imel sedem otrok. To so:

Ivan Gluhodedov (roj. 23. 8. 1925–2010) & Dana Demšar.

¹⁶ Glej opombo št. 4.

¹⁷ Od gospe Anice Kavčič (roj. Gluhodedov) iz Nove vasi, delno od gospoda Nejka Podobnika.

Vera Gluhodedov (roj. 1928–2008), samska.
Stane Gluhodedov (roj. 1930) & poročen (?), živi v Nemčiji.
Štefka Gluhodedov (roj. 1933) & Janez Ušeničnik (»Udovnkov s Sela«).
Anton Gluhodedov (roj. 1935) & poročen (?).
Jože Gluhodedov (roj. 1937) & Tejka Sedej.
Anica Gluhodedov (roj. 1942) & Janez Kavčič.

Timotej Ponomarenko (roj. 1893–1964) & Marija (roj. Peternelj – Kovačeva, roj. 1895–1965)¹⁸

Po narodnosti je bil Ukrajinec iz kraja Višnjaki, okraj Harkov. Najprej je delal na meji. Potem se je oprijel čevljarstva, čeprav ni bil izučen čevljar. Stanoval je v Starih Žireh. Poročil se je 12. 9. 1922. Imel je dva potomca:

Stane Ponomarenko (roj. 1923), med drugo svetovno vojno je bil v partizanih, oficir – polkovnik, se je odselil iz Žirov. Njegova vnukinja Špela Ponomarenko (roj. 2. 10. 1981, Koper) je kajakašica na mirnih vodah. Leta 2010 se je udeležila olimpijskih iger v Pekingu in v vožnji na 1500 metrov osvojila šesto mesto.

Marta Ponomarenko (roj. 1934) & Karl Pivk (že pokojni). Živi v Rakulku (Žiri).

Matej Ivanov (roj. 1896–1970) & Marija (roj. Mravlje), po domače Bostarjeva¹⁹

Po narodnosti je bil Ukrajinec. V Žireh je bil najprej graničar. Nato se je oprijel čevljarstva, čeprav ni bil izučen čevljar. Z ženo Marijo Mravlje je imel naslednje potomce:

Vital Ivanov (roj. 28. 4. 1927–27. 3. 1943), samski. Med drugo svetovno vojno je padel na Gorah nad Idrijo.²⁰

Mara (Marija) Ivanov (roj. 1928) & Milojko Stanković (oficir).

Matevž Ivanov (roj. 9. 7. 1929–9. 5. 1945), samski; Matevža je na cesti pri Fužinah tik pred osvoboditvijo raznesla tankovska mina. Žalostno slovo pred več kot šestdesetimi leti. Njegovi prijatelji so sami nesli krsto z njegovimi ostanki na Dobračevo.²¹

Anica Ivanov (roj. 1931) & Marjan Bogataj.

Ksenja Ivanov (roj. 1932) & Anton Podobnik.

Mila Ivanov (roj. 1934) & Jože Justin.

Stane Ivanov (roj. 1936) & Ana Ivanov, živi v Ljubljani.

Štefan Lubski (roj. ?–1975) & Roza (roj. Kolenc), po domače Zaklerjeva

Bil je najprej carinik in pozneje občinski uradnik (njihovi številni potomci so pravi Žirovci, lahko rečemo nadpovprečno nadarjeni). Imel je dva potomca.

Anton Lubski (roj. 1927–30. 6. 1942), padel v drugi svetovni vojni, star 15 let.

Pavel Lubskij, pilot & Maja Jerman.

Dne 30. junija 1942 je v Loški dolini padel dijak Anton Lubsky, sin Štefana Lubskega iz Žirov. Kot šestnajstletni dijak se je v Ljubljani pridružil SKOJ-u, odšel marca v partizane in se udeležil mnogih akcij na Notranjskem, kjer je padel.²²

¹⁸ Od gospe Marte Pivk (roj. Ponomarenko) iz Rakulka in od gospoda Alfonza Zajca, »Deklovega«.

¹⁹ Glej opombo št. 12.

²⁰ Iz ŽO 1990.

²¹ Glej opombo št. 20.

²² Vinko Govekar, *Loški razgledi 1968*.

Štefan Herovec (ali Horovec) & Zofija Kogovšek (roj.?-1945)

V Žireh naj ne bi več imel potomcev. V Jugoslavijo je prišel z vlakom, bil je premožen študent. V Žiri je prišel kot begunec. Najprej je bil graničar, nato financar na meji. Pokopan je v Slavonski Požegi na Hrvaškem. Imel je dva potomca v Starih Žireh, eden je umrl pred leti.

Boris Herovec (roj. 15. 11. 1929–2003) & Erna (roj. Oblak), živi v Starih Žireh.

Nada Herovec (roj. 1934), živi v Bosni in Hercegovini (Republika Srbska).

Demoke (ali Demokejev?)

Bil je zelo dober pevec. Žirovci so v cerkvi lahko poslušali čudovit Demokejev bas, ki je bil še posebej prepoznaven, saj določene besede ni mogel zapeti lepo po slovensko, in jo je zapel po rusko. V Žireh je prebival eno leto, stanoval je »Pri Poljanški« zraven cerkve. Bil je manjše rasti.²³

Mihail Razovajev (roj. 10. 8. 1892–1976) & Marija (roj. Blažič) Mazzini (Jurčnkova) (roj.?- 12. 5. 1984).

Cilka (roj. 18. 1. 1923–15. 8. 1981) & Janez Pavlič

Antonija (roj. 11. 1. 1925), živi na Jesenicah.

Mihail Razovajev je živel z Marijo Mazzini (roj. Blažič). Marija Mazzini je umrla 12. 5. 1984 na Jesenicah. Hči Cecilija je bila rojena 18. 11. 1923, umrla je 15. 8. 1981. Poročena je bila z Janezom Pavličem. Hči Antonija je bila rojena 11. 1. 1925, zdaj živi v domu dr. Franceta Berglja na Jesenicah.²⁴

Cilka je mati novinark Vlaste Felc. Tončka je mati znanega pisatelja in računalniškega strokovnjaka Mihe Mazzinija.²⁵

Mihail Razovajev (izrezan iz skupinske fotografije), stari oče novinark Vlaste Felc in pisatelja Miha Mazzinija.

²³ Po pripovedovanju Leopoldine Možina (roj. Kavčič), Žirovke, ki je zdaj v Domu upokojencev v Škofji Loki.

²⁴ Podatke posredovala Vlasta Felc.

²⁵ Iz ZO 2004.

Nikolaj Kozlov (roj. 1887–1968)

Svoj pečat je Žirem dal Kozlov, njegov nezakonski sin Pavel je po drugi svetovni vojni organiziral prvo gasilsko šolo v Sloveniji.

Rojen je bil leta 1887 v mestu Razanj, ki leži 80 km južno od Moskve. Po narodnosti je bil Rus. Umril je leta 1968 v Mariboru. Kot oficir ruske carske vojske je bil štirikratni heroj iz prve svetovne vojne. Stike z nečakinjo v Sovjetski zvezi je imel do leta 1948.²⁶

Ob prihodu v Kraljevino SHS (Jugoslavija) je bil najprej finančar na rapalski meji v Selški dolini.

V Davči se mu je rodil prvi otrok:

Viktor Frelj (roj.?), že pokojni.

Nato je prišel v Žiri, kjer je bil finančar na meji. V Žireh je imel naslednjega potomca z

Ivanko Kristan (roj. ?–u. 1995, na Ledinici):

Pavel Kristan (Kozlov), roj. 1923 na Pepl na Ledinici, u. v Medvodah 2000).

Po drugi svetovni vojni je Pavel Kristan leta 1950 organiziral prvo gasilsko šolo v Sloveniji, in sicer v gasilskem domu v Žireh. Bil je tehnični vodja gasilske šole. Šola se je kmalu zatem preselila v Medvode in je pred kratkim praznovala svoj jubilej.²⁷

Pri Ivanki Kristan je imel vojaško suknjo iz ruske vojske. Zelo jo je spoštoval, z nostalgijo na Rusijo.

Nato je odšel v Prekmurje. Najprej je bil na avstrijski meji. Tam je imel *dve hčerki* z domačinko.

Nato je odšel v Hodoš na jugoslovansko-madžarsko mejo. Bil je finančar. Tam se je poročil z Ano Lepše (por. Kozlov). Z njo je imel hčer:

Olga Kozlov (por. Švajger), (roj. 1933, živi v Prekmurju).²⁸

Zaključek

Ta tema me je zanimala zato, ker sem na Teološki fakulteti (visokošolski program) v Ljubljani diplomiral iz ekumenizma. V diplomski nalogi sem pisal o pravoslavni cerkvi in grkokatolikih v nekdanji Sovjetski zvezi (Ukrajini). O žirovskih »Ukrajincih« sem si prizadeval raziskati in zbrati zadnja pričevanja, če so še mogoča, kajti te družine se že ves čas močno in ustvarjalno vključujejo v življenje na Žirovskem.

Na žalost pa moram poudariti, da tudi Slovenci premalo vemo o Ukrajincih in Rusih. Imamo izkrivljene predstave o tem, kdo so. Slovenci še zmeraj enačimo Ruse in Ukrajince in jih dajemo v isti koš.

Ne smemo pozabiti dejstva, da smo tako Slovenci kakor tudi Ukrajinci (zahodni del) živeli nekaj časa skupaj v avstro-ogrski monarhiji. Izsledki kažejo, da je v Republiki Sloveniji znanih veliko ukrajinskih priimkov (s končnim obrazilom -ko, priimki, ki spominjajo na ptiče, živali ipd). Večina teh se je sčasoma asimilirala. Nadalje, tukaj gre za priseljence iz Galicije in Bukovine, ki so se naselili po vsej državi že pred prvo svetovno vojno, predvsem v Ljubljani, Mariboru in Celju.

²⁶ Po pripovedovanju gospe Olge Švajger (roj. Kozlov) iz Maribora.

²⁷ Joži Kacin, *V zavetju Lintverna – 120 let PGD Žiri*, str. 32.

²⁸ Glej opombo št. 26.

Potem moram še omeniti drugi val priseljencev, ki je prišel po prvi svetovni vojni kot poražena ruska carska vojska. Ti pa so se kot posamezniki tudi zatekli v naše kraje na Žirovskem.

Z skupnimi močmi bomo lahko dobili jasnejšo sliko o njih, kdo so bili in kakšna je bila njihova usoda, ki jih je pripeljala iz Rusije tudi v kraje na Žirovskem.

Zahvaljujem se vsem, ki so mi pomagali zbirati podatke o tej temi.

Viri iz ŽO in Loških razgledov:

ŽO 1989, letnik 10, št. 15, str. 67–99.

ŽO 1990, letnik 11.

ŽO 1999, letnik 20.

ŽO 2001, letnik 22.

ŽO 2004, letnik 25, številka 34.

ŽO 2006, Stane Gluhododov, str. 41–42, intervju je opravil Nejko Podobnik.

Loški razgledi 1968.

Ustni viri

* Po Slovenskem pravopisu (2001) se ukrajinski priimki s končnico -ij (Hmel'nyc'kyj) zapisujejo s slovensko končnico -i (Hmelnicki), torej tudi Lubski. Ker nisem dobila podatka o zapisu tega imena v uradnih dokumentih, sem pustila obliki, kot ju navaja avtor članka, torej tudi Lubsky, Lubskij (op. lektorice).

Pripis urednika: Avtor tega zapisa se je lotil ene od tistih tem, za katere je bil skrajni čas, v marsikaterem oziru pa že prepozno. »Žirovski Ukrajinci«, o katerih piše, niso več med živimi, tudi njihovi neposredni potomci so že v letih ali pa so tudi ti že odšli. Je pa še nekaj podobnih domoznanskih nalog, za katere sem kot urednik avtorje iskal, a jih nisem našel. Na primer raziskava in članek o razmeroma številni žirovski čevljarski koloniji, ki je v zadnjih letih pred 2. svetovno vojno živela v Beogradu. Druga je o tem, kako so morali mnogi Žirovci v dneh po začetku 2. svetovne vojne, po 6. aprilu 1941, kot prebivalci kraja ob meji na begunsko pot proti Dobrovi pri Ljubljani, ki je bila izbrana za kraj njihove evakuacije. Tretja bi lahko bila o udarniškem delu v letih po 2. svetovni vojni, ki je bilo takrat zapovedano, danes pa je mladim tako rekoč nedoumljivo ... In tako dalje. Če bi si kdo še upal raziskati te in druge teme, ga vabimo k sodelovanju.

V SPOMIN

Nejko Podobnik

Mož, ki je iskal najstarejše poti na Žirovskem

Ob smrti našega sodelavca mag. Branka Mlinarja

Leto dni je minilo, odkar smo izgubili sodelavca Žirovskega občasnika, po poklicu geografa in statistika, po dejavnosti pa tudi vztrajnega raziskovalca naše preteklosti in žirovske okolice, zvestega Žirovca in dobrega prijatelja mag. Branka Mlinarja.

Rojen je bil 22. septembra 1923 v Žireh kot srednji od petih sinov Amalije in Antona Mlinarja. Oče je bil samostojni obrtnik, čevljarski mojster, mati gospodinja, kmetica in nekaj časa tudi gostilničarka na svojem domu pri Vrbančku v Račevi.

Osemletna osnovna šola, ki jo je Branko končal v Žireh, ni imela statusa nižje gimnazije (na njej se ni poučevala algebra, fizika, kemija, niti tuji jeziki – razen srbohrvaščine). S takšno začetno izobrazbo se je lahko vpisal le v poklicno šolo. V nasprotju z večino Žirovcev, ki so izbrali poklic čevljarja, se je odločil za trgovski poklic. Leta 1941 je v Tržiču postal trgovski pomočnik in na začetku vojne ostal doma brez službe, zato si jo je poiskal v Reutlingenu pri Stuttgartu. Tam bi lahko

Branko Mlinar s sinom Radom.

mirno dočakal konec vojne. Če bi bil doma, bi se januarja 1943 (kot vsi gorenjski fantje, rojeni leta 1923 in 1924) moral odzvati mobilizaciji v nemško vojsko ali pa se priključiti partizanom. Za odhod v partizane se je prostovoljno odločil spomladi 1944. Njegovo partizanstvo pa se je nesrečno končalo že po nekaj dneh. Bil je hudo ranjen v nogo. Brez prave zdravniške pomoči se je nekaj časa skrival doma v Račevi in pri sosedih (čeprav so bili njihovi sinovi domobranci). Konec vojne je dočakal v nemških zaporih v Begunjah na Gorenjskem. Kmalu zatem se je stanje njegove noge zaradi slabo zaceljene rane še poslabšalo. Razvila se je tromboza in nogo so mu morali amputirati ...

Po vojni je nastopilo splošno pomanjkanje kadrov. Nekatera dekleta so postale učiteljice že po končanem trimesečnem tečaju; Branko je v Ljubljani končal trimesečni združni tečaj in se zaposlil pri Zadržni zvezi Slovenije. Življenjska tragedija, zaradi katere je ta mladi človek postal invalid, ga ni strla; še več: to je bil zanj impulz za sistematično izobraževanje. Ob delu je končal nižjo gimnazijo, srednjo ekonomsko šolo in višjo pedagoško šolo (geografija in zgodovina). Po zaposlitvi na Republiškem zavodu za statistiko se je vpisal še na univerzitetni študij geografije. Z diplomom profesorja geografije je še imel energijo za podiplomski študij, vezan na delo, ki ga je opravljal na Zavodu za statistiko, in si pridobil naziv magistra geografije. Medtem se je leta 1951 poročil in imel dva otroka: sina Rada in hčer Majo (žena sedanjega zunanjega ministra Samuela Žbogarja).

Bil je nemiren duh; vse ga je zanimalo. Veliko je potoval. Tudi športa ni opustil, odlično je plaval; tudi planinaril je in se vzel na Triglav, kar z dvema berglama ni lahko.

Nezlomljivi raziskovalni instinkt ga je privedel tudi med sodelavce Žirovskega občasnika. Z bratom Milošem sta prehodila vso žirovsko okolico in odkrila marsikaj. Branko je o tem večkrat pisal. Na primer o poti nad Tabrom proti Breznici, kjer je peljala starodavna, deloma tlakovana tovarna pot, morda iz rimskih časov; pa o zanimivih ostankih zidov pod Breznico, ki si jih še danes ne znamo strokovno utemeljeno razložiti. Tako velja tudi za skrivnostne kamnite zapore po Žirku. Za mlade raziskovalce je tu lep izziv. Branko je med drugim odkril ostanke rimskega limesa na območju Mrzlega vrha, znamenite rimske zapore iz prvih stoletij našega štetja, ki je zapirala vdore vzhodnih ljudstev v sončno Italijo ...

Svoje znanje in vednost pa je Branko nesebično posredoval mlajšim, ki so nas zanimalo podobne stvari. Če hodi po naravi človek brez izkušenj, ne vidi nič, zlasti ne tistega, kar deloma prikriva zemlja. Ko pa začneš gledati z vednostjo in razumom, se odpirajo nova in nova vprašanja. Razvname te raziskovalna strast, to pa je osnova za sistematično delovanje. In to nam je dal Branko.

Kako malo vemo drug o drugem. In kakšna izguba je to za ljudi, za družbo. Za večino Žirovcev je bil Branko neznanec do leta 1977, ko sem v rubriki Naši rojaki v alpskem časopisu *Delo-življenje* skušal predstaviti njegovo delo in življenje.

Bil je tudi sodelavec pri nastajanju Nacionalnega atlasa Slovenije in Inštituta za geografijo pri Univerzi v Ljubljani. Med drugim je v okviru tega projekta pripravil karto avtobusnega prometa. Sploh je bilo čuditi, kako je znal znanje, pridobljeno s študijem, povezovati s praktičnimi, poklicnimi vprašanji, ki so se kazala na Zavodu za statistiko Republike Slovenije, kjer je napredoval vse do namestnika direktorja. Za vse to pa se je bilo treba še dodatno izpopolnjevati s študijami knjižničnega gradiva s področja statističnih analiz pa tudi z mednarodnimi zvezami. Pri tem velja še posebej

Mag. Branko Mlinar kot namestnik direktorja Zavoda za statistiko Republike Slovenije.

omeniti sodelovanje z nemškimi strokovnjaki, kar je pospeševalo posodabljanje delovanja Zavoda za statistiko, zlasti njegovih metod delovanja pri analizah in pristopih. Določene analize so bile podlaga za posodabljanje delovanja v vsej Jugoslaviji. Njegove izsledke so uporabljali tudi nekateri ameriški Slovenci; eden od njih je leta 1967 objavil še posebno pohvalno recenzijo *Statističnega letopisa 1967*.

Ne bom se poglobljal v zahtevno strokovno problematiko, s katero se je ukvarjal naš rojak. Omenim naj le besede njegove sodelavke ob slovesu: »Njegova privrženost publicistiki je presegala okvire statističnega zavoda; s komentarji o konjunkturalnih gibanjih je sodeloval v publikacijah *Gospodarski vestnik*, *Ekonomska politika* in *Kmečki glas*. S prispevki je sodeloval na sestankih Jugoslovanskega statističnega društva, na konferencah Zveznega zavoda za statistiko in na drugih posvetovanjih. Njegov prispevek k publicistiki slovenske statistike je bil in je še vedno zelo pomemben: v času, ko je bilo objavljane in komentiranje podatkov o Sloveniji zaradi takratne ureditve jugoslovanskega statističnega sistema omejeno na jugoslovanske publikacije, je vzpostavil samostojno slovensko statistično publicistiko. To je razvijal vse do upokojitve in poskrbel tudi za prenos znanja na mlajše sodelavce. Še danes smo začuden, kako sodobno zasnovano je bilo takrat njegovo razmišljanje o publiciranju.«

Posebej se mi zdi potrebno omeniti mnenje, ki ga je ob 80-letnici Branka Mlinarja zapisal dr. Milan Natek: »Spominjamo se ga tudi slovenski geografi. S svojim delovanjem na področju socialne in gospodarske geografije smo se lahko naslonili na verodostojno statistično dokumentacijo. S širokopoteznimi in poglobljenimi geografskimi analizami statističnega gradiva so bili ugotovljeni številni novi prostorski pojavi in procesi, ki so sooblikovali in spreminjali podobo in pomen geografskih sestavin v naših pokrajinah. Številni izsledki geografskih raziskovanj, ki so temeljili na kvantitativnih metodah in kritični uporabi statističnega gradiva, so prispevali, da je postala geografija ena izmed najpomembnejših aplikativnih ved pri raziskovanju prostorske stvarnosti. Naj povem še, da je bil med letoma 1984 in 2002 zunanji sodelavec *Enciklopedije Slovenije*, kjer je sodeloval kot predlagatelj, realizator in recenzent gradiva za grafično prikazovanje statističnih podatkov. Za prikaz občin v *Enciklopediji Slovenije* je izdelal jedrnat, a nadvse poveden statistični prikaz z dvajsetimi nadvse karakterističnimi kazalci. Branko Mlinar je bil med pomembnejšimi oblikovalci in usmerjevalci statističnih raziskav na Slovenskem. Od začetka izhajanja mesečne revije *Prikazi in študije* so se uspešno uveljavili trije njegovi metodološki koncepti: a) raziskovanje mesečnega nihanja pojavov v posameznem letu in primerjava teh nihanj z desetletnimi; b) metoda dekompenzacije časovnih vrst po ameriškem programu »x-11«, ki je bila vključena v uradni del revije *Mesečni statistični pregled*; c) metoda tokov linijskega prevoza potnikov kot podlaga za analizo regij in regionalnih nivojev. Kot avtor in urednik je sodeloval pri izdaji številnih jubilejnih in reprezentativnih publikacij, ki jih je izdal Zavod: *Slovenija v Jugoslaviji*, 1968; *Slovenija 1945–1975*, Ljubljana 1975. Poleg tega je objavljajl v *Gospodarskem obzorniku* in *Gospodarskem vestniku* in 16 drugih publikacijah v Sloveniji in Jugoslaviji. Mag. Branko Mlinar je mnogo prispeval k uveljavitvi geografije na statističnem področju, obenem pa pripomogel k večji dostopnosti zbranega statističnega gradiva za potrebe najrazličnejših geografskih preučevanj.«

Pri tem obsežnem delovanju je ves čas kazal svojo doslednost in vztrajnost. Mi, doma v Žireh, smo ga spoznali kot simpatičnega spodbujevalca, ki je hkrati pričakoval, da se bo dogovorjeno tudi opravilo. Pri tem velja omeniti svojstveno

osebnostno noto, ki jo je spoznal tudi kdo od njegovih bratov, ko je bila polemika o posameznih vprašanjih v smislu »Kdo ima prav?« najbolj ognjevit. »Kaj bi se kregali, naj bo tako, kot jaz pravim!«, je odrezal Branko.

Žiri, 30. avgust 2011

Pripis urednika: Branko Mlinar se je rodil 22. septembra 1923 v Stari vasi (zdaj Žiri), umrl je 9. novembra 2010 v Ljubljani, pokopan je na Žalah. Zdaj ko ga ni več, moram zapisati, da mi je žal, ker se kot urednik nisem še bolj odzival na njegove dragocene pobude. V *Žirovskem občasniku* so izšli njegovi članki:

– *Ob drugem zvezku Knjižnice Žirovskega občasnika* /o knjigi Marije Stanonik Promet na Žirovskem/, št. 14, str. 194–195.

– *Nekaj drobcev /o stavbni dediščini starih Žirov*/, št. 15, 149.

– *Žirovsko jezero – da ali ne?*, št. 7/8, 103–106.

– *Limes in Žirovsko* /nadslov Rimljani na Žirovskem/, št. 21/22, 143–165.

Marsikatera od trditev v teh zapisih še vedno išče svoj odmev.

Lojze Potočnik

Duhovnik Mirko Žakelj

Diamantni mašnik Mirko Žakelj, 26. julija 2009.

Mirko Žakelj je bil rojen na Breznici (št. 9) pri Žireh 12. decembra 1919 (tedaj še v župniji Žiri). Leta 1922 je Breznica prišla pod Italijo, zato so otroci z Breznice že morali hoditi v šolo v Ledine. Mirko je tja hodil 5 let, bil nato eno leto v ljubljanskem Alojzijevišču v pripravnici, gimnazijo z maturo pa je dokončal v Gorici. Med študijem bogoslovja je pet let prebival v malem semenišču, tri leta pa v velikem. V mašnika je bil posvečen 3. junija 1944 v cerkvi Srca Jezusovega v Gorici (Oznanilna knjiga 18/6–44). Slovesno novo mašo je obhajal v Ledinah 18. junija 1944.

Na novi maši je pridigal župnik Janez/Ivan Miklavčič iz Zavrata. Ta se je skupaj z župnikom Petrom Likarjem z Gor pripeljal z vozom skozi Idršek. Tam sta naletela na prekopano cesto, ker je bila nemška hajka na partizane. Sedem partizanskih žrtev so pokopali pri cerkvi na Vrsniku, verjetno jih je pokopal še župnik Žagar.¹

Še med drugo svetovno vojno je novomašnik Mirko Žakelj prevzel župnijo Ledine iz rok župnika Žagarja. Kot mlad duhovnik je bil v Idriji kaznovan z zaporom, češ da je širil protidržavno literaturo in agitiral proti zadrugam. Kmalu po vseh svetih leta 1954 je moral v 30-dnevni zapor, ker je govoril proti shodu na Okroglici. Na 30 dni zapora je bil obsojen leta 1955 (od januarja do februarja) v Tolminu, decembra 1955 je petnajst dni predsedel v Novi Gorici, ker se je v cerkvi obregnil ob modo. Vrstile so se tudi denarne kazni (sedem) in poboljševalna dela: zaradi poučevanja verouka, zbiranja prostovoljnih prispevkov, zaradi grožnje staršem, ki ne pošiljajo otrok k verouku, grožnje s smrtnim grehom iz istega razloga, zaradi neprijavljenega gosta, nepravilne prijave gospodinje, neprijavljenega shoda v župnišču, zaradi nasilja nad veroučenci ...

V župniji Ledine je bil enajst let, zatem šest let v Zavratacu, štiri leta na Vogrskem.²

25. junija 1961 je postal župnijski upravitelj v župniji Osek. Do leta 1963 se je nadaljevala tradicija souprave (excurrento) župnije Osek iz Vogrskega. V župniji Vogrsko je ostal do avgusta 1965, ko je odšel v Volče pri Tolminu.³

Tam je bil nato enajst let, do leta 1976, petnajst let (od leta 1976 do upokojitve leta 1991) pa v Mirnu pri Šempetru (Gorica), od leta 1991 je kot župnik v pokoju deloval na Planini pri Ajdovščini. Sredi junija 2004 se je po dveh tednih bivanja v bolnišnici preselil v duhovniški dom v Šempetru pri Gorici.⁴

Leta 2009 se je preselil v dom starejših občanov Bor v Črnem Vrhu nad Idrijo. 12. decembra 2009 je praznoval visok jubilej, devetdeseti rojstni dan. Kljub visokim letom, bolezni, ki ga je prikovala na invalidski voziček, in vsem življenjskim preizkušnjam je še vedno z vsem žarom izpolnjeval svojo duhovniško poklicanost. Sorodniki in župljani Planine nad Ajdovščino so gospodu Mirku hvaležni za vse njegove molitve, za pogumno oznanjevanje, pričevanje in goreče službovanje v Gospodovem vinogradu. Slovesna praznična maša je bila v kapeli doma starejših občanov – Bor. Kapelo krasi lep mozaik Matere Marije z detetom Jezusom patra Marka I. Rupnika.⁵

Dobrosrčen, vesel ter pobožen in goreč oznanjevalec evangelija je ostal vsem nevšečnostim in krivicam v mračnih časih navkljub. Njegova sreča se je kalila v letih preizkušnje.

Novomašna podobica
Mirka Žaklja (hrbta stran).

1 Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, Ledine 2009, str. 487.

2 Mirko Žakelj – diamantni mašnik, *Družina*, 2009, št. 46.

3 PONG, letnik V, duhovniki v Oseku.

4 Glej op. 2.

5 Julijana Leben, 90 let župnika Mirka Žaklja, *Družina*, 2010, št. 7.

Duhovnik Mirko Žakelj je umrl 16. julija 2010 ob 11. uri v Domu starostnikov v Šturjah. Pogreb je bil 19. julija ob 17. uri na Planini nad Ajdovščino. Na pogrebu je bilo 66 duhovnikov.

Župnija Ledine

Nam bralcem Žirovskega občasnika je bilo njegovo najbližje službeno mesto v Ledinah, zato bom povzel nekaj zapiskov iz Ledinske kronike.

V župniji Ledine je bil kot osemnajsti župnijski upravitelj. Župnijo je prevzel 25. junija 1944 in bil župnik v Ledinah do 27. septembra 1955, ko ga je nasledil župnik Franc Govekar (sedaj je v Domu Karitas v Logatcu). Delovanje župnika Mirka Žaklja je razvidno iz njegovih dveletnih skopih zapiskov sej cerkvenega predstojništva od prevzema župnije od septembra 1946.

Župnijo v Ledinah je prevzel od Janka Žagarja, ki je bil prestavljen v Idrijo. Tukaj je preživel najtežja leta do konca druge svetovne vojne in tudi leta po njej. Bil je zelo skrben in natančen duhovnik, kar veje iz njegovih zapisov v Oznaničnih knjigah iz tega obdobja. Posebno skrb je posvečal krščanski vzgoji otrok, mladine, starše pa vneto opozarjal na krščansko vzgojo in molitev v družini. Prav zato je bil večkrat klican na zagovor k tedanji oblasti v Idrijo ali Tolmin.

Zaradi težkih povojnih časov se je v letu 1948 lotil le manjšega popravila na zvoniku podružnične cerkve sv. Ahacija v Krnicah, nato še obnove stopnic. O tem piše v Oznanični knjigi na binkošti z dne 16. 5. 1948 naslednje: »Namenili smo se položiti nove stopnice do cerkve. Stare stopnice samo kličejo po zamenjavi. To

Skupinska fotografija po novi maši Mirka Žaklja, Ledine, 18. 6. 1944.

veste prav posebno vsi starejši ljudje, ki težko prihajate po njih do cerkve. Zato smo se namenili, da z delom začnemo v sredo. Kdor bi bil pripravljen prostovoljno kaj pomagati z delom, začnemo v sredo, silimo nobenega ne, ga vabimo, da naj pride kar v sredo. S sabo naj prinese kramp ali lopato.«

Dalje piše v Oznanični knjigi z dne 13. 6. 1948: »Bliža se čas najtežjega dela, čas košenj. Malo je delavcev, veliko premalo. Pa kljub temu vas kot dušni pastir v imenu Božjem rotim: nedeljo in praznik posvečujte. Posvečevanje božjih dni prinaša blagoslov, skrunjenje božjih dni pa prekletstvo Božje in nesreče.«

»Položili smo stopnice, ki so bile pripeljane že leta 1942 za 13.000 Lir. Danes bo proračuna za stroške položitve, cement, ograjo okrog 20.000 din. Zastonjskega dela je bilo 40 dni, po 10 ur in 6 dni z živino po 8 ur; plačanih je bilo 76 dni. Prejšnje stopnice so bile iz domačega kamena in domačega dela. Položene so bile leta 1888. Sedanje so iz Repentabra na Krasu (sedaj v Italiji). Vsem, ki ste prišli pomagat delati, voziti ali ste kaj darovali za stopnice, Bog stoterno poplačaj. Rabili jih boste vsi, ker so stopnice edini dostojen dohod k pokopališču.«

Delovanje tedanje oblasti proti Cerkvi se vidi tudi iz Ljubljanske škofijske okrožnice št.5/48, v kateri piše: »Starši nimajo pravice braniti otroku, ki je že pri pameti, stopiti v Katoliško Cerkev in prejemati njene zakramente. Duhovnik bi smel proti volji staršev sprejeti otroka v Katoliško Cerkev in ga pustiti k spovedi in sv. obhajilu, če otrok sam odkritosrčno želi. Če starši odpadejo od Katoliške Cerkve, ne odpadejo z njim vred tudi otroci. Ti postanejo odpadniki šele tedaj, ko se sami za to odločijo.«

V Oznanični knjigi z dne 7. 11. 1948: »Krščanskega nauka ne smem več učiti v šoli, dokler ne dobim ponovnega dovoljenja od posvetnega ministrstva. Zato pa starši učite otroka kar sami doma snov, ki jo letos razlagam. Praktično naj pokažejo otroci, da so krščanski, s tem da bodo prišli kaj več k sveti maši, in sv. obhajilu tudi ob delavnikih.«

Oznanična knjiga z dne 20. 2. 1949: »Glede sv. krsta z ozirom na državni zakon z dne 12. 1. 1949 (Ur. list FLRJ, št. 4) tole v vednost: v sili, to je v nevarnosti, da bi otrok umrl, se sme takoj krstiti. V rednem slučaju, pa kdor želi kmalu krstiti svojega otroka, in taka je dolžnost krščanskih staršev, naj oče ali kdo drug namesto njega javi rojstvo naravnost matičarju v Idriji, in potem lahko takoj sledi krst.«

Mirko Žakelj je vedno poudarjal pomen molitve v družini, zato je opozarjal: »Radoveden sem, kako nekateri doma molijo, ko še v cerkvi tako slabo, da pol besed izpustijo. Zdi se mi celo, da imajo nekateri za nečastno moliti počasi, razločno in pobožno. Resnica pa je, da skupne molitve ni mogoče opraviti naglo in pravilno. Pomnimo vedno, da je molitev pogovor z Bogom. Drugi vtis imam, da mnogi ne vedo, kaj bi počeli v cerkvi, preden se začne Božja služba, zato raje pridejo nekaj minut kasneje. Vzrok temu je, da marsikdo moli in gre v cerkev, ne iz prepričanja, da je tako prav, ampak le iz navade. Verjemite, da mi je težko in sitno te reči vam razlagati, pa sem vendar to storil, da bi ne bil sokriv grde in grešne navade, ki jo kdo morda nevede in nehote nase sprejema, obenem pa naj bo to svarilo in pomoč tistim, ki so še dobre volje.«

Pred prebiranjem škofijske okrožnice jih je opominjal: »Ko vam bom prebral škofijsko okrožnico, bo marsikdo rekel: 'Vse lepo in prav, a jaz imam dela čez glavo.' Na to vam rečem: Vse bomo pustili, verjetno marsikaj nedokončano, in bomo šli v večnost. Morda prav v trenutku, ko bomo komu nad vse potrebni.«

Novomašnik Mirko Žakelj pred domačo hišo – Pri Tišlerju na Breznici, 18. 6. 1944. V prvi vrsti, z leve: novomašnikova mama Marjana, novomašnik Mirko Žakelj, novomašnikov oče Janez. V drugi vrsti: sestre Anica, Frančiška, Johana, Slavka, brat Stanko, sestra Rezka in Štefka.

Danes se nam zdijo stvari in dogodki sami po sebi umevni, a Mirko Žakelj je bil zaradi takih besed in dejanj, morda samo obvestil staršem, večkrat zaprt. Prvič so ga zaprli tik pred božičem 19. 12. 1952 v Idriji zaradi obtožbe o protidržavni literaturi in agitacije proti zadrugam, nato 5. 11. 1954 »zaradi govorjenja« proti shodu na Okroglici, tretjič januarja in februarja 1955 30 dni v Tolminu.

Poleg prestajanja zapora je bil skoraj vsako leto deležen tudi denarnih kazni.

4. 5. 1949: kaznovan z 2000 din oziroma s 40 dni poboljševalnega dela zaradi poučevanja verouka;

– 26. 8. 1951: s 5000 din iz istega vzroka;

– septembra 1951: s 5000 din zaradi zbiranja prostovoljnih prispevkov;

– 5. 11. 1954: ker je neki vernici grozil s smrtnim grehom;

– 8. 1. 1955: s 5000 din zaradi grožnje s smrtnim grehom;⁶

– v istem času s 1800 din zaradi neprijavljenega gosta (pridigarja za tridnevnicu);

– 14. 4. 1956: zaradi nepravilne prijave gospodinje, 2500 din.⁷

Enajst težkih let je župnik Mirko Žakelj preživel v Ledinah; preživel in pretrpel s svojimi ovčicami težke vojne in povojne čase, ko je bil človek pogosto kaznovan za nič. In pravilno je o njem zapisal župnik Franc Govekar, ki ga je nasledil v Ledinah: »Malokdo je toliko molil in trpel za Ledince, kot je g. Mirko Žakelj, in še sedaj (2008) najbolj živo misli nanje!«⁸

(Iz Ledinske kronike, str. 487–489.)

6 Letopis Cerkve na Slovenskem, Škofija Ljubljana, Ljubljana 2000, 948.

7 Opomba župnika Franca Govekarja: »... konec septembra 1955 sva se zamenjala po dekretu msgr. administratorja dr. Toroša: Jaz iz Zavratac v Ledine in Mirko Žakelj iz Ledin v Zavratac (najini gospodinjji Ančka in Ivanka sta to storili šele po nekaj mesecih)«. Z denarnimi kaznimi mu ni bilo prizaneseno tudi po odhodu iz Ledin v drugih farah.

8 Po dosegljivih pisnih in ustnih virih pripravila članica umetniškega odbora Anica Govekar.

Župnija Planina nad Ajdovščino

Zadnja njegova župnija je bila Planina nad Ajdovščino. Zelo lepo ga je opisala župljanka Julijana L., ki se je priselila tja pred mnogimi leti. Po govoru, ki ga je prebrala na pogrebu, je napisala lepo pismo in mi ga odstopila za Žirovce in Žirovke.

Slovo od gospoda Mirka Žaklja

»Spominjam se svojega prvega srečanja z duhovnikom Mirkom Žakljem. Bilo je pred 12-imi leti, ko smo se z družino preselili na Planino.

Želeli smo spoznati duhovnika te župnije in smo pozvonili na vrata župnišča. Zelo prisrčno nas je sprejel, povabil naprej, prijazno pogostil, se pozanimal, od kod smo, če potrebujemo pomoč. Obisk je kmalu vrnil in spletle so se prijateljske vezi. Vsakokrat smo bili pri gospodu prijazno sprejeti.

Vedno bolj sem spoznavala, da Gospod Mirko ni samo gostoljuben in preprost, da je tudi radodaren, skrben, razumevajoč in skromen, a tudi razgledan, kulturn in zelo duhoven človek in duhovnik.

Kolikokrat smo iz natančnih dnevniških zapiskov izvedeli za pomembne dogodke iz njegovega življenja in zgodovine naroda in slovenske Cerkve. Pogled na polne knjižne police je povedal, da ljubi slovensko besedo in svojo domovino.

Velika je bila tudi njegova ljubezen do Boga, Jezusa v najsvetejšem oltarnem zakramentu, Marije in svete Cerkve.

Ni mu bila tuja molitev svetega rožnega venca skupno z verniki. Rad je prepeval in vsaka sveta maša je bilo res praznovanje s petjem in razlago božje besede.

Kot duhovnik je bil skrben pastir svojim ovčicam. Morda bi kdo dodal, da prestrog, a vem, da iz ljubezni do nas in želje, da bi iz dneva v dan vsi postajali boljši in bolj sveti. Ni mu bilo odveč čakati v spovednici na prve petke, sobote ali pred prazniki. Rad je obiskoval bolnike in ostarele, jih vzpodbujal in tolažil.

Ohranjal in gojil je stare ljudske pobožnosti in cerkvene običaje, a se ni pomišljal sprejeti tudi novosti, ki jih zahteva čas. Pridobival je sodelavce – katehiste, zaprosil je tudi za dovoljenje za izredne delivce svetega obhajila, dovolil in spodbujal adventne in trikralske akcije.

Skrbel je za krščansko izobrazbo ljudi s svojimi nagovori in priporočili za branje verskega tiska in knjig, marsikateri časopis in knjigo je tudi podaril.

Urejenost in lepota cerkve in svetih stvari je bila njegova velika skrb, zato se ni pomišljal, ko smo se leta 2003 odločali za temeljito prenovo cerkve, kljub že visoki starosti 84 let.

Gospod Mirko je bil tudi družaben in se je rad udeleževal pomembnejših dogodkov v svoji župniji, pa tudi drugod. Organiziral in vodil je tudi romanja.

Bolezen ga je prikovala na voziček in posteljo in ga vzela iz naše župnije. Ni pozabil svojih faranov. Pri vsakem obisku v domu v Šempetru se je živo spominjal posameznikov, se zanimal za novosti v župniji, se veselil ali žaloval, za tistimi, ki so odhajali. Vsakokrat je zatrdil, da moli za vse nas in da daruje svoje trpljenje, prepričana sem, da tudi za nove duhovne poklice v naši župniji.

Zahvaljujem se Bogu za duhovnika Mirka Žaklja, za njegovo svetlo in zvesto držo v duhovniškem poklicu, za vsa njegova dobra dela in skrb, za podarjene molitve, žrtve in trpljenje, za zgled prave in globoke ljubezni do Boga in Marije.«⁹

Moja srečanja z g. Mirkom Žakljem in razmišljanje

Za g. Mirka Žaklja sem slišal že doma in od sovaščanov, ki so med drugo svetovno vojno hodili k sveti maši v Ledine čez mejo. Tudi jaz sem hodil, poleti, ko ni bilo šole, rajši v Ledine, ker sem imel družbo na poti, kot pa v Novo Oselico in Žiri, kjer nisem poznal nikogar.

Pred leti mi je župnik, ki je bil moj profesor na Teološki šoli v Novi Gorici, zaupal, da se na Teološki fakulteti v Ljubljani odpira visokošolski študij, kamor se lahko vpišem z zaključnim izpitom.

Takrat sem imel zase drugačne načrte. Računal sem, da se bom vpisal na višješolski študij računalništva v Novi Gorici. Čudil sem se, ker so mi postavljali pogoj, da opravim maturo.

Me je pa spodbujal tudi nekdanji župnik v Žireh, g. Jože Stržaj, naj se ne ustrašim te priložnosti, ki se mi odpira. V osnovi naj bi bil ta študij za takšne, ki naj bi delali v domovih za ostarele, v Karitasu, pri poučevanju verouka ali se izobrazili za stalni diakonat (prva stopnja svetega reda) za fante ali poročene može.

Pri papežu Janezu Pavlu II. v Vatikanu, januar 1997.

⁹ Julijana Leben, župnija Planina nad Ajdovščino.

Zarečenega kruha se največ poje. Tako sem tudi jaz ob koncu osnovne šole rekel, da »za farja v Vipavo pa že ne«. No, pa se je tako obrnilo. Človek obrača, Bog pa obrne. Nenadoma sem se znašel kot koprski bogoslovec v semenišču, ne vedoč, ali bom sposoben narediti ta visokošolski študij, kaj šele univerzitetnega.

Najmanj dvakrat na leto smo koprski bogoslovci obiskovali ostarele župnike v Duhovniškem domu v Šempetru pri Gorici. Tam sem imel priložnost in čas, da sem se z g. Mirkom tudi osebno srečal. Potem je nanoslo, da sem ga obiskoval pogosteje, posebno takrat, ko sem šel na delovno prakso ali po opravkih v Novo Gorico.

Nisem mu zameril, če me je kdaj zamenjal z Andražem iz Žirov, o katerem je slišal od drugih. Pogovarjala sva se o vsem, tudi o branju brevirja in meditaciji, posebno pa še o molitvi. On je študiral v vojnih časih, jaz pa v času, ko naj bi bilo vsega dovolj. Ko sem bil absolvent, sem že sam spoznal, da univerzitetnega študija pač ne bom zmogel. Ne vem, mogoče zato, ker sem bil že prestar in ne več tako dovteten kot kak mlad študent, ki pride takoj iz srednje šole ali kakšne druge fakultete.

Ko sem ga po odločitvi, da ne bom nadaljeval rednega študija, obiskal, me je poslušal. Čeprav me je samo poslušal, mi je pokazal, kaj je najbolj pomembno. Pokazal mi je na Sveto pismo, brevir in molitev. In me vprašal. Razumeš to, ali pa kdo moli zate?

Še vedno vztrajam v rednem branju brevirja, v molitvi, pomoči duhovnikom v okolici (čeprav v Žireh vse slabše in manj), pa naj bo to na Poljanskem, Cerkljanskem ali drugod. Še največ pa v Poljanah.

Čutim, kot da bi bil premalo aktiven, saj se še vedno počutim del te male črede na primorski strani blizu Žirov. Še vedno čutim, da sem jim veliko dolžan, za pomoč od teh ljudi na primorski (idrijski) strani.

Vendar vse bolj spoznavam med ljudmi, da je vera eno in mnogo globlja od tega, da hodiš k maši samo iz navade, ali se pred ljudmi pretvarjaš, da si veren (pobožen).

Mogoče res nisem imel takšne opore v molitvi med domačimi, sorodniki ali drugimi. Še sedaj, ko ni več g. Mirka, se ga spomnim pri molitvi brevirja. Ne znam opisati, ali pa si ne upam, kaj bi rekel ob tem! Zakaj me je Bog (usoda) poslal na takšno pot?

DVE RESNIČNI ZGODBI

Alfonz Zajec

Bogôva

Zgodilo se je v letih 1970 do 1974. Katero leto točno, tega ne vem več. Vem pa zagotovo, da sem takrat obiskoval Srednjo čevljarsko šolo v Kranju – oddelek v Žireh. Vsako zaključno leto smo pisali nalogo iz slovenščine. Na kratko sem opisal doživeto zgodbo. Nekaj dni zatem me je sodelavec v tovarni in tudi kolega v šoli vprašal: »Alfonz, kaj si pa ti pisal v šolski nalogi? Klical me je direktor šole iz Kranja in mi povedal, da nosijo tvoj spis po šoli in o njem razpravljajo.« Povedal sem, da sem napisal resničen doživljaj in se na koncu vprašal, ali je to tisti socializem, katerega gradimo. Zgodilo pa se je tole:

V tovarni nismo imeli dovolj voznega parka. Pomanjkanje se je poznalo še posebno takrat, kadar so šli z avti preko meje in so se vračali šele drugi ali tretji dan. Ali pa je bil na razpolago tovornjak, ki ni bil primeren za dolgo pot in je naložil tam le nekaj bal usnja ... V takih in podobnih okoliščinah smo najemali privatne voznike s kombiji. Bili so cenejši.

Dobil sem nalog, naj grem v Rečico pri Nazarjah po lakasto usnje. »Presortiraj ga in počakaj, da ti ga zbalirajo. Dobil boš kombi, privatnika.« Tak je bil »Befehl«. Ob določeni uri zjutraj me je res čakal pred portirnico tovarne kombi. V njem je za volanom sedel lastnik in šofer Franci Katrnikov, žal že pokojni (19. 3. 1934 – 29. 12. 2009). Prisedel sem in odpeljala sva se izpred tovarne. Med potjo sva se pogovarjala.

Od Trzina naprej, na ravnini proti Domžalam, je po vzporedni makadamski cesti, namenjeni za konjsko vprego, hodila ženska. Bila je oblečena v črnino. Suhe in kar velike postave je bila. Ruta se ji je obliznila okrog glave, ker je že od Črnuč naprej rosilo. Vzdigovala je levo roko, kot bi hotela koga ustaviti. Nazaj pa se ni ozirala. Rekel sem Franciju: »Tole je pa nekaj čudnega. Ali gre na pogreb ali je zamudila avto? Ustavi!« Zapeljal je malo vstran in ustavil. Ko je ženska prišla vštric z avtom, sem jo vprašal, ali bi se morebiti peljala z nama v avtu. Ampak težava je bila v tem, ker je bil kombi brez sedežev. Sedla bi lahko samo na branik kolesa ali na tla. Na sprednjih sedežih ni bilo prostora še za enega, ker je bil v sredini motor. »Ali me bosta res peljala?« je vprašala. »Kar stopite v kombi in se namestite, kakor vam najbolj paše,« sem dejal. Res je sedla na branik zadnjega kolesa. Zaprl sem vrata in se podal k Franciju na svoj sedež. Malce je bil nejevoljen, dejal pa ni nič. Alpina ga je najela in se mora ravnati po navodilu njenega uslužbenca. Drugače je, kadar je sam in mu samo naročijo, naj gre tja in tja.

Ker je bila še ena oseba v avtu, je moral voziti previdneje. Zares se je držal vseh pravil vožnje. Jaz pa sem pogledoval v ogledalo in opazil, da ženska joče. Obrnil sem se nazaj in kar vprašal, kaj se je hudega zgodilo. Takrat pa je ženska začela pripovedovati svojo zgodbo. Ko je že hotela končati, sem jo spodbudil, naj še kar govori in pove svoje težave. Vsak jih ima, in če si hoče olajšati dušo, naj se le izpove. Njena zgodba:

Rojena je bila v Šmarjah pri Jelšah. Poročila se je s človekom, ki je delal na državnem posestvu. Tam so mu dodelili neko uborno stanovanje. Še sama je kdaj pa kdaj ob sezonskih delih priskočila na pomoč. Posestvo je propadlo, odpovedali so jima stanovanje in ju napotili v ženin rojstni kraj. Imela sta sina, ki je po odsluženi vojaščini šel v Nemčijo, ker doma ni našel dela. Ni se še oglasil. Prav ta čas je mož nenadoma zbolel. Peljali so ga v bolnišnico v Celje. Niso mogli ugotoviti pravega vzroka bolezni, zato so ga prepeljali v Klinični center v Ljubljano. V nedeljo ga je prišla obiskat. Bil je tako slab, da mu niso več mogli pomagati. Umril je. V torek je bil pogreb v Ljubljani. Zadnjih 5000 dinarjev je včeraj dala za stroške. Danes je četrtek. Od ponedeljka do četrтка še ni pojedla nobene stvari. Zjutraj je na avtobus za Celje nobeden ni hotel vzeti, ker ni mogla plačati voznine. Namenila se je iti peš v Celje. Prišla je že skoraj do Domžal. To je 24 km. Najmanj pet ur hoje. Koliko avtov, osebnih, luksuznih, tovornjakov, večjih in manjših je švignilo mimo nje v tem času. Niti eden ni ustavil, da bi vsaj vprašal, kam gre. Mnogo voznikov je bilo gotovo tudi takih, ki bi k sebi v avto povabili tudi take, ki ne bi ustavljale. Imele bi zgolj dovolj kratko krilce in izzivalno držo. In bile bi mlade, rosno mlade. Vprašal sem, kje je prenočila. Povedala je, da ji je neka medicinska sestra iz bolnišnice preskrbela prenočišče v internatu, ker je čez poletje precej prazno. In kar je bilo najbolj važno, bilo je zastoj.

Ob vseh teh stavkih tudi Franci ni več mogel skriti ginjenosti. »Pri odcepu za Nazarje bova morala kreniti na levo. Kako bo prišla naprej do Celja?« se je vprašal. Nato pa mi rekel potihoma: »Veš kaj, nekaj denarja ji dajva. Ti za vožnjo, jaz pa za hrano.« Tako sva tudi storila. Vsak zase. Ne vem, koliko je Franci dal. Zase vem, da bi lahko poklicala taksi. Ženska na taksi ne bi pomislila niti v sanjah. Ko sva prišla na križišče, je zapeljal z glavne asfaltirane ceste na levo in takoj nato na makadamsko izogibališče. Šel sem odpret zadnja vrata. Povedal sem, da morava sedaj na to stran in da bo lahko prišla naprej do Celja in naprej do doma, ji dajem denar za avtobus. Medtem je prišel okrog avta tudi Franci in ji potisnil v roko namenjeni denar. Takrat pa se je zgodilo. Pokleknila je na ostri pesek, sklenila roke kot v molitev in zaklicala obema: »Živa Boga sta!«

Ni mi bilo prijetno. Bila sva že precej daleč, ko sem pogledal nazaj. Še vedno je klečala na pesku, le roke, sklenjene v molitev, so bile višje, nad glavo. Kmalu zatem je izginila tudi ta podoba. Še vedno pa je v spominu.

Slikar Jaki

Jože Horvat – Jaki je bil rojen v Murski Soboti (4. 3. 1930 – 12. 12. 2009). Živel in delal je v Nazarjah. Štejejo ga med najprodnornejše predstavnike samorastnikov. »Ekspresivne barvite slike s spontano stilizirano potezo, na njih arhetipske podzavestne in fantastične figure; simbolični človeški in živalski liki; tudi risbe, tekstilni vzorci, tapiserije, stenske slike, poslikana keramika, steklo, zlato.« Vse to so umetniški kritiki napisali o njem.

Z Jakijem sem se srečal dvakrat. Enkrat osebno v njegovi galeriji v Nazarjah, drugič posredno pri samostanu in cerkvi v Nazarjah.

Kot največji predstavnik samorastnikov je pomagal mlajšim samorastnikom do uveljavljanja. Tako je nekoč dal na razpolago svojo galerijo našemu rojaku Konradu Peternelju (15. 2. 1936 – 30. 12. 2000), da je imel tam samostojno razstavo. Mogoče je bila to njegova prva samostojna razstava. Konradovemu povabilu sodelavcem v tovarni smo se z veseljem odzvali in se udeležili otvoritve. To je bil moj osebni stik z Jakijem.

Drugič pa sem se srečal z njegovo umetnino na pročelju cerkve v Nazarjah. Po Devici iz Nazareta, ki je sprejela povabilo nadangela Gabrijela, nosi kraj tudi ime Nazarje. Naselje je postavljeno ob sotočju Savinje in Drete. Na gričku je cerkev s samostanom, v njej so frančiškani, frančiškanke, klarise. Cerkev je zelo velika, z dvema zvonikoma. Podobna je tisti pri sv. Volbenku v Poljanski dolini.

Dva kilometra naprej, ali še malo več od Nazarij, je vas Rečica. V tej vasi ob vodi stoji ne velika strojarna. Specializirali so se za izdelovanje lakastega usnja. V čistem okolju so ga izdelovali zares lepo, skoraj brez najmanjših napak. Alpina je potrebno lakasto usnje naročala le tukaj. Takoj zjutraj je bilo po telefonu sporočeno, da je usnje izgotovljeno in pripravljeno za prevzem. Ker smo usnje potrebovali, sem dobil nalog, da grem takoj na pot. Tudi avto je bil na voljo. Že dopoldne sva bila s šoferjem tam. Lak sem pregledal in potrdil. Takrat pa je prišel inženir in dejal, da ga ne pusti balirati prej, dokler se površina povsem ne posuši in utrdi. To naj bi bilo šele okrog treh popoldne. Popoldanska izmena bo to lahko naredila. Razumljivo je, da je treba mnenje strokovnjaka upoštevati. Vendar – kaj sedaj početi ves ta čas? Šest ur nekje zapraviti. Šofer je dejal, da bo v avtu zadremal, se odpočil. Jaz pa sem v strojarni povedal, da bom ob treh tukaj ter se napotil proti Nazarjam.

S počasnimi koraki sem prišel pod griček, na katerem je bila cerkev. Šel sem do cerkve. Bila je zaklenjena. Pred cerkvijo je vaško pokopališče. Tukaj sem se zaposlil. Začel sem hoditi od vrste do vrste in računal starost umrlih. Ugotavljal sem priimke, ali so tudi pri nas taki. Kjer je bila slika v porcelanu, sem se še bolj sklonil in ugotavljal pokojnikovo starost na sliki s tisto, ki je bila napisana na spomeniku. Moj cilj je bil, čim več časa zapraviti tukaj na pokopališču. Gotovo sem moral biti sumljiv patrom frančiškanom. Kaj ta človek sploh hoče tukaj na našem pokopališču? Nisem še »preštudiral« pol božje njive, ko se ob meni neslišno pojavi frančiškan. »Ali koga iščete,« me je vprašal, »ko vidim, kako skrbno pregledujete kar po vrsti spomenike.« Povedal sem mu, zakaj to počenjam. Da nisem bil pripravljen na čakanje, zato nimam nobene stvari s seboj, da bi lahko vsaj bral, zato na tak način zapravljam čas. Tudi pater je kar rad kramljal z menoj. Povedal je nekaj o cerkvi. Takrat pa se opogumim in rečem, da vidim tukaj na pročelju Jakijevo delo. Tako je veliko, da se vidi že iz doline, sedaj šele vidim, kako je to vse skupaj veliko.

Takrat pa je pater povedal, kako je prišlo do tega. Da je res velika površina med zvonikoma. Da je prišel Jaki sam do njih in prosil, če bi smel ta prazni prostor zapolniti s svojo umetnino. Patri nismo nasprotovali, le odločno smo povedali, da za umetnino ne bodo nič prispevali. In sedaj vidite njegovo delo. »Kaj predstavlja ta podoba?« je butnilo iz patra. Bil sem presenečen, da je tako naravnost vprašal. Lahko bi mi bil že kar on sam povedal. Tako pa je hotel vedeti, kot nekdanji slikar Apel, kaj kdo vidi in misli o sliki. Bil sem v zadregi. Podoba je narejena samo v črnih potezah. Je res velika in široka. V zgornjem delu je videti angela s trobento, še nekaj drugih obrisov figur se da videti. Ob taki sliki je mogoče reči marsikaj. Da ne bi predolgo premišljeval, sem rekel: »Podoba predstavlja poslednjo sodbo.« Smeh se je razlezel patru po obrazu, ko mi je hitel pojasnjevati, da slika predstavlja Oznanjenje Marijino. Tako je že na zunanjščini pojasnjeno, da je cerkev posvečena Marijinemu oznanjenju.

Gotovo sem patru polepšal dan s svojim odgovorom. Jaz pa sem bil zadovoljen, da mi je povedal, kaj umetnina predstavlja. Ni bilo v bližini drugih ljudi, da bi jih o tem vprašal. Današnja slikarska umetnost je prignana do take skrajnosti, da je prav, če je spodaj na podobi povedano, kaj predstavlja. Iz naslikane podobe se dostikrat to ne da razbrati.

V zadoščenje moje nevednosti je anekdota dveh slikarjev. Slikar, ki je »podobe na ogled postavil«, je svojega kolega povabil na razstavo. Popeljal ga je od slike do slike in mu razlagal njene predstave. Pri neki sliki sta se ustavila. Razstavljaivec ga vpraša: »Kaj predstavlja tista slika s figuro?« Kolega nekaj časa opazuje »umotvor« in usklajenost barv, potem pa reče: »Ženo s petelinom.« Slikar je obnemel. Kolega pa stopi še do slike in spodaj na tablici prebere: »Konj s sedlom.«

LIKOVNA PRILOGA

Stane Kosmač

Ptice Helene Zorjan

Helena Zorjan, Ptice, razstava slik, Galerija v zvoniku, Župnijska cerkev sv. Martina, Žiri, 18. do 25. septembra 2011.

V septembru 2011 je Helena Zorjan v »Galeriji v zvoniku« farne cerkve sv. Martina v Žireh, ki jo upravlja društvo Šmar Žiri, postavila na ogled slike malega formata s temo Ptice. To je bila njena prva razstava – in upam, da ne zadnja.

Preden se posvetimo njenim slikam, bi jo rad malce podrobneje predstavil bralcem. Že štiri leta je v pokoju, mnogi pa ste jo poznali kot grafično oblikovalko v žirovskem grafičnem podjetju Etiketa, kjer je bila zaposlena celih 36 let. Preveč je bilo njenih oblikovalskih dosežkov, da bi jih na tem mestu našteval. Ne morem pa mimo koledarjev Etikete, katerih unikatno oblikovanje je podjetje zaupalo Heleni in z njimi širilo doma in po svetu védenje o odličnosti podjetja kot vrhunskega izdelovalca najrazličnejših grafičnih izdelkov. Njeni koledarji, mislim, da lahko tako rečem, so bili iz leta v leto težko pričakovani in ljudje so jih vedno razgrabili. Niso bili le koledarji, kakršnih je na trgu veliko, ampak so bili vrhunski grafični izdelki. Z njimi je podjetje obdarjalo svoje delavce in poslovne partnerje, za ostale, in teh ni bilo malo, med njimi sem bil tudi pisec teh vrstic, pa se je začel boj, kako, četudi po zvezah in poznanstvih, priti do teh koledarjev. Helena nas je z njimi vsako leto razveselila z izvrstnim in originalnim oblikovanjem, pretehtanimi in subtilnimi rešitvami, ki so predstavljale vrh tedanjega grafičnega oblikovanja in tiska v podjetju. Njeni plakati so na nek način postali, vsaj v lokalnem in strokovnem okolju, kulturni grafični izdelki.

Toda Helena je imela še eno ljubezen, ki jo je skrivala, jo nekajkrat plaho nakazala, vendar nikoli povsem udejanjila. To je bilo slikarstvo. Po odhodu v pokoj pa se je tej ljubezni povsem »predala«. In tako nam je končno postavila na ogled svoja dela, serijo slik manjšega formata v akrilni ali mešani tehniki, katerih skupna motivika so ptice. Ne slučajno! Kdor jo pozna, ve, da občuduje naravo in vse, kar je povezano z njo. Kdor je bil kdaj pri njej na obisku, tudi ve, da imata Helena in njen mož čudovit okrasni vrt, ki jima ga je pred leti zasnovala gospa Jutta Krulc, krajinska arhitektka, umetnica in izjemna oblikovalka sonaravnih vrtov. Skozi leta negovanja sta vrtu dala še močan osebni pečat. In tam, kjer se narava bohota v vsej svoji lepoti in so ljudje, ki jo ljubijo in spoštujejo, tam se naselijo mnogi prebivalci, med drugim tudi ptice. Prav na vseh njenih slikah so upodobljene ptice iz njenega vrta. Skozi vse letne čase jih opazuje, fotografira, riše, jim pomaga preživeti zimo, tako da odločitev o motivih na njenih slikah ni bila težka. Upodablja jih v vseh letnih časih, natančno in verno sledi njihovim značilnim posebnostim, ki določajo različne vrste. Vidimo sinice, kose, kaline, šmarnice, drozge ...

Kompozicija je pretehtana in uravnovešena, ozadja so vedno njihovo naravno okolje, torej veje dreves, grmovje in podobno. Enkrat jih upodablja verno, ilustrativno in včasih tudi simbolično, drugič poenostavljeno, vedno pa skrbno premišljeno in v barvnem in oblikovnem sozvočju s pticami. Mislim pa, da so slike, kjer je ozadje oziroma okolje, ki obkroža ptice, podano na bolj abstrakten način, prepričljivejše. Na teh slikah je naravno okolje bolj nakazano kot izrisano in poenostavljeno ter strukturirano z barvnimi površinami in različno obdelanimi in zamejenimi ploskvicami. S pticami, ki so seveda upodobljene zelo realistično, skoraj naturalistično, tvori tako naslikano ozadje oblikovna in barvna nasprotja, ki se medsebojno poudarjajo in s tem ustvarjajo v slikovnem polju notranjo napetost in povečujejo izrazno moč upodobljenega. Vse njene slike pa izžarevajo še nekaj, kar je težko opredeliti in opisati: ljubezen do ptic ter narave nasploh in predanost slikanju, kot enemu izmed načinov ustvarjalne samopotešitve.

Kosovka pozimi, akril na platnu, 40 × 40 cm, 2009

Kos in kosovka spomladi, akril na platnu, 40 × 40 cm, 2010

Kosa poleti, akril na platnu, 40 × 40 cm, 2011

Kos jeseni, akril na platnu, 40 × 40 cm, 2009

Velika sinica, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2008

Velika sinica, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2010

Črnoglavka, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2011

Gozdni brglez, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2011

Taščica, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2008

Ščinkavec, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2008

Kalin, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2010

Zelenc, mešana tehnika, 12 × 12 cm, 2008

Šoja, mešana tehnika, 20 × 20 cm, 2011

Čuk, mešana tehnika, 20 × 20 cm, 2011

Lesna sova, akril na platnu, 24 × 30 cm, 2010

Kos, akril na platnu, 20 × 20 cm, 2010

IZ SODOBNE RUSKE PROZE

Jevgenij Popov

Svobodna ljubezen

Neka deklina poštenih staršev je sklenila, da bo nesporno stopila v okove zakona. S tem namenom je naredila tale poskus: vdala se je nekemu samcu in je zdaj čakala, kaj se bo zgodilo.

Iz vsega skupaj je trenutno izhajala zgolj nedoločnost. Samec ni čisto nič zatrdno obljubil, celo nasprotno – pogosto ji je pripovedoval o nesrečnih usodah znamenitih ljudi, ki so slabo končali zaradi družinskega življenja.

Ne bi mogli reči, da so take besede zbujale pri deklini kakšno večjo zaskrbljenost. Bila je mlada, čedna in lepo oblečena, samca je gledala z radovednostjo in je dobro vedela, da nikakor ne bo s tem vsega konec.

Za sestanke sta se zmeraj dogovarjala po telefonu. Zgodilo se je, da samec ni in ni telefoniral, potem pa nekega lepega dne klic: »Zdravo, Tamči! Kaj boš počela danes?« Tamara je seveda takoj šla k njemu.

Potem pa ga nekoč ni in ni bilo, tudi na klice se ni odzival. Takrat se je deklina Tamara odločila. Zgodaj zjutraj si je našminkala ustnice, vpela v ušesa zlate uhane in se odpravila.

Potrka torej na vrata, vendar za njimi ni nobenega premikanja. Še enkrat potrka, ker pozna zrahljane živce samca – prej ali slej bo odprl.

»Kdo je?« je nazadnje zaslišala hripavi ljubljeni glas.

»Jaz,« je pisnila Tamara. »Edik, jaz sem.«

Edik je nekaj časa molčal na drugi strani, potem pa je škripaje odprl vrata stanovanja.

Tamara se mu je vrgla v objem, in storila je prav, sicer bi on lahko padel. Samec Edik je bil ob devetih dopoldne popolnoma pijan.

Tamare to ni posebej začudilo. Vedela je, da občasno pije. In čeprav sama ni srknila nič razen šampanjca, ji je bilo vse skupaj kar nekam všeč. Grobi možakar s kozarcem v roki!

»A ti si!« je iztisnil Edik, ki se je obdržal na nogah. »Nisem vedel, da si ti.«

»Zakaj pa ne?« je trapasto vprašala Tamara, ga nežno poljubila in si tako uničila tanek sloj šminke.

»Ker bi ti potem ne odprl,« je odkritosrčno odvrnil samec in se popraskal po kosmatih prsih pod rožasto haljo.

»Zadnje čase zbijaš čudne hece, Edjuška!« se je nasmehnila Tamara in mu požugala s skrčenim prstom.

»Kakor sem ti rekel,« jo je prepričeval Edik. »Ne bi ti odprl! Nisem sam doma.«

»Kako – nisi sam?« je zazijala Tamara.

»Kaakoo?« se je zmedel Edik. »A ne razumeš, a?«

»Neee,« je zvito zategnila Tamara, zgrožena je v hipu vse razumela.

»Ttaa ... gostja je pri meni,« je s šepetom izdaval Edik in se majaje ozrl.

»Jo ... ljubiš?« je vprašala Tamara po kratkem premolku.

»Daj no, daj!« je vročično zašepetal Edik. »Stara ljubezen! Zdaj je poročena!

Včeraj je prišla in me prisilila, da ostane.«

»A taka baraba si!« se je zasmejala Tamara, iz njenega namazanega očesa se je potočila solzica.

Ediku je vzelo sapo. A hitro je prišel k sebi.

»Pojdi in se stuširaj,« je predlagal. »Medtem jo bom pa postavil pred vrata.«

Tamara je odšla v kopalnico in tam, občudujoč v ogledalu svoj lepi odsev, zaslišala ženinov priliznjeni glas:

»Vstani, no! Zaja, vstani!«

»Zaja!« je zasikala Tamara, tresoč se od jeze, in pljunila v kozarec za britje, ki se je znašel tik pod njenim nosom.

Tedaj so se vrata kopalnice odprla in noter je planila gospa, prav tako precej čedna, vendar srednjih let. Opotekla se je, podstavila obraz pod curek toplega tuša, potem pa razprla oči in zagledala Tamaročka.

»Zdravo!« je rekla.

»Pozdravljeni,« je izcedila Tamaročka.

Gospa si je spretno in hitro očistila zobe z Edikovo ščetko. Potem se je vsa olepšala, nato pa rekla:

»Nič se me ne boj, deklica.«

»Saj se vas ne,« je hladno odvrnila Tamara.

»In nikar ne šobi ustec. Jaz nisem nič kriva.«

»Seveda ne,« je posmehljivo zategnila Tamara.

»Res ne,« je prepričevalno odvrnila gospa. »Prvič, danes se bom morala pomeniti s tem možakarjem. Včeraj se je ves raznežil in mi začel poljubljati rokice, pa sem se ga usmilila. Kljub vsemu sva doživela včasih marsikaj ... lepega ... skupaj ...«

Gospa je potočila solzo. Tamaročka jo je objela in na lepem rekla:

»Vedite, da nisem niti malo jezna na vas. Vse razumem.«

»Stari babjek! Kakšen je, a!« je zatulila gospa, a se je takoj pomirila in povedala, da ji je ime Elvira.

Elvira in Tamara sta skupaj stopili iz kopalnice.

»Lepa si,« je prijazno rekla Elvira, ko si je ogledala Tamaro pri dnevni svetlobi.

Tamara je zardela in vprašala:

»Kje pa je zdaj najin, kako ste rekli ... babjek?«

»Kaj me ves čas vikaš? Tikaj me,« je zahtevala Elvira.

Babjek Edik je ležal na razmetani postelji in z grozo gledal bližajoči se ženski.

»Baraba, kaj pa mešaš glavo deklici?! Vedi, da ne bom dovolila, da bi jo žalil!

Zdaj jaz skrbim zanjo,« je grozeče povedala Elvira.

»Kaj sem pa jaz kriv?« je zagodel Edik. »Sama je rekla, da prisega na svobodno ljubezen.«

»Ti si jo menda učil tega in ji zmešal glavo. Poznam tvoje finte!« je zavpila Elvira. Potem pa predlagala: »Tamaročka, dajva ga pretepsti, tega najinega zoprnega babjeka Edika.«

Novopečeni prijateljski sta se zakrohotali, se v smehu vrgli na posteljo in začeli v šali ščegetati Edika in ga boksati z majhnimi ženskimi peščicami.

»Ne tepita me. Jaz nisem nič kriv,« je godel pijani Edik.

Nesramnost! Groza! Neverjetno ...!

Vjačeslav Pjecuh

Serafin Serafim

Skladiščnik lesnega gospodarstva Serafim Kuznecov je naredil samomor brez posebnih razlogov, lahko bi rekli kar iz same žalosti. Na dan svoje smrti se je zjutraj najedel prosene kaše z maslom in mlekom, se obril pred starinskim ogledalom v okvirju iz mahagonija, ki ga je njegova mati Domna Vasiljevna dobila pri razlastitvi plemiškega dvorca Filosofovih poleti 1917, pokadil cigareto, si nadel jadrovinasti suknjič in se na lepem odločil, da danes ne bo šel delat; pri srcu ga je malce zbadalo, skelelo, prav nobene volje ni imel, da bi se premaknil z dvorišča.

Najprej se je Serafim lotil popraviljanja električnega svedra, a hitro se je ohladil in opustil popravilo, nato se je lotil klepanja nove kose, pa jo je tudi vrgel stran, nato je nekaj časa kar tako prelagal ključavničarsko orodje, zlil dve vedri pomij pod bolno jablano, s klinom razcepil brezovo tnalno, poravnal nagnjeno skladovnico drv, se vrnil v kočjo in jel hoditi sem in tja od ruske pečke do bambusove etažere, do vrha založene z letniki revije Življenje in tehnika, ki jo je z dolgoletno ljubeznijo prebiral. Mati Domna Vasiljevna mu je poočitala:

»Kaj samo hodiš in hodiš kot pijan, a nimaš nobenega dela?!«

Serafim je bil tako zelo pogreznjen v svojo nejasno žalost, da se za njene očitke sploh ni zmenil, in je še naprej zamišljeno taval med pečko in etažero, tako da je Domna Vasiljevna vznemirjeno pomislila: Nekaj ni v redu, da ni sin morebiti zbolel ...

»Naj ti nalijem malo vodke?« je vprašala in se začudila sama sebi.

»Ne ...« je odvrnil Serafim in odmahnil z roko.

Odgovor je docela dotokel starko in na skrivaj se je odpravila po nasvet glede sina k bolničarju Jegorovu, ki je stanoval prav blizu Kuznecovov. Serafim pa je stopil na dvorišče, se malce posprehodil okoli bolne jablane, se potem lotil cepljenja še ene brezove tnale, pa na lepem odvrnil cepilko, strgal vrv za sušenje perila, napeto med dvema jelšama, se zavlekel v kopalnico in se tam obesil na vrata peči.

Njegova duša se je osvobodila telesa skorajda brez boja, Serafimova poslednja misel pa je bila, da smrt sploh ni tako boleča in strašna, kot si je predstavljal poprej. In z dušo se je zgodilo tole ...

Kakor če bi voda imela lastnost, da bi obdržala obliko kozarca, ko se ta razbije, tako se je tudi Serafimova duša izmotala iz lupine telesa v obliki izdelane vsebine,

se pravi, da se je ohranil prav isti Serafim, le da brez telesa, ki je, mimogrede, čutil lastne ude, videl, slišal, dojemal. Pogled na lastno truplo se mu je kdove zakaj zdel odvraten, kakor lev, ki ga odvrže kača, in pohitel je iz kopalnice. Duša je bila precej lažja od zraka in se je komaj zmuznila iz kopalnice skozi špranjo pod vrati, nato pa nemudoma dvignila v zrak. V nekaj sekundah je že pridobila takšno hitrost, da je vse samo poblisnilo in ostalo daleč zadaj – most čez rečico Voronko s temno postavo zootehnika Ivanova, ki je noč prespal na robu ceste in je zdaj razglabljal o tem, ali naj se na rojstni dan otepa z mačkom ali pa naj odide domov, pa Rževski okraj, Tverska pokrajina, pašniki, gozdovi, jezera ... skratka, Rusija, nato zalivi, otočja, Sredozemsko morje, vzhodna polobla od Murmanska do Capetowna in od Vladivostoka do Lizbone, nazadnje pa se je pogled osredinil na obseg nevelikega modrega planeta, ki se je manjšal, manjšal in polagoma zgubljal v mirijadi drugih planetov, dokler se ni spremenil v prijazno sijočo pikico, veliko kot makovo zrno. Serafim se je tu pa tam ozrl čez ramo na Zemljo in kar ni mogel verjeti, da je na tej kapljici lahko spravljeno toliko vsega, skupaj z materjo Domno Vasiljevno, nato je kdove zakaj pomislil še na svoje devetine in štiridesetine, s katerimi duša, kot pravi izročilo, živi na zemlji, in počasi je pomislil: 'Nič več z mano, tovariši.'

Kakor je mineval čas, tako je temina veselja bolj in bolj jela bledeti in se polniti s prijetno svetlobo. Nastopila je sinjina, tu in tam so zamigljala čudna bitja, podobna kresnicam, nalahno razsvetljena od znotraj, potem se je pokazala ... kopnina ali nekaj takega, kar je bilo podobno kopnemu. Napovedovala so jo velikanska, slepeče bela vrata, vendar tu in tam z olupljeno barvo, viseča na tečajih iz kovanega železa. Serafim je potrkal, kot mu je bilo obljubljeno; desno krilo vrat je zaškripalo, skozi vrata je pokukala glava prastarega očaka.

»Aaa-aa!« je s strupeno veselostjo rekel starec. »Serafim Kuznecov, skladiščnik, izsiljevalec, pijanec, samomorilec in pasji sin ... !«

Serafim se je ustrašil te označbe in pomislil, da se mu ne piše dobro. Starec je nadaljeval:

»Imaš srečo, da so taki kot ti pri nas deležni posebne oskrbe. Kdo drug zaradi neugasnjene čika požira nasekane žeblje, vam, nizkotnežem, pa moramo po ukazu nuditi vse ugodnosti. A je to pravično?!«

»Nikakor ne,« je po vojaško odrezal Serafim.

»Saj sem rekel, da ni, on je samomorilec, sem rekel, samomorilec in pasji sin, pa so mi odvrnili: 'Čudimo se, da sploh še kakšen umre naravne smrti.' Skratka, ti boš lahko takoj postal serafin, še nagrajen boš za svoje grehe.«

»Če povem po pravici – jaz že sem Serafim.«

»Butec ... ! Pri nas se tako reče – serafin. Najprej so nadangeli, potem angeli šeste stopnje, moč, oblast, podoba in tako naprej, nato pa sledijo heruvimi in serafini – a ti je jasno?«

»Kaj pa je to takega ...«

»Do nastopa pa boš tudi pri nas najprej skladiščnik.«

»A imate vi tudi skladišča?!«

»Imamo tu in tam kak inventar, brez tega ne gre.«

»Kaj naj vam rečem, dedek ...«

»Zate nisem noben dedek!?!«

»Oprostite ... Kaj naj vam rečem: spet ta jajcarija! Mislil sem, da je onstransko življenje nekaj nenavadnega, vzvišenega, razumu nedostopnega – pa se izkaže za isti šmoren: skladišča!«

»No, pa si res butec, pravi butec! Kako ni vzvišeno, če pa je enako kot v življenju, samo vse postavljeno na glavo?! V tem svetu tisti, ki imajo oblast, obračajo človeško usodo, pri nas pa pucajo sekrete od jutra do večera – kaj pa je to?«

»Jezus, naj se zgodi Tvoja volja: A imate tudi pri vas sekrete?«

»Ne, ne, sem se hecal ... da bi ti razumel, kako se tudi pri nas vse dogaja vzvišeno, se pravi ravno narobe. Na primer, v prejšnjem življenju si se razvijal od zarodka do samomorilca, v onstranstvu pa – stop: serafin boš do sodnega dne, dokler tvoja zadeva ne pride na vrsto.«

»Pa bo treba dolgo čakati?«

»Sam Gospod ve.«

»Kaj naj vam rečem, dedek ...«

»Jaz nisem tvoj dedek?!«

»Oprostite ... Kaj naj vam rečem: ta razpostavitev sil mi ni všeč. Spet, bemti, garanje v skladišču, zdaj bi bil dobrodošel bolničar Jegorov, ta baraba, tega še na zemlji nisem mogel prenašati, revije Življenje in tehnika pa pri vas gotovo nimate, ob bednem inventarju bom prezebal bogve koliko časa, sploh se mi zdi vse skupaj precej brezizhodno, moja duša ni ustvarjena za takšno onstransko bivanje, vam rečem ... !«

»Ne cmeri se, Fima,« je dejal starec. »Tule so ključi, pa pejd.«

Serafim je težko zavzdihnil, nerodno pograbil sveženj očakovih ključev in se zazrl v tisto stran, od koder se je davi prikazal, pri čemer se je v njegovih očeh pokazalo nekaj nevarno nervoznega, nekaj, kar je bilo v njegovih očeh, ko je zagledal vrh za sušenje perila; tedaj je Serafima prevzelo bolno koprnenje. Nekje tam, daleč daleč v nepregledni megli, je lebdela vzhodna polobla, Sredozemsko morje ... in tako dalje, vse do zootehnika Ivanova, ki je morda še zmeraj tuhtal o tem, ali naj na rojstni dan preganja mačka ali naj gre domov.

Verjetno je Domna Vasiljevna imela nekakšne telepatske sposobnosti, kajti tisti trenutek, ko je njenega Serafima napadlo bolno koprnenje, je starko prizadel nekakšen napad, tako da se je pogovarjala s pokojnikom, kakor bi bil živ. Stopi skozi les, sede na klopco, se nagne na eno stran, zasuče na drugo, pomenkuje s praznino. Sonce zahaja, nad vas se spuščata spokojnost in tihota, še psi ne bevskaajo in živad je zadremala v kurnikih in svinjakih, pihlja večerna sapica, sladko dišeča kot novorojenček, Domna Vasiljevna pa sedi na klopici in se pomenkuje s praznino ...

»Torej, sine moj: bolničar Jegorov nam je spet ukradel cele štiri naročaje drv.«

In Serafim ji odvrne:

»Vrag jih vzemi, mama, boš že nacepila druge.«

Viktor Jerofejev

Perzijski bezeg

Bella Isaakovna Koh je v prozornem makintošu veselo stopala po počitniškem naselju z obrazom, rdečim kakor govedina.

Judinje se močno razlikujejo od Rusinj. Sicer pa to malokdo ve. A celo med Judinjami je bila Bella Isaakovna nedvomno posebnost. To je skrivnost, ki jo pozna le jaz in ona. Prisegla sva si, da jo bova varovala, čeprav so reči, močnejše od nas. Mislim na metafiziko. Morda so prav zato Judje postali od Boga izbrani narod. Po zaslugi Judinj, kakršna je Bella Isaakovna. To je mlada ženska, ki je enkrat samkrat rodila. Stara je šestindvajset let. Zmeraj ima skodrane lase.

Stal sem ji napoti, grizljajoč bilko.

Intelektualci obojnih narodnosti bi radi zgladili razlike med njima ali jih celo zanikali. Zaman. Govoril bom nejasno, v namigih, da se ne bo kdo razjezil in postal užaljen.

Obstajajo različni dokazi o obstoju Boga. Večina jih je zavrženih.

Z Bello Isaakovno se nisva poznala in ne pozdravljala, vendar sva to in ono le vedela drug o drugem.

O Belli Isaakovni sem slišal, da je zasvinjanka in da je njena hiša smetnjak, da slabo kuha in je po naravi histerična, da jo njen mož, po poklicu fizik in prav tako Jud, tepe. Slišal sem tudi, da ima Bella Isaakovna napete odnose z materjo. Pravijo, da je kot devetnajstletno dekle prebolela bolezen, ki ji je mati že sedem let nikakor ne more odpustiti. Poleg tega sem vedel, da se je tedaj, ko sem stal in grizljal bilko, Bella Isaakovna vračala iz savne. Ni bila lepa, vendar je imela zelo nežno kožo, ki jo je drgnila s krompirjem; take kože Rusinje nimajo.

Vendar zdaj ne razpravljam o razliki med kožami. Gre za drugačno razliko. O njej ve samo elita. Takoj bom pojasnil zadevo.

Tudi Bella Isaakovna je slišala o meni to in ono in je bila prepričana, da sem napol ali pa vsaj četrť Jud.

»Zakaj tako mislite?« sem vprašal.

»Vi že veste,« je odvrnila Bella Isaakovna. »A ni res? A nimam prav?«

»Moj praded je bil Romun,« sem priznal. Bila je razočarana. Panično se je bala, da se bo vsak čas prikazal njen mož in naju oba ubil. Kar treslo jo je. Tudi meni ni bila vseč takšna perspektiva dvojnega uboja. Mrmrjala je:

»Ima tajno delo. Ne sme ga zapuščati.«

Vendar je to ni pomirilo. Ni imela obstanka. Metala se mi je okoli vratu in me prosila, naj jo poljubim na spodnjo ustnico. Poljubljal sem jo in prisluškoval šumom. Vsa se je prepuščala. Nisem si mislil, da se je mogoče tako prepuščati zaradi poljubov na spodnjo ustnico. Prosila me je, naj ji povem kaj nežnega. Bil sem zgubljen. Premalo sem jo poznal. Pravkar sva se spoznala. Rekel sem:

»Všeč si mi.«

Razočarano je prhnila. Skušal sem ji reči kaj o koži. To jo je nepričakovano opogumilo.

»Ti si torej Romun?« je vprašala – in ne da bi poslušala moje ugovarjanje, je zavpila:

»Prišel je! Konec je!«

Pognal sem se proti obleki. Prišel ni nihče.

»Povej mi kaj nežnega,« je prosila Bella Isaakovna. »Pridi sem, fantič.«

Stisnilo me je, vendar sem stopil k njej. Zdaj bom izbiral besede in povedal vse, kar je treba. Torej: Judinje imajo vsekakor, za razliko od Rusinj, neko opazno posebnost. Imajo govorečo vagino. Se pravi, da vagina ne govori kar sama od sebe, ampak jo je mogoče prisiliti, da govori, kakor mačka, če ji potisneš prste v žrelo. Tako. Vagina lahko tudi poje, seveda kaj preprostega, kakšno glasbeno melodijo iz *Podmoskovskih večerov*. A to je vendarle osupljivo. Rusinje so vsekakor bolj pragmatične in molčeče. Ne spravijo iz sebe niti zvoka. Sporazumevajo se samo skoz usta. Tukaj gre za veliko posebnost. Zanj redkokdo ve, ker preprosto nima tako občutljivih čutil. Surovost odnosov. Pomanjkanje radovednosti. Ne vem, kaj še. Nisem znanstvenik, ne poznam vzrokov. Samo ugotavljam. Bella Isaakovna je bila popolna izjema. V življenju je bila kupljiva in morda celo trapasta. Poznala je vse modele in tipe domačih avtomobilov in je rada modrovala o prednostih počitniških krajev: Nikolovo Goro je postavljala daleč pred Rdečo Pahro. Brala je v angleščini in v postelji zahtevala, da se vsaka reč imenuje s pravim imenom. Tako sva tudi delala. Niti enkrat v življenju se ni peljala s tramvajem. Vendar je bila njena vagina pravo čudo. Ni le govorila. Tudi odgovarjala je na vprašanja. Sprva nisem vedel, za kaj gre, ko je rekla:

»Lahko vprašaš, kar hočeš. Odgovorila ti bo.«

Nisem vedel, kaj hoče, in sem jo vprašal. Bella Isaakovna se je zasmejala:

»Vi sprašujete, jaz odgovarjam.«

Najprej sem ji zastavil čisto preprosto vprašanje:

»Kaj je zdaj: zima ali poletje?«

Odgovorila je pravilno. Bilo je mokro poletje, polno črvov.

Vprašal sem:

»Kako ti je ime?«

Vse to je spominjalo na spiritistično seanso. Odgovorila je z neprikrito nesramnostjo. V daljavi se je razlegel hohotek Belle Isaakovne.

Tedaj sem se opogumil in jo vprašal nekaj, kar sem se že dolgo pripravljaj vprašati. Že dolga leta. Vprašal sem:

»Ali obstaja Bog?«

Odgovorila je:

»Da.«

»A res?« sem s tresočim se glasom vprašal in pritisnil lice nanjo.

»Res,« se je razlegel miren odgovor.

Zdaj ne bom razpravljaj o tem, da je bil Kant osramočen. Briga me. Slišal sem glas narave in večne ženskosti. Popolnoma avtonomen glas. Nisem mogel skriti solz. Bella Isaakovna se je dvignila na komolce in me začudeno gledala.

»Kakšna vprašanja!« je pfiknila. »Kakšna vprašanja!«

Bila je videti razočarana. Grizljajoč bilko, sem ji bil napoti. Povsod naokoli je odcvetal perzijski bezeg.

Marina Palej

Randi

... Kakšen pogled naj izbere skozi okno? Pokadil je že skoraj pol škatlice cigaret, pregledal bogve koliko krajin.

Pravzaprav si je želel česa, kar bi imelo svež neposreden stik z naravo ... Na primer Pissarrojevo *Zorano polje*.

V odprtini se hipoma prikaže sivkasto-rjavkasta širjava: na meji zorane, temnejše njive, malo bolj desno, je plug ali brana; na levi, na vzpetini, nekaj vitkih brez.

Ne, prosim, takšna odkritosrčnost je pretenciozna; to ni tisto, kar zdaj potrebuje. Zaljubljenost se je pri njem vselej povezovala z nezaustavljivo željo, da bi predmet oboževanja združil z najčudovitejšo eksotično krajino – pa naj bojo to gore ali brezbrežno morje; kakor da so lastnosti tega utelešale resnično naravo ljubezni in dajale čustvu nenavadno zvesto tonalnost ... V tem pogledu mu je bil Monetev temperament bližji.

Zdaj skozi okno pljuska intenzivno modro morje, modrikaste skale se temnije (*Čeri v Belle-Ilu*).

Prišel je čas za poslednjo potezo ustreznega okolja. Glasbeno ozadje je izbrano, barve pokrivajo ploskve.

Njegova neprecenljiva, njegova ljubezen bo vsak čas vstopila. Ta vznemirljivi drget!

Le kakšna bo neki danes ...?

Moral je priznati, da je ni še nikdar videl v Evini obleki. Kot domneva, je za prvi vtis seveda posebej pomembna zadnjica. Optimalno je navadno enako pomembna kakor skrivni deli, kjer se stikajo udje ... Pravijo, da je Botticelli zelo muzikalen; a to je nenaravno. Botticelli je prej tog in arhaičen, celo malo manierističen; kult ženskega »okusa« se je začel prav z njim, toda zadnjica pri njem je uvela, bolj ga skrbi linija ... Linija je vsekakor boljša pri Ingresu, dovolj se je spomniti *Izvira*. Na njem resda manjka malce prefinjenosti, ni zadnje izostrene poteze. Gotovo najboljšo žensko zadnjico najdemo v izrezu Giocondine obleke: gre je dovoljšen namig – še bolje, slutnjo zelene (in ugotovljive) zadnjice; Leonardo ni bil zaman devičnik. Vrat pa lahko vzamemo pri Botticelliju. Vrat mora biti kajpada dolg, vendar ne tak kot pri Modiglianiju, pri njem diši po odlitku; enako bi bilo, če bi ga vzeli od Picassa. Govorjeno na splošno: vrat ne sme imeti nobene funkcionalne suhosti, drugače je konec vsakršnih čustev. Lasje so najboljši pri Rubensu; Rubens ima vsega veliko, tudi las. Roke bomo vzeli od Japoncev. Ko pomisliš, da te božajo taki prstki, kot kakšni črvički, ni treba nič več. Kar pa se tiče prsi: ne smejo biti velike, džentelmen, ki spoštuje samega sebe, nima s takšnimi kaj početi, le motijo ga. Posebej pomembni so še tisti skriti deli, ki najbolj vznemirjajo nepripravljenega človeka, na primer suhljate dimlje (plesalk), globoke vdrine pazduh, se pravi, vsi kraji z naravnimi sklepi. Če vse te podkolenske, komolčne in zaušesne vdolbinice niso skažene, imamo lahko žensko za lepo. Podpazduhe lahko spet vzamemo pri Ingresu, kolena prav tako. Ramena se bojo našla kar sama. To je poslednja poteza, jagoda, sijajen vtis. S hrbtom je težje. Z ženskim hrbtom so sploh težave. To je neodkrita dežela. Ne sme

biti ne mišičast, ne zalit, ne koščen. Kakšen naj bo torej ...? On tega ne ve. Zato pa zelo dobro ve, da je prav Velázquezova *Venera v ogledalu* tako zelo ranljiva – njen hrbet ne pove čisto nič. Noge je treba vzeti pri grškem kipu – najbolje pri Diani. Moški, ki da kaj nase, najprej opazi ženske noge. Noge dajejo ton vsemu drugemu. Zato morajo biti lahkotne in izklesane kakor pri lovki Diani.

Zdaj sliši: prihaja ona, še nevidena njegova! Ah, kaj je najpomembnejše pri ženski? Najprej vonj – in na koncu spet vonj. Kot je dejal veliki Cernuda –

Vonj limoninega cveta ...

Je bilo le to?

Že vstopa, njegova usojena, njegova sestra, njegova ljubljena, sploh ni treba, da jo vidi – pomemben je *občutek* gibanja; lahko bi prisegel: pri ženski te gibanje lahko tako močno pritegne, da vsega drugega niti ne opaziš. Gibanje mora biti popolnoma sproščeno – ne togost, temveč lahkotnost, ne divjaška preproščina, temveč izkušnost – ob vsem tem pa popolna svobodnost.

Zdaj sedi pred njim, njegova ljubezen ... Oddaja plašno mladostno oholost in bogat vonj ... Prefinjeni odtenki vijolične in sive, lahni nanosi barv – od toplejših do rožnate, od hladnejših do sinje – se kot prozorna senca prelivajo na podolgovatem obrazu; tu je, trenutek življenja, poln luči in miru.

»Me ne boš pogostil s čajem?« se izlijejo počasni medeni curki.

»Boš močnega?«

»Ja, če se da.«

»Sladkor – dve, tri?«

»Dovolj sta dve.«

Ah, ljubljena! Kaj vse bi naredil zanjo! Prav taka je, kot si jo je želela njegova duša. Sicer pa je prepričan, da ženska ne sme imeti nič posebej izrazitega, to utruja – izbrana ženska, kajpada. In zdaj je tu, njegova izbranka, zato je – preprosto lepa – ne lepa in ne grda. Vidi jo kakor samega sebe v ogledalu, je njegova stvaritev, krona dolgih naporov in prizadevanj.

Ona je njegova, lahko jo občuduje, kolikor hoče. Zdaj je žalostna, zdaj joče, na vratu, na levi strani, pa ji utripa drobna žilica, od katere se človeku, ki je razpet med blaznim usmiljenjem in sadističnimi željami, lahko zmeša. Trajaj, trajaj, očaranost; kako sladko, kako boleče sladko je videti njene solze; še slajše se je hliniti pred svojo ljubljeno, da je tudi on sposoben potočiti drobno ... moško ...

Sicer pa je že utrujen.

Ko boža njen ganljivi tilnik, počasi, neopazno premakne dlan na vrat, zatipa tam četrto vretence in naglo pritisne na gumb za napajanje.

Magnetno-senzorski šiv, ki teče vzdolž hrbtenice, se v hipu razpne, brezhibno se demontira koža: nalahno jo sleče, pokaže se običajni prizor notranjih organov, obdanih z modro-rdečimi žicami servomehanizmov ... Harmonija temelji na jasnem redu: blok za napajanje, analitično-računska naprava, blok za upravljanje, blok za spomin – vse to zloži v označene predale.

Uh, kako se je utrudil. Stik jemlje moči, kaj moremo ... Le milostna narava nam ponuja resničen oddih, ne da bi zahtevala kaj v zameno.

Spet stopi k oknu, vdihne morski zrak. Ne, Monet ne – vendarle je pretirano nasiten, vse, kar je pretirano, pa ne more biti do kraja lepo. Pravzaprav je večji zagovornik lirskega in malce počasnega opazovanja v Sisleyjevem duhu: pritisne na gumb, morje v oknu hitro zdrsi v desno, za njim, zvezno, pa se v okensko odprtino

s klikom premakne *Vetrovni dan v Veneuxu*. Ne! Samo tega praznega neba in žalosti ne ... Pritisne na gumb, v odprtini je spet Sisley: *Mestece Villeneuve-la-Garenne ob Seni* (tiha reka, tiha ladjica, na nasprotnem obrežju prijazne hišice). Ja, vselej si je želel le preprostosti in miru. Kaj bi še rad? Gozd, travnik, kopica sena na njem ... spet Monet: zdaj *Kopice sena v Givernyju*. Kopice sena so – s tem mnenjem se strinja – idealni umetniški predmet za tonske eksperimente.

Utrujenost ga noče miniti. Zdaj je v takšnem stanju, kot bi mu bili ukazali, naj se loti deljenja z ničlo. Njegov varnostni rele se prekine. Servomehanizmi pod kožo se brez moči ustavijo. Oči ugašajo.

Pogled skozi okno se avtomatično stemni.

Saša Sokolov

Žalostna buba

Irini Ratušinski

*... Vse po načrtu
je šlo, kajne, Gospod? Pod mrzlim nebom
je taval skoz dežele med budnostjo in snom.*

.....
Ko vedeli bi le, zakaj tako, Gospod?

Irina Ratušinska

Kakšna smola! Namesto da bi se rodil in zrasel v sijajnem Buenos Airesu, kjer se namesto *Como está uste?* sprašujejo *Como estan los aires?* in si odgovarjajo *Gracias, gracias muy buenos*, in kjer fantič na kolesu bere za reklamo časopis *Hoy* brez slovarja in se vozi, ne da bi se držal z rokami, sprevodnik – navaden tramvajski sprevodnik – pa deklamira na pamet potnikom odlomke iz *Octavia Paza* – se pravi, namesto da bi se prikazal tam, med temi načitanimi in finimi ljudmi in postal državlján z imenom *Jorge Borges* –; ali pa – ne, počakajte – v *Uppsali* – v nepopisni *Uppsali* – ali kje blizu nje – v mestu mračne gotske modrosti – kot slavni profesor *Lars Bakström* – postal profesor: v imenu prelestne *Avrore* iz slavne rodovine *Borealis* v pozabljenju vsega vedeževal z besedami, ki se jim reče *svensk poesi* –; ali pa: ne da bi zametoval *Rim*, kaj šele *Atene* – v neizrekljivem *Jeruzalemu*: o, sijajno otroštvo na ulici *Dolorosa*, med okovi in legendami – o, *Gospod*, kaj bi z *Jeruzalemom*, pustimo ga na miru do prihodnjega leta, ko se lahko prikažemo tudi – v nelepem, smrdljivem *Betlehemu*, če ne – pa v *Afulu*, prepolnem nekdanje veličine in mul – ali pa v razuzdani *Sodomi* – življenje mine meni nič tebi nič v

klepetu s prijatelji v Ekleziastovem jeziku – postati cehovski mojster Amosa Oza; skratka, namesto česar koli od naštetega ali česa v podobnem vzvišenem in tujem duhu – postaneš in živiš vragvedi kje – brbraš, mrmraš, čenčaš, čečkaš in se celo zaljubljaš, celo bledeš v čisto navadni ruščini – in na lepem, ne da bi se sploh ogledal, se izkažeš za neznano koga, kogar koli, bolje, si nihče drug kot ti sam. Groza! Ko se zaveš, kaj se je zgodilo, se počutiš kot žrtev naključne zveze – zveze samoljubnih okoliščin in časa. Kot da si ves oblepljen s pajčevino, zapreden v nekakšne lepke mreže, v nekakšno predivo. Preklete parke. Glejte, kako sem povit, zabubljen kot kokon. Takoj me razvežite. To me žali. Kje je vaša tako hvaljena plemenitost? Sem mar muha? Me slišite? Očitno ne. Vsekakor nobenega odziva. Nezaslišano. Tipično zadovoljstvo podpovprečnežev. Tako ste se hecali v mladosti. Ne, ne vi, ampak oni, neki drugi. Tebi, ki si doživljal ta dogodek v vsej njegovi grdoti, pa ni bilo do hecov. Nasprotno, v zanki lastnega apriornega narečja si postal kronično mrk. In če si se že nasmehnil, si se samo iz vljudnosti; pa še to sardonično. Življenje te je ociganilo. Hotel si premagati depresijo, po oglasu, na katerem je pisalo Ljudje s slabimi živci nezaželeni, si se znašel na delu v mrtvašnici. Začel si kot pomočnik sanitarca, se prerinil med preparatorje. Tvoja naloga je bila britje strank in asistenca pri obdukcijah. Če bi rekel, da je obdukcija neestetika, bi to pomenilo pretvarjanje, afektirano skrivanje pod pajčolanom litote. V očeh abstraktnega humanista se v primerjavi z razuzdanim sprenevedanjem ob pokojniku to razlikuje samo po zapisniku. Saj so tej operaciji v primeru smrti, kot pravijo ciniki, podvrženi vsi, ki umrejo v bolnici. Red je svet: izjeme samo s protekcijo. Brezpravje nesrečnikov te je spominjalo nate. Vsi ste bili ujetniki dveh stihij, ki ne gresta skupaj. Ti suženj lastnega jezika; stranke letalne nemosti. Živeti je podlo, škodljivo, si se pritoževal lepoticam po slavčjih vrtovih. A tudi smrt ni rešitev. Tudi smrt nam ne zagotavlja svobodne volje. In si jim namenjal vrstice, iz katerih se je cedila poklicna žalost. V hali – po zdrsljivih ploščicah – je krožilo opolnomočeno okostje – iz blede oranžne daljave – lila zamišljena luč. Muke ranjenega talenta so v gospah zbujele vsesplošno navdušenje. Ganiti s sočutjem: šepetal si jim, kar je treba, in bil deležen, česar si želel. O, koliko balzama so v teh mladih nočeh dajali za zvonki ruski sezam. Kako je bohotal španski bezeg na bregovih zarje. Kako so se rdečila v njenih žarkih ušesa kot usoda neizprosnih mačkov, ki so pri akvarijih prežali na svoje dragocene ribe. A kljub temu si se počutil prikrajšanega. Hotel si take bregove, kjer rase drugačen sezam. Ich liebe Dich, sacha po, to amor, so govorile junakinje sanj. A sanje so se sprevračale v moro. Hej! Dovolite, kaj pa naj izbiram? govoriš nekomu v maski in nekakšnem inkvizitorskem plašču. Govoriš vročično, iz sebe, kakor bi se Dostojevski izpovedoval Freudu. Izbire ni, odgovarja hladno in oholo. Brez izbire ni svobode, brez svobode pa ne sreče, a ni tako? Morda, ampak kdo ti je rekel, da imaš pravico do sreče? Pravico? Govorili so mi, da pravice sploh ni treba: če je metulj rojen za let, je človek rojen za srečo. Ti nisi človek, zine, ti si ličinka. Kako si drznete, kakšna nesramnost – intakodalje. Medtem njegova maska odpade. Trd obraz uzurpatorja. Srepe sive oči baziliska. Usta rablja brez nasmeha. Jezljajoč in razcepljen jezik kot pri legvanu. Vznemirjen je. Razčtetverjen. Ne upošteva me. Prosim, kdo pa ste vi? Jaz sem neizgovorjena Beseda. Beseda, ki je bila na začetku. Jaz sem nemški Ja in v ogledalu napisani angleški I'am. Ja – I'am. Jaz – jaz. Jaz – On, ki pravi: Jaz Sem. Jaz Sem, pritrjujejo pobudniki vsega tega. Jaz sem tvoj sovražnik. Jaz sem bič. Jaz sem nesreča, črna usoda in marjetica sreče. Jaz sem ljubim-ne

ljubim. Jaz sem biti, ljubiti, zgubiti. In ko izpariš nad to solzno dolino, začneš secirati življenje, ločevati iz njega kadeče se, krvavo bistvo. Ne hrani z njim ptic nebeških: te so site jeter Tatu ognja. Kapljo za kapljo, košček za koščkom ga spreminjaj v živo prozo. Trpi in delaj. Dal ti bom pisalo in krila. Zakaj Jaz sem tvoj jezik. Po zakonu o povezanih žilah, snoveh in taki in taki sestavi sta se sen in budnost neopazno pretakala drug v drugega, se mešala kakor v hiši Oblonskih, kadar se je nepričakovano, brez najave in brez gumbov, kot kakšen framazon, prišel k njim repenčit znameniti ruski sanjač Oblomov. Pil je, cokljal, žvižgal, preklinjal in terjal Dol z barokom, naj živi rokoko. Primer, vreden neskončnega posnemanja. Toda ti nisi imel dostopa k Oblonskim, po stopinjah malika pravzaprav nisi mogel nikamor. In tako so splavali po vodi ambiciozni načrti, ravnal si, kot je bilo rečeno – trpel in delal. Delo je segalo od a do ž in od tam do sem. Hlinil si se na odru velike luči, a nisi zasenčil velikanov te farse zgolj zato, ker si se zadovoljil z majhnimi vlogami. Zato pa si postal čarovnik trenutka, virtuoz epizode. Noben Olivier ne bi znal tako spretno podati plašča, se tako spotakniti in spustiti pladnja iz rok. Epizod je bilo na pretek. V oblačila tvoje umetniške garderobe bi lahko oblekli vso goloto karnevalske Copacabane. V prostem času si odpiral velespoštovano omaro in skrbno prebiral obleke, ki so visele v njej. Tako sentimentalni memoarist lista špehe svojih spominov. Z rahlo otožnostjo. Razen preparatorske halje so bili v omari: telovnik pisarniškega pomočnika, uniforme cirkuškega čistilca in gledališkega gasilca, brezrokavnik kurjača in frak trobentača, triko džokeja in predpasnik branjevca, suknjič lovca in oguljen jopič dreserja psov, plašč prostaka in prisilni jopič. Zadnjega si varoval kot svetinjo. Paradoksalno: ta neopazna obleka je simbolizirala tvoje postopno osvobajanje od družbenopolitičnih predsodkov. Kajti prav z njim si stopil na pot, ki vodi med državljanke sveta in predsednike globusa. V njem so te nekega tolstojevsko mračnega jutra odpeljali iz zoprne vojaške kasarne – v najbolj svobodno ustanovo domovine. Rešilec, okrašen z rdečim križem, so pripeljali na rob trga, kjer so likali gardo. In ko so te peljali skoz stroj častne straže, si vpil podložnikom in tako vlival pogum in ponos do svojega kralja: Dol rokoko in barok, naj živi nadrealizem! In v tem jopiču si se sedemsto devetindvajset injekcij pozneje pojavil pred vrhovno komisijo. No, a zdaj veste, ljubček moj, da niste Dalí? so ti rekli vojaški eskulapi. Tako je, zdaj sem krasna buba, zrasla iz navadne polnočne ličinke. Kakšna čudovita preobrazba. Glejte, kako lepo sem zabubljen. Pravi rodinovski Honoré. Najlepša hvala. Z mano je urejeno. Nič več ne potrebujem. In nekje notri, v središču, kjer me je prej stiskalo, mi je zdaj neskončno; čisto natančno: neskončno prijetno. Sicer pa sem ena sama žalost. A za to ve Salvador? Moram mu poslati telegram. Cito! V čast mi je. Preobrazil sem se. In podpis: Žalostna buba. Poskrbite, prosim vas. Bojim se samo, da mojster ne bo utrpel te izgube. Oh, bila sva kot eden. Ihti. Prisilni jopič čisto potemni od solz. V njem si iz protesta proti konkvistadorski politiki poznosrednjeveške Španije in Ameriga Vespuccija osebno korakal po svojem osovražnem mestu kmalu po odpustu. Jopič si odnesel na skrivaj. Ukradel si ga iz norišnice kakor kak junaški vohun zastavo iz sovražnega štaba. To je bila zastava moralne večine, ki se nenapovedano vojskuje z Umetnikom. Ko si storil to junaštvo, si že odsekal hidri eno glavo. Vendar je bil vsaj še en razlog za zmagoslavje. V ustreznem dokumentu je pisalo, kot si želel: Ni za nikamor. Diagnoza: blodnje o ničevosti na ozadju počasne megalomanije. Slavil si. V svojem jopiču si se prikazoval med neuresničenimi geniji lepih umetnosti, med esteti, ki so se drznili razglašati

upor na naježenih trgih in v koprnečih salonih. In v hali – na zdrsljivih ploščicah – iz blede oranžnih daljav. O jopič! Prav v njem si prežgal svojo mladost – kakor luknjo s cigareto. Skoz in skoz. Kakšna nepazljivost. A se mar ne ve, da je s takimi rečmi treba ravnati previdno. Saj so svetinja. Spomni se, prav v jopiču si ves gorel, da bi se izkazal v svojih najboljših epizodah, bil si vratar, čevljar in tesar, naturščik, večni študent in podoben prevejan spretnjakovič. V njem si, trpeč in goreč, zrasel v tipičnega predstavnika svojega ekstrarazreda – razreda odvečnih v svoji očetnjavi. V njem si se zvrstil v vrste preslavnega reda bobnarjev Odstavljene koze po milosti Božji, bil si bobnar od glave do pet, odkrit sovražnik vsega, kar ti ni bilo všeč. In nič zato, če zaradi zabubljenosti nisi mogel bobnati lastnoročno. Nič zato. Postal si izjemen teoretik bobna, njegov pogumni ideolog. In ko si se boril za stvar Svete Koze, nisi bobnal s palčkami po njeni bobenski koži, ampak s srcem – po rebrih, s krvjo v senca, s krvjo po lastnih bobničkih, vendar s krikom po tujih. Zato umirajoč lahko rečeš: Roko na srce, pred Bogom nisem bil slab bobnar. Pokopljite me z vsemi častmi. In ne trudite se brez potrebe: ne šivajte prta. Oblecite me v srajco – in basta. V spomin na čas, ko sem živel, se bojeval in bobnal. In če hočete – mislil. Mislil si kakor buba. Kot posameznik. Kot generacija. Kot razred. Kajti bilo te je veliko. Precej več kot oblek v tvoji burkaški omari. In več kot vseh tistih epizod. Nekoč si se ozrl in doumel, kar je celo stoletje poprej spoznal ameriški sanjač Walt Whitman, to pa je: ti si mnogolik in množičen. Bilo te je toliko, da bi zadostovalo za vojno filmsko masovko. In ne le masovko. Za celo dobro hekatombo. In spoznal si, da je skoraj vsak iz tvojega mnogoštevilnega števila zabubljen kakor ti – zavit v isto platno. In zgrozil si se za svoj nesrečni narod, rojen v prisilni srajci. In njegov jezik ti je postal grenak. Zakaj tisto, kar se je v blodnji mlade ničevosti zdelo plašč Velikega inkvizitorja, je bil v resnici – kot pri tebi in vsakomer – rdeč prisilni jopič. In uresničilo se je, kar je napovedal on v strašnih prividih mladih let. Žalosten spričo njega, si si delil z njim skrb in ga vzljubil. Razpustil se je v tvoji krvi in postal prašek na krilih tvojih. Zakaj tiste dni si se odbubil in zafrfotal. Pa ne kot čudoviti metulj Nabokova, ampak mračen in temen nočni metulj s krili neminljive žalosti. A lepše je frleti mračno in temno kot pa sploh ne. In ko si naredil tako, si se počutil majhen, vendar svoboden molj rodnega narečja in si zamahoval vse višje in višje. Vendar se je jezik kot prej vlačil tam spodaj, v prahu solzne doline, ali ležal kot brezpravno bolniško truplo – žrtev letalne nemosti. In tumpasti preparatorji brez kril v rdečih srajcah so se mu spakovali in ga žalili. O, nesrečni, nemočni, zabubljeni in poneumljeni ruski jezik, si govoril samemu sebi, ponavljajoč za Ivanom Turgenjevom. In molil. Bog, ohrani in usmili se našega narečja, kajti drugega ne znamo. Ohrani in usmili se nas, njegovih žalostnih metuljev, ki šibko frlimo po svetu in se mešamo z drugimi jeziki in narodi. Od Uppsale do Buenos Airesa. Nas, mračnih in temnih, ki nosimo na krilih svojih prah njegovih letopisov in azbuk, pepel apokrifov, saje oljenk in sveč. Nas in vseh tistih, ki iščejo izhod iz norišnice, da bi odfrleli za njimi. In vseh onih, ki ne iščejo. In vseh onih, ki ne bojo nikdar odfrleli. Ozri se na nas in nanje. Spregovori nam s Svojim visokim esperantom. Podaj znamenje. Utrdi nas. Pouči. Potrdi, da Jaz Sem in da to ni sen, ampak budnost. Prebudi sen in se prikaži. Samo meni, malemu metulju. Meni molju. Meni prahu in pepelu. Zašepeti na uho. Zašelesti v padlem listu – listu rokopisa – bambusovi gošči; zakaj?

O avtorjih

Jevgenij Popov (r. 1946 v Krasnojarsku) je bil sprva geolog, od srede 70. let pa je poklicni pisatelj. Leta 1979 so ga izključili iz Zveze pisateljev, ker je sodeloval v samizdatskem zborniku *Metropol* s serijo *Vražji ducat zgodb*. Zato je svojo prvo knjigo izdal v ZDA (*Rusko veselje*, 1981). Ob koncu 80. let so ga rehabilitirali in do danes je objavil celo vrsto novelističnih knjig, povesti, romanov in iger. Njegova proza, sprva ostro satirična, je danes ironična in humorna; gradi na tradiciji ruske satire, zlasti prozi Mihaila Zoščenka. V kratkih zgodbicah, kakršna je tudi *Svobodna ljubezen*, se posmehuje napakam ruskega človeka in se norčuje iz velikih človeških idealov.

Vjačeslav Pjecuh (r. 1946 v Moskvi) je po očetovi liniji poljsko-ukrajinskega rodu. V Moskvi je dokončal študij zgodovine. Konec 70. let je začel pisati kratko prozo, prvo zbirko (*Abeceda*) pa izdal 1983; sledile so zbirke *Veseli časi* (1988), *Nova moskovska filozofija* (1989), *Centralno-jermolajevska vojna* (1989), *Jaz in drugo* (1990), *Državni otrok* (1997), *Ruske šale* (2000) in romani *Napoved prihodnosti* (1989), *Rom-mat* (1990), *Četrta Rim* (1993). Pjecuhova proza je humoren, ironičen in pogosto grotesken prikaz avtorjeve sočasnosti v duhu Zoščenka; kot je sam povedal, je njegova glavna tema »preučevanje fenomena ruskega bedaka«. Posebej se posveča ubesedovanju ruskih literarnih tipov v sodobnem življenju (cikel *Čehov med nami*) in zgodovinski tematiki, ki jo pogosto parodira.

Viktor Jerofejev (r. 1947 v Moskvi) je sin diplomata in je zgodnje otroštvo preživel v Parizu. Ukvarjal se je s francoskim eksistencializmom, iz katerega je tudi doktoriral. Leta 1979 je bil zaradi sodelovanja pri almanahu *Metropol* za skoraj 10 let izključen iz Zveze pisateljev. Tako je šele 1989 izdal prvo knjigo kratkih zgodb z naslovom *Annino telo ali Konec ruske avantgarde*. Leto pozneje je zaslovel po članku *Sedmina za sovjetsko literaturo*, v katerem je celotno obdobje sovjetske literature, predvsem pa socrealizem, razglasil za kulturno emanacijo političnega totalitarizma, sovjetskega pisatelja pa za sadomazohista, ki je svojo dušo prodal hudiču. Literarno sodi v generacijo ruskih postmodernistov; giblje se v okviru novega naturalizma, prikazuje teme s socialnega in življenjskega dna, pogosto grobo erotiko in norost, uporablja neknjižno leksiko. Izdal je vrsto zbirk in romanov, med katerimi so v ospredju prozna zbirka *Življenje z idiotom* (1991) in romani *Ruska lepota* (1992), *Poslednja sodba* (1995), *Možakarji* (1997), *Pet rek življenja* (1998).

Marina Palej (r. 1955 v Leningradu) je ruska pisateljica kratkih zgodb, povesti in romanov; piše tudi dramska dela in filmske scenarije, ukvarja se z literarno kritiko in prevajanjem. Končala je študij medicine in bila več let zdravnica v Leningradu; nato je študirala na moskovskem literarnem inštitutu in 1991 postala svobodna pisateljica. Od leta 1995 živi na Nizozemskem; pred leti je bila tudi gostja festivala Vilenica.

Zaslovela je v letih 1990–91, ko je izdala povesti *Jevgeša in Anuška* ter *Kabirija z Obvodnega kanala*. Sledilo je več knjig kratke proze (*Oddelek propadlih*, 1991;

Rodni kraj vetra, 1998; *Slovanski naglas*, 2000; *Volčji jezik*, 2007) ter romana *Lunch* (2000) in *Klemens* (2007). Proza Marine Palej je fantastična in groteskna, spominja na prozo Vladimirja Nabokova. Taka je tudi njena zgodnja zgodbica z naslovom *Randi*.

Saša Sokolov (r. 1943 v kanadski Ottawi), sin vojaškega diplomata, sodi med odmevne ruske prozaiste srednje generacije. Študiral je tuje jezike, bil novinar in paznik v naravnem parku ob Volgi. Zaslovel je z romanom *Šola za bedake*, prikazom mladostnikov v posebni šoli za umsko prizadete; roman ni izšel v Sovjetski zvezi, ampak 1976 v ZDA. Avtorja so po izidu razglasili za literarnega naslednika Vladimirja Nabokova. Leta 1975 je Sokolov emigriral in zdaj živi v amerškem Vermontu in ima kanadsko državljanstvo; preživlja se z različnimi deli. Po prvencu sta izšla v Ameriki še dva romana Sokolova: *Med psom in volkom* (1980) in *Palisandrija* (1985), ki pa nista doživela takega odmeva v svetu. Zgodba *Žalostna buba* je prevedena iz antologije sodobne ruske proze ob koncu 20. stoletja z naslovom *Rusko cvetje zla*, ki jo je 1998 v Moskvi sestavil Viktor Jerofejev.

Prevedel in opombe napisal Drago Bajt

LEPOSLOVJE

Apolonija Klančar

Soneti

1

Ko ne ostane več nobena roža,
da cvet vonljivi ti pokloni,
takrat še zadnja kal življenja kloni.

Zapomni zdaj si vonj narcis opojni,
ujet v prijazni venec sonca dvojni,
ki šop zvedav ga milih trav obkroža!

In nedoumljiva naj skrivnost življenja
s preprostostjo vsevedno te razpali,
da pomnil v bridki uri boš trpljenja,

kaj zemlja v svojih blagih nedrih skriva,
ko znova zacveti v pomladni rosi
narcis sladko dehtečih zlata griva.

2

Ko pesem blaga poje ti po žilah,
potiho za spomini se ozira
melanholija davna in odpira
občutjem vrata, ki žive pri vilah.

Iz pergamenta polpretekle dobe
podobe veličastne se vrstijo,
ki čas jim daje novo energijo.
Ne pusti, da ti točijo grenkobe!

Njih zlati čas minil je, vendar nova
zvrstijo se v neutrudnem toku dneva,
da veličastna vstanejo, saj vea,

da za nesmrtnost vsi trenutki naši
rojeni so po modrem sklepu usode,
zato jih užij, kot nektar v zlati čaši.

3

Neznosen je opojni vonj dreves
spomladi, kadar grem po gozdni poti
in trop cvetov dobrika se nasproti,
zvedavo tisoč svetlih zre očes.

Odpirajo se sončna vrata v svet,
kjer žarkih barv nova moč v pijanost
me pahne in življenje vso predanost
od mene nezadržno terja spet.

Ko blodim v sladkem snu po teh poteh,
me včasih preseneti lastni smeh,
ki preglasi ga vrisk narcis v ogradi.

Težko pritiska breme te pomladi,
v kateri sonca neustavljiva moč
v miline plašč je preoblekla noč.

4

Breztežen in z nasmeškom tihe sreče
večer je lahko vstajal kakor sanja,
ogrnil noč in naju v molk spoznanja,
omamil z mirom misli vse bežeče.

Skrivnosti vedno polno razodetje
čez reko je razlilo tenki pramen
luči, v katero potopljen se kamen
brezčasnih vod zazrl je v poletje.

V očeh se ziblje nova zdaj predanost,
skrivaj zapredena v kopreno smeha
ovija se krog prstov in ne neha

zvedavo srkati opoj bližine.
V trenutku bežnem, ki počasi gine,
na veke vtihotapi se zaspanost.

5

Dotik lahko drsi čez grobe let,
razsanjanih v brezčas, išoč bližino
srca, medleč utaplja se v tišino
noči in vztrepeta, v laseh ujet.

Ustavi ta trenutek mi, poet,
je prošnja drznih ustnic v mesečino
še upajočih, davno ko temino
že nezadržno para svita sled.

Kot slutnja sreče splava ti smehlaj
z oči in pada v soj razprtih rok,
ki grabi jih ganotja jok

in spušča tenko v tvoje se svetove,
noseč vsa hrepenenja, vse strahove,
čez trate duše k tebi spet nazaj.

6

Žlahtnejši kot je lesk rubina, žar
prijaznih vrtnic dvorce duše polni
s sijanjem svetlim, v rdečih listkov volni,
v lenobnem mraku gine sončev čar.

V tej uri travnik je postal oltar
neslišnih spevov božjemu stvarjenju,
ki pritegnili so srca čutenju
v prostranstvih duše kakor žgalni dar.

S korakom uprta v jutrišnjega dneva
obris, po komaj vidni poti greva,
neslišno, nihče ne sprašuje – kam?

v samotni svet, kjer vendar ne boš sam.
Po sončnih stezah smeha k meni pridi.
Zakaj bi dalje dramil se s prividi?

7

V brezno, v brezčas me kliče tvoj pogled,
tja, v mimohod svetov, kjer ni noči
ne dneva, v tej razpetosti se zdi,
želi ostati, dokler nov polet

ne odloži na pragu ga bližine.
Kaj storil bi, da našel si ta prag?
Obstal – vkopan, pijan, strmeč, kot vsak,
ki dvom boleče mu budi spomine?

Tako pred vrati, v molk grenak odeti,
posedamo, svinčenih sanj pijani,
utapljač se v svoji stari rani.

Boji se na stežaj odpreti duri,
kdor sam nekoč ostal je v bridki uri,
ne vidi več, da zunaj sonce sveti.

8

Sprehajam svoje misli po stezah
srebrno svetlih v siju sonca. Sama.
Nebo slepeče sinje je, kot drama
kriči svoj ostri spev med zvezdni prah.

Vse trši so stvari obrisi, strah
z rezilom razočaranj rezko s trama
nedozoreli seka sad med nama,
droban, da komaj ga držiš v rokah.

Kako je tožna tiha govorica!
Duši življenja brste v moji duši.
Kje se končuje najina stezica?

Naj žarkov slap ogreje mi premrlo
srce, ki se pod pezo molka ruši,
da žalostni pepel poplavlja grlo.

9

Med sončne žarke pada vonj jeseni,
v svetlobi silni listje podrhteva
v prešernem plesu, na obronkih dneva
postaja misel v mraka mehki peni.

Na polja razorana bo svileni
se zleknil mir, pobrana ko kraljeva
bo žetev, toplih ognjev ko odseva
ne bodo več metali v noč plameni.

V svetilki moji naj ne zmanjka olja,
dokler v deželi vlada zimski hlad.
Glej, zdaj odhajam, da poberem sad

neznaten še pred zimo s svoje njive,
ki bo za jed in seme, ko igrive
spet sapice zavejejo čez polja.

10

Kričala bom, dokler se ne pogrezne
ves čas trohnečih misli v varne grobe,
ne bom mu dala hrane ne svetlobe –
sprhni naj! Za čuvaje pa oprezne

postavim sanje, ki lahno hodile
s korakom hrepenenja zanesljivim,
ki ve za pot, nasproti vsem varljivim
obljubam sreče, bodo čez gomile.

Janez Ramoveš

Na kaj pomislim, ko slišim besedo čipka

Ko slišim besedo čipka, pomislim na otroško delo in na prostitucijo. Na baročna oprsja in izsušene dekolteje. Na brezobzirne prekupčevalce, štacunarje, trgovce z belim blagom in krvavim mesom. Podplutbe, žulje, boleče prste, posedene hrbtenice, slabovidne oči, prikrita nevroze, živčnost, poblaznelost zaradi enoličnosti in brezupa.

Pomislim na otroštvo, na duhovnike in njihove tople roke, na neveste in njihove goveje poglede, na novodobne bogataše in njihove praznoglave žene. Pomislim na ljubezen, pajčevine, umobolnice in lepotilne salone. Na obujanje običajev, ki bi jih morali že zdavnaj pozabiti. Na mrtvaške odre in osnovnošolske poljube. Na debelušno sošolko, ki smo jo klicali Punkelj.

Na utrujeno mater, ki je klekljala stoje, da ne bi zaspala. Na rožljanje klekljev in na nočne sprehode okrog pokopališča. Na gole ženske iz revij in stenskih koledarjev. Pomislim na pornografske filme. Na litanije vseh svetnikov in starega moža iz prve pruke v cerkvi, ki mu je od nosu visela debela kaplja.

Na kri dostikrat pomislim v zvezi s čipko, na nož in človeško umazanijo. Na otroško delo, kot sem že rekel, na brezobzirno izkoriščanje in na zločin. Na snežno belino. Na snežno belo laž in prevaro. Na vzdihne, na krike obupa in na histerično vpitje. Včasih na obleko in na zavese. Včasih na ples in na petje. Na brezskrben smeh, pravzaprav, ne pomislim, ko slišim besedo čipka.

Pomislim na slovo in
prazno hrepenenje. Na kašljanje in
na zamaščena očala. Na kič, na nepotrebno kramo
in navlako. Na prazne šale
in na brezkončno jamranje. Na večerne ure ob
slabi svetlobi in na črne črne luknje.
Na luknje v spominu in na posvetni del vesolja.
Na poneumljanje in na sprejemanje nepotrebni obrazcev.
Na to, kako je krzno pravzaprav toplo

in kako so čipke hladne.
Na neokusno naslikane gore pomislim in na lastovke.
Na to, da so lastovke žametne.
Da duša ni nikoli obrobljena s čipkami.
Da so v čipke lahko odete muze
in včasih angeli.
Demoni nikoli.
Ko slišim besedo čipka, pomislim na čas
in njegove zapletene vzorce.

Na preteklost, seveda,
na dišeče perjanice in na blazine. Na revolucije,
vislice in giljotine. Na svinjske pastirje.
Na nepregledne množice svinjskih
pastirjev. Na strah in na njegove geometrijske
strukture.
Na rože, srčke, na bedasto folkloro in na
veselice. Na alkohol kar dostikrat pomislim,
ko slišim besedo čipka, in na životarjenje.

Na sanje, ker čipke v sanjah pomenijo
dvorjenje. Pomislim na akupunkturo, na gore
sukanca
za rešetkami iz sukanca. Na zdolgočasene gosposke
dame in njihove krožke.
Na hlastno izdelovanje vozlov, zato pomislim
na črve in samomorilce in ljubiteljske pesnike.
Še večkrat ljubiteljske pesnice.

Na sivo ekonomijo
in črno magijo in
na zombije in vudu.

Maj, 2005

Tomaž Kosmač

Rudnik živega srebra Idrija

Rudnik je imel dve stražarnici. Ena je bila nad Barbarinim rovom in druga pred upravo, kamor sem bil kot varnostnik dodeljen. Po petsto letih kopanja živega srebra so knapi zasipali rove. Pod površjem je bilo mesto prepredeno z njimi. Posamezna območja so se pogrezala in z grenkobo so pokopavali večstoletne žulje. Rudnik jim ni pomenil samo službe – nanj so bili bolešno navezani! Uprava jih je težka prezaposlovala na druge firme, saj se je večina temu upirala. Marsikoga sem uživaško pobaral:

»Čemu trmoglaviš, ko pa je konec neizbežen? Pridi na Varnost, dokler je še čas! Spočil se boš in v dveh dneh pozabil na jaške!«

»Samo enkrat bi šel z nami v luknjo, pa bi drugače razmišljal,« so me zavračali. »Ne veš, kaj pomeni tovarštvo!«

Četudi sem se jim posmehoval zaradi vdane pripadnosti jami, sem jih cenil, ker so trdno držali skupaj. Ne le pod gladino. Za sodelavca so se postavili tudi na površju. V srcu so nosili neomajno privrženost prijatelju. Po drugi strani nisem odobral okorele miselnosti, ki je narekovala: Če nisi izkusil luknje, nisi izkusil nič! Nekaj podobnega sem kasneje doživel samo še v vojski: Ako nisi vojniki, onda nisi niti čovek!

Nadzornik, ki me je nagovoril, da sem kot osemnajstletni mulec prišel k Varnosti, je imel prav: Tinkara in Manja, moji sodelavki, sta bili res najlepši pički! Ne samo pri Varnosti, ampak v celi Idriji. Videval sem ju po mestu, vendar se jima zaradi sramežljivosti nisem upal približati. Zdaj sem končno stal pred njima in se začuda počutil prijetno. Niti kolena se mi niso tresla. Pomislil sem, da se mi psihološke knjige, ki sem jih vztrajno prebiral, končno obrestujejo. Svetlolasa Manja z okroglimi očali na sanjskem obrazu, vitka in vabljava v kimonu in opankah, je predajala izmeno nakodrani črnolasi Tinkari s poudarjeno našminkanimi ustnicami, mogočnim oprsjem, zagorelo poltjo in globokimi temnimi očmi. Obe sta bili falirani študentki. Spoznali sta se na gimnaziji. Po maturi se je Tinkara preizkusila na filofaksu, Manja v zdravstvu. Postavili sta si previsoke cilje in pristali v vratarnici. Hlastno sem ju požiral.

»Kaj bi rad?« me je ošinila Manja.

»Prišel sem na delo. Ena od vaju naj bi me uvajala,« me je zalila rdečica in v spomin sem si vtisnil, da me mora naslednja psihološka knjiga seznaniti z ...

»Jaz te bom seznanila z vsem,« se je oglasila Tinkara. »Saj ni veliko. S tabo bom, dokler ne boš obvladal položaja. Nato grem, ker imam dopust.«

Oddahnil sem si, kajti noči s Tinkaro sem se bal. Pomenila bi prevelik preskok. Nisem vedel, kako bi se postavil do njene izkušenosti: plašno in molčeče, ali osvajalsko in hvalisavo, morda pijansko? Z dopustom mi je podarila čas za razmislek in sanjarjenje...

»Izmena bi lahko trajala dvanajst ur,« se je oglasila Manja. »Si za to?«

»Sem.«

Manekenki skoraj nista mogli verjeti, kako zlahka sta uveljavili svojo idejo, ki so se je njuni prejšnji sodelavci najbrž na vse kriplje otepali.

»Bi lahko delal samo ponoči?« sta pograbili vrženo kost.

»Rade volje!«

Spogledali sta se in si namignili v prepričanju, da sta nategnili naivnega kmetiča. Privlačna mladost je zahtevala čim več prostih dni. Dvanajsturni delavnik je potekal v ritmu dva dni ponoči, dva dni prosto – dva dni zjutraj, dva dni prosto – dva dni ponoči, dva dni prosto itd. Pri osemurnem razporedu bi bil prost vsak četrty dan, tako si imel praktično pol meseca dopusta. Pa še nočnih sta se domala znebili!

»Sicer pa,« sta se ponovno spogledali, »ti nimava kaj razkazati! Najbolje, da se sam razgledaš!«

»Mar razen uprave,« sem pokazal na neugledno stavbo, s katere je odpadal omet, »ne varujemo nič drugega?«

»Rudnik propada – ne veš?! Se boš že znašel! Na tabli imaš ključe. Zjutraj jih poberejo uslužbenci, ampak takrat bom že jaz tukaj,« je prešerno navrgla Manja.

Ni mogla skriti veselja nad razpletom dogodkov. Angelsko je sijala. S Tinkaro sta me zapustili in zazrl sem se v leseno ploščo. Na žeblih je viselo enajst oštevilčenih obeskov. Več pisarn kot delavcev, sem pomislil. Se je škafar ob odkritju živosrebrne rude zavedal, da bo na koncu tako?

»Če bo prišel kontrolor,« sta se nepričakovano vrnila dolgolasi lepotici z roko pod roko, »mu povej, da sva bili s tabo štiri ure!«

Slabo vest imata, ker sta lezbijki, me je zajel še večji rajc.

Oblekel sem se v uniformo in se počutil kot pravi varnostnik. Murine hlače so bile sešite z globokimi žepi. Vanje sem potopil ključe in se odpravil k masivnemu vhodu. Odklenil sem vrata, toda vstopiti nisem mogel. Zgrajena za kitaste knape, ne za krhko telesce najstnika, so bila pretežka, da bi jih odsunil. Poizkušal sem na vse načine, a na koncu le moral priznati poraz. Razdraženo sem se odpravil raziskovat okolico.

Pregledal sem zapuščene objekte: topilnico, garderobe, kopalnice, laboratorij in podobno ostalino. Povsod sem naletel na razbita okna. Steklo je škrtalo pod nogami. Našel nisem nič uporabnega, čeprav bi si muzej bržkone mel roke. Za marsikaterim vogalom so na pozabljenih iztrebkih čepele muhe. Zapustil sem duhamorno vzdušje in se sprehodil po peskovniku, kamor so desetletja navažali odpadni material. Sipine so se raztezale kilometre daleč. Uvidel sem, da bom na ših tu zlahka spal. Kadar koli me bo kdo iskal, se bom brez težav izgovoril, da sem preverjal odlagališče.

Iz peska se je kadilo. V sapniku je povzročal žgečkanje in kri je predla, kakor bi po žilah spustil mravlje. Zdaj pa zdaj je majhen plaz zdrknil v reko in Idrijco pobarval oranžno. Postrvi, prilagojene na fekalije, niso več obvladale razmer. Ulegle so se na hrbet in odplavale v večna lovišča. Enako željo sem nosil tudi jaz. Gospo Smrt sem imel za prijateljico. Globoko sem vdihoval strupeni zrak in upal na pogin. Na svet sem prijokal in z njega bi odšel z vzdihom olajšanja. Ljudje, ki so stanovali blizu peskovnika, so imeli privilegij, da so smeli planet zapustiti mladi. Izpadali so jim čekani in plešasti so umirali za rakom. Zavidal sem jim. Jaz samomora, vzgojen katoliško in ustrahovan s peklom večnega trpljenja, nisem upal napraviti. Moja grešna duša bi bila za vekomaj pogubljena.

Življenja ni bilo za prehvalit. Pred sabo nisem videl nobene smiselne prihodnosti. Malo ga bom še biksal, se oženil, naklepal froce, kot navit hodil v službo in po možnosti z zadnjo mislijo: Kurc, živel sem pa le! Umril med sranjem na školjki.

Osvežen s Hg-transfuzijo sem se vnovič spopadel z upravnimi vrati. Raztegnil sem jih toliko, da sem lahko podložil kos rdeče rude, ki sem jo prinesel z odlagališča. Podobna je bila kamnu, le da je tehtala x-krat več in mi strgala hlačni žep. Centimeter za centimetrom sem širil odprtino in se nazadnje zrinil na hodnik. Še prej sem preventivno preveril, ali se bom na prostost lahko vrnil po isti poti ali bom moral skakati skozi okno? Vrata so se mehko odpirala in zapirala. Zadovoljen, da sem jih ukrotil, sem jim važno zabrusil: Mene jebal nobeden ne bo! Vseeno sem jih za vsak slučaj pustil podprte z rudo.

Zjutraj je namesto Manje prišla Tinkara.

»Nimaš dopusta?« sem se začudil. »Komaj smo postavili raspored, že mutimo! Kontrolor bi znal zatežiti!«

Nadzorniku se je žvižgalo za naš raspored. Zanimala ga je zgolj prisotnost na delovnem mestu. Zaradi njega bi v kojci lahko slonela tudi napihnjena lutka, pa bi bilo vse v redu. Težil sem jaz, kajti ustrašil sem se, da bom izgubil nočne šihte. Srce mi je naravnost zastalo ob misli, da sta se Tinkara in Manja skisali glede urnika. Koprnel sem po samotnih nočeh.

»Ne skrbi zaradi nadzornika! Z njim sva eno,« se je zagovorila Tinkara in hitela popravljati napako: »Z Manjo sva eno! Ni važno, kaj piše na tabeli! Dopust sem vzela samo za čez noč.«

Kmalu za njo je prišel nasmejani kontrolor, ki naj praviloma ne bi bluzil tako zgodaj naokoli. Slutil sem, da je Tinkaro dostavil na šiht in se nekje potuhnil za par minut. Če bi se pripeljala skupaj, bi se zdelo sumljivo. Lahko bi kdo celo kaj nesel na ušesa njegovi ženi.

Drug z drugega nista mogla umakniti oči. Uvidevno sem odšel preverit, ali pesek na dvorišču še stoji, da sta se lahko na hitro še enkrat zalizala.

»Te zapeljem domov?« me je nato vprašal razposajeni kontrolor.

Rade volje sem prisedel. V videoteki sem si sposodil pornič in komaj čakal, da si ga ogledam. Od pričakovanja me je razganjalo skoraj bolj kot navihanega nadzornika, ki si je med vožnjo popravljaj razmršene lase. Za štos sem rekel:

»Čutim, da bom napičil Tinkaro!«

»Ne drezaj vanjo!« je zarobantil. »Imaš Manjo, pa se posveti njej! Še rajši dá! Jaz že vem!«

Odložil me je, si v ogledalu nad volanom do potankosti uredil prečo, zadrnil vrata, ki sem jih premalo zaloputnil, in odbrzel soprogi v objem.

V sobi sem vklopil videorekorder in si očital: Zakaj blebetam neumnosti? Zakaj se lažno postavljam? Se hočem prilizniti kontrolorju? Njemu in ljudem nasploh? Čemu, če me že prisotnost ene same osebe moti?

Ni bilo prvič, da sem se ustil in prekleto točno sem poznal vzrok. Nisem hotel izpasti bedak! Folk se je hvalil s trofejami, pa sem še jaz piskal v isti rog! Kdove, koliko je še takih kot jaz, sem žalostno zrl v pornič.

II

Lajf na Rudniku je lepo tekel. Nimfi sta se izmenjavali čez dan, kakor je nanoslo, jaz sem štihal nočne. Kadar sem bil prost, je namesto mene v vratarnico sedel kakšen knap z bolniško. V luknjo ni smel, toda za varovanje je bil po mišljenju vodstva RŽS vsak dovolj zdrav.

»Če si res bolan, itak ne moreš spati,« ga je uprava seznanila z odločitvijo.

Varnostniki smo bili dragi. Z bolehnimi rudarji so prihranili nekaj cekinov. Knapi pa – vsega hudega vajeni – se sploh niso upirali. Bolj jih je bolelo, da ne morejo v jamo.

Občasno sem se družil s postopači v parku. Dolgo sem bil dežurni nakupovalec kavsne, toda odkar sem poznal Tinkaro in Manjo, me nihče več ni pošiljal v trgovino. Brezdelneži so me raje gnjavili z večno istim vprašanjem:

»Kako fukata?«

Ponavadi sem skomignil, veliki ljubimci pa so se na vse pretege hvalili. V domišljjski samopodobi se nobena ženska ni mogla upreti njihovi pijanski milini. Pred njimi so se kolena zmeščala vsem bejbam v galaksiji.

Običajno sem pobral nažicani denar in odšel v štacuno po bule, samo da sem se za hip odkrižal širokoustenja klošarjev. Niso bili tako zlati, kot so se kazali navzven. Fantazirali so in se ponavljali. V namišljeni svobodi so kakor delavci hodili na šiht. Le na drug način.

Začel sem piti po gostilnah. Za šankom nisem maral kvantati v tri krasne, zato sem sam sedel v kotu. Pogosto me je praznote rešila Manja. Ali Tinkara. Kakor sta se izmenjavali v službi, sta se tudi v oštarijah. Za njima so za mizo obvezno prilezli uporniški izobraženci, umetniki in v usnje odeti pankerji z lolitami. Četudi sem vedel, da me nihče izmed lokalnih herojev, o katerih sem še pred dvema mesecema lahko samo sanjal, ne bi niti povohal brez njune prisotnosti, je zadržanost postopoma izginjala. Sam sebi sem se čudil zaradi napredka. Rdečica je hirala. Prebijal sem se v višje kaste. Psihološke bukve sem podaril knjižnici.

III

Še eden izmed množice skupnih večerov se je zavlekel v noč. Lokanda je zaključevala z obratovanjem. Družčina je pritisnila:

»Daj, Kosmo, vzemi nekaj pijače! Saj ti vrnemo!«

Vedeli so, da imam cvenk, in vedel sem, da mi ga nikoli ne bodo vrnil. Pankovci so sicer delali v tovarnah, vendar jim je bilo izpod časti nositi mančo s sabo. Ne bi se skladalo z njihovim imidžem. Redile so jih gimnazijke. Po pouku so z izbranci posedele kakšni dve uri in nato odhitele v naročje staršev, da so izmolzle denar za naslednji zmenek.

Umetniki so itak živeli v oblakih in čakali, da jih odkrije svet. Izobraženci so morali domov, ker jih je zjutraj čakala redna tlaka. Mečkal sem pred šankom.

»Boš rodil ali kaj?!« je Manja pri vratih nestrpno zakrilila z rokami.

Še kar sem se obotavljal. Nimfa je zaslužila enako kot jaz in nikoli ni plačala niti runde. Zastonj je žrla na račun lepote. Nisem ji zameril. Bil sem zagledan vanjo.

»Potem lahko greš z nami!« je zavpila čarobni stavek.

Dotlej me posadka nikoli ni povabila s sabo. Po betuli je ponavadi odšla po svoje, jaz pa se ji nisem hotel vsiljevati. Sam sem spolzel v park ali – še rajši – domov.

Naročil sem gajbo vina in par litrov vekije. Kljub z denarjem naphanim žepom, kajti plače na Varnosti so bile carske, nisem mogel pokriti fakture. Z dvignjenimi obrvmi sem poiskal pomoč pri klapi, ki pa je le pograbila zaklad in odvihrala na plano. Gostilničarju sem naglo rekel:

»Ostalo prinesem jutri!«

»Ja, ja,« je v knjigo dolžnikov naveličano pripisal moje ime.

»Res prinesem!« sem zatrdil med tekom.

»Ja, ja« je zaprl bilanco.

Pred vstopom k Manji smo se morali sezuti. Po ločitvi staršev je postala gospodarica trinadstropne bajte in nevoščljivi sosede so opletali s strupenimi jeziki, da pri njej potekajo seksualne orgije do jutra. Med odvezovanjem čevljev me je obrnilo po stopnicah. Sredi prevala sem opazil, da se je v sredinski etaži hiše prižgala luč. Spodnji in vrhnji del sta bila zatemnjena. Najbrž sta skrivala prazno garažo in pajčevinasto podstrešje. Pobral sem se in na predpražniku zlezal v mehke copate s cofom. Čez zloščeni hodnik sem pridrsal v kuhinjo, kjer je omizje že prižigalo špinjele. Očaran nad odprto postavitvijo stanovanja, sem rekel:

»Japonski pridih.«

Pogledali so me kot zmeneta in zaokrožili z družinskim džolijem, jaz pa sem namesto dima vdihoval orientalsko postojanko. Garnitura je bila nizka. Najvišji sedež, na katerega se je – razen stolov okoli kuhinjske mize – dalo usesti, so bile oblazinjene pručke. Ob stenah so ležali jogiji, pokriti z lahnimi odejami. Prehodi med kopalnico, dnevno sobo in spalnico niso bili ločeni z vrati, temveč zastrti z žametnimi rdečimi zavesami. Na polknih so žarele svetilke z raznobarnimi žarnicami.

Ponudili so mi svitek. Odklonil sem in si rajši nalil pol litra vina v vrček. Pil sem čisto, brez vode in ob hipijevski glasbi kmalu postal dovolj nasut, da drugič pipe miru nisem zavrnil. Hitro sem zblodil v nebeške višave.

Okoli treh zjutraj sem se zavedel na taponu. Umetniki so še vedno našigali džojnte. Stanovanje se je valilo v smogu marihuane. Odtaval sem do kopalnice, se umil po obrazu in terjal gajst. V izparini drog bi bila grozdna trta brez učinka. Napravil sem par žlukov vekije in se kot že ničkolikokrat vprašal: Se to res dogaja meni ali gre zgolj za privid?

»Boš še en dim?« so ponudili vrači.

Avtomatično sem vzela. Od vse klape so ostali le trije starejši dolgolasi okostnjaki. Eden je nepretrgoma nakladal o Jacksonu Pollocku, drugi se je od zdavnaj imel za kopijo Jimija Hendrixa, četudi še nikoli ni držal kitare v roki, tretji je veliko bral in razpredal o Sartru.

»Mogoče...« sem začel in komaj zadrževal resnoben izraz. »Mogoče...«

»Se mu že smeji,« so bili zadovoljni.

»...ste prijatelji med sabo zato, ker vsak od vas obvlada svoje področje? Slikarstvo, glasbo in filozofijo?«

»Tako je,« so se strinjali.

»Mogoče pa,« sem prasnili v neobvladljiv smeh, »zgolj zato, da si ne skačete v lase?«

Zdelo se mi je, da me bo raztrgalo. Tako iskreno se nisem režal že od rojstva. Dolgolascem se iskrica ni zdela posrečena. Potisnili so me v spalnico:

»Na vrsti si!«

»Za kaj?«

»Manja te čaka!«

Vedeli so, da jo častim kot princesko. Razgaljena je ležala na žimnici. V soju lučk se je njeno telo, barvano s polno luno na nebu, zdelo lepše od pijače, trave in posterjev v zagrebškem Startu. Približal sem se ji.

»Si prišel fukat?« je vprašala napol v snu.

Tič mi je zaradi trave pohotno stal.

»Če smem,« sem jo zadeto pogladil po laseh.

»Ne dramtiziraj, ampak ga vtakni!« se je v celoti zbudila.

Slekel sem se in nabreklo žilo ljubeče zarinil v šmarnico. Manja je sprva gibčno sodelovala, nato vse manj in manj. Spreletelo me je, da je spet zaspala, toda v takem stanju nisem mogel odnehati. Kavsal bi v nedogled. Korenina kljub večkratnim izlivom, ni hotela uplahniti. Nenadoma me je odrinila:

»Dovolj! Zjutraj imam šiht!«

Trava je jela popuščati in začel sem se zavedati, kaj sem napravil: Pofukal sem Manjo! Nimfo! Svojo Ljubezen! Prišel sem se k njej:

»Oprosti! Ušlo je nadzoru ...«

»Kaj se opravičuješ?! Tako dobro me že dolgo nihče ni nategnil! Še posebej ne katera od tistih zakajenih pratik v sobi!«

»Menda te niso tudi oni ...?«

»Pa kaj si ti misliš?« se je pokrila čez glavo, kar je pomenilo, da je čas za odhod.

Osramočeno sem se oblekel. Nisem vedel, česa me je sram. Moje naivnosti ali njenih besed? Sanje so se razblinile. Skrušeno sem odstrl zaveso in se pridružil okostnjakom, ki so me porogljivo sprejeli:

»Si še vedno zaljubljen v nimfo? Našo nimfomanko? Trezna težko stegne, v zadetosti se ne more ustaviti!«

Brez besed sem pograbil vekijo in se podal v temno noč. Med vijuganjem proti domu sem si glasno ponavljal:

»Mar bi še naprej sanjaril!« in doma zalil vzglavnik s solzami.

IV

Upravna stavba Rudnika živega srebra se je stikala z Gostolom. Stražarnici sta bili z jeklenimi rešetkami ločeni osemdeset metrov vsaksebi. Večkrat me je prijelo, da bi obiskal soseda, vendar sem se bal napraviti prvi korak. Zazvonil je telefon. Dvignil sem črno rudarsko slušalko, ki je tehtala vsaj tri kilograme. Matjaž je z raskavim glasom vprašal:

»Si ti? Prideš k meni?«

»Jaz sem Kosmo,« sem poudaril ime in odložil, kajti bil sem prepričan, da je pričakoval zven Tinkare ali Manje.

Spet je pozvonilo.

»Saj vem, da si ti!« je hrapav glas postal nestrpen. »Prideš ali ne?«

Okorajžil sem se:

»Pridem!«

Pred Matjažem sem imel ogromen rešpekt. Ni se mu bilo treba pretvarjati kakor drugim, da je umetnik, ker je enostavno bil. Naokoli je hodil s kirurško torbo in četudi ni iskal družbe, so se ljudje lepili nanj. Imel je magično moč. V mladinskem klubu je dva dni poziral nag v pozi Kalinovega RTV-dečka s piščaljo. Propadla slikarska akademija ga je postavila na piedestal.

Obotavljivo sem potrkal na šipo vratarnice, ki jo je spremenil v hram. Na okenskih policah so gorele sveče.

»Madona,« je odprl vrata, »če bi vedel, da delaš na Rudniku, bi te že prej poklical!«

Vstopil sem in zaobjel me je duh ezoteričnih vonjav. Kamor koli sem se ozrl, je dimila dišavna paličica. Zataknjene so bile za luč, tranzistor, cvetlične lončke in celo v razpoke na stropu. Na radiatorju so se sušili pomarančni olupki, ki naj bi mu blažili astmo.

»Pij!« mi je ukazovalno ponudil kozarec.

Na dušek sem izpraznil gosto rdečino. Nosila je trpek okus, ampak vseeno je bila dobrodošla za lajšanje treme. Znova mi je nalil in navrgel:

»Saj je samo kri!«

Zazrl se je v strop in obredno pojoče zagrulil molitev v meni neznanem jeziku. Kar predstavljal sem si besedilo:

»O, najvišji, podarjam ti žrtev, majhen sem, toda sprejmi to osebo ...«

Uvidel sem, da me čaka skalpel iz kirurške torbe. Vprašanje je bilo samo: Me bo rezal pri živem mesu ali prej ubil? Zbežal sem.

V

Manja se je obnašala, kot bi se med nama nič ne zgodilo. Profesionalno sva si predajala delovni nalog, toda čustev, ki sem jih gojil do nje, nisem mogel zatreti. V začaranem krogu žalosti sem poklical Matjaža:

»Se napiješ z mano?«

Strah pred žrtvovanjem je izginil. Potihoma sem se celo nadejal, da me bo zaklal in daroval kot jagnje. Bil sem nesrečen. Pricapljal je v coklah, pozorno prisluhnil mojim jadom, nato pa preprosto vprašal:

»Kje je pijača?«

Povabil sem ga k direktorju Rudnika. Odsunila sva težka vrata in se po stopnicah povzpela do pisarne. Iz kredence je vzel viski.

»Ne pretiravaj,« sem ga opomnil, ko je nalival v velika kristalna kozarca.

»Opazilo se bo.«

»Si me povabil na drink ali misliš težiti?!« je zakrakal.

Utihnil sem. Zleknil se je v direktorjev fotelj in se udobno zavrtel okoli osi. Mene je neprenehoma nekaj skrbelo.

»Mater, si težak!« je rekel. »Sprosti se, no, malo! Če naju bo že kdo dobil, bova kvečjemu ob deset procentov plače! Toliko zlahka požreva tukaj!«

Občudoval sem njegovo pragmatičnost. Bil je skrajno flegma in morda je prav zaradi tega nosil tolikšno karizmo. Vseeno je upošteval moje opozorilo in odložil viski. Prešla sva na vodko. Zatem na rum in jajčni liker. Pri pelinkovcu sem bleknil:

»Pripravljen sem umreti za tvojega boga. S tem se mu boš prikupil, mene pa odrešil muk.«

»To bi bila prelahka rešitev zate,« je zagodrnjal in segel v žep. »Poglejva, kaj pravi tarot!«

Premešal je karte in vrhnjo s hrbtno stranjo položil na mizo. Iz kupčka sem moral potegniti po eno karto za preteklost, sedanost in prihodnost. Nisem verjel v čiračare, toda gnala me je radovednost. Matjaž je iz talona sestavljal križ in s kratkimi stavki prerokoval:

»Tvoj zanos do ljubezni je prevelik. Samo moč in energijo tratiš. Zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi. Ogenj z Manjo bi hitro ugasnil.«

Prav take besede sem potreboval za izstop iz živega peska. Iz kredence sem vzел viski, ki sem mu ga prej odrekal, in obema do vrha natočil v kristalna kozarca.

Zjutraj sem ležal pred stražarnico. Marsikdo bi se ustrašil trupla, ne tudi Manja. Pogumno je odšla po vodo in me oplaknila po ksihtu. Najprej sem vprašal:

»Kje je Matjaž?«

»Čim prej se spelji od tod, drugače bomo vsi najebali!«

»Kje je Matjaž?« sem ponavljal in se skušal spraviti na kolena.

»Matjaža ni!« me je zvelkla na bližnje njive.

Tik pred zdajci, kajti vneti birokrati so se že bližali. Urno me je zakrivala z uvelimi fizičnimi viticami in na pol pokopan sem vprašal:

»Verjameš v šloganje?«

»Najmanj eno uro bodi tiho in se ne premikaj! Vsaj toliko, da ljudje posedejo v službe!«

Odhitela je deliti uradniške ključe koloni, ki bi lahko, če ne bi bila tako razvajena, sama vzela oštevilčene odpirače z lesene table.

»Itak ne bi bila srečna z mano,« sem zamrmral za njo.

Vstal sem sredi dopoldneva in ji pomahal. Zdelo se je, da me vabi k sebi, vendar sem mislil, da si napačno razlagam njene gibe. Bolj verjetno je bilo, da me podi proč.

Po stranski cesti sem se napotil domov. Tuhtal sem, da za vse obstajajo bolnišnice: za psiho, invalidnost, raka, sladkorno, levkemijo. Samo za brezcilnost ne. Med beganjem misli me je dohitel direktor Varnosti. Odprl je vrata in pomignil, naj prisedem. Sklepal sem, da me bo potegnil domov, vendar je obrnil katrco in zagrmel:

»Kakšnega hudiča si nam naredil?!«

»Jaz? Nič ...«

»Po šnopsu smrdiš!« me je prekinil. »Imaš kakšen čikgumi? Nimaš?! Se mi je zdelo! Na, tu imaš,« mi je stegnil škatlico brooklyna.

Odvil sem gumijasto ploščico in si jo stlačil v gobec.

»Pa malo se uredi! Ves od stelje si!« je parkiral pred Rudnikom, kjer je že čakala Manja.

Približala se mi je in živčno šepnila:

»Nisi videl, da ti maham?«

»Sem, ampak ...«

»Nič se ne dogovarjajta! Marš gor!« naju je pognal v pisarno vrhovnega. Rudniški direktor je snel očala in vprašal:

»Veš, kako smo te odkrili?«

»Ne,« sem odkimal.

Delno se mi je odvalil kamen od srca. Govoril je v ednini. Torej za Matjaža ni vedel.

»Nekaj kart si pozabil na moji mizi. Ostale si izgubljal po stopnicah in sled je vodila naravnost do vratarnice. Jaz vse povežem,« je bil navdušen nad lastno pronicljivostjo.

Tega pa ne veš, se mi je povrnil spomin, da sva ti z Matjažem spila johnnyja walkerja! Samo do polovice, ker sva se potem poscala v viski in ga nazaj zamašila. Zdaj se imenuje johnny surprise.

Novopečeni detektiv, poln adrenalina, sploh ni pretirano pizdil. Kot Matjaž se je zavrtel okoli osi na stolu in zrl skozi okno. Med varovanjem objektov sem opazil, da vrhovni gospodarstveniki pogrešajo nedolžne lumparije. Rulja jih je krivila za lastne pomanjkljivosti in vse svoje napačne poteze v življenju so obesili nanje. Zaradi nadarjenosti in podjetnosti so bili večno na tapeti. Popestril sem mu enolični delavnik. Kariera mu vsak dan ni namenila toliko radosti.

Tem bolj je norel direktor Varnosti:

»Odpuščen si! Tukaj nimaš več kaj početi!«

»Samo slab dan je imel,« se je oglasila Manja.

»Ne brani ga, da ne boš še ti letela! Napravil je pizdarijo ...«

Direktor Rudnika se je zavrtel s stolom v danost, me pogledal v oči in rekel:

»Vem, da si šaril po moji omarici. Bi še kaj spil?«

Odkimal sem, četudi sem krvavo rabil požirek.

Do obisti potrj sem zavil v prvo oštarijo. Nisem še dobro naročil, ko je prisedel direktor Varnosti.

»Oprosti,« je rekel, »da sem napravil sceno, ampak moral sem! Zaradi ugleda naše firme.«

»Zdaj je itak vseeno,« sem skrušeno žulil kozarec.

»Preveč piješ za svoja leta!«

»Bodiva poštena,« sem odkrehnul. »Življenje je zanimivo samo, kadar si pijan.«

»Kakor koli že, jutri pridem k tebi. Do takrat se strezni. Če bi rad še delal pri nas, si dobrodošel.«

Nato je izvlekel denarnico in rekel natakariči:

»Daj mu še enkrat!«

Tomaž Kosmač

Prometna nesreča

S flašo slivovke v roki sem se v poznih nočnih urah opotekal po ulici. Rosilo je. Vidljivost nikakršna. Dež je pršil ravno toliko, da sem lahko zgolj slutil majave korake skozi optična stekla. Kapljice so se zlivale čez dioptrijo, toda očal nisem smel sneti, da bi si olajšal pot. Padla bi mi iz rok in nikdar več jih ne bi našel v megli, ki je segala do pasu.

Pred oštarijo sem potegnil zadnji žluk. Prazno steklenico sem odvrigel v grmovje, za silo obrisal pogled, odsunil gostilniška vrata in z naglimi koraki zdivjal do šanka. Če bi šel počasi, bi se zapletel ob lastne noge. Zasopel sem:

»Veliko bevando in deci žganja!«

Kelnerca me je gladko prezrla. Iz žepa sem bahavo povlekel sto evrov:

»Kaj pa zdaj?!«

»Nič ne bo!«

Sitno sem se držal pulta. Po desetih minutah se me je naveličala.

»Tukaj imaš bevando,« je nejevoljno porinila kozarec predme, »slivovke pa ne dobiš! Spij in se poberi!«

Težko priborjeno kupico sem žejno spraznil v sekundi. Pomignil sem:

»Noh ajnc!«

Odkimala je. Pri njej sem opravil, je bila glava trezna, moram drugam!

Sklatil sem se ven in se zibal na dežju. Zdelo se mi je, da sem pijan samo v nogah. Tuhtal sem, kje bi mi še postregli s pijačo, in zakoračil čez cesto. Počilo je. Od nikoder je pridrvel avto. Zletel sem čez havbo, poljubil vetrobransko steklo in pristal na pločniku.

Na tleh sem se zavedel, kaj me je doletelo. Ležal sem, nad mano pa so stali temni obrazi. Med poletom po zraku se mi življenje ni odvrtilo v počasnih sekvencah, kot bi radi slišali nekateri. V veljavi je tudi puhlica – če si pijan, ne boli – pa ne drži! Bolelo je. Nepojmljivo bolelo! Lahko bi stokal potih, vendar sem glasno jamral, da ne bi bil ob publiko, hlipal, preklinjal in pizdil čez brezobzirno usodo.

Po dolgih minutah trpljenja je le prispela ambulanta. Hkrati z njenim prihodom se je ulilo kot iz škafo. Premočeni vodja reševalcev me je otipaval po telesu od glave navzdol in spraševal:

»Čutite – čutite – čutite?«

Zaključil je:

»Ne boste hromi!«

Njegova tolažba je iz mene vrgla iskren jok. Solze so mi tekle od olajšanja, jeze, utehe, strahu. Dal mi je nekaj proti bolečinam in mi razparal hlačnici. Želel sem se dvigniti na komolce, da bi videl posledice trčenja, vendar so mi prepovedali vsakršno premikanje. Seznanili so me le, da je leva noga cela, po desni pa so mi po vsej dolžini naložili vzglavnike, da se kosti v polomljeni okončini ne bi dodatno premikale. Blazine so prek kremplja prevezali s pasovi in me s skrčeno taco, kakor

je obstala ob udarcu, naložili v rešilca. Vrata so se zaprla. Ni se več splačalo tarnati naglas. Občinstvo je izginilo. Zastor je padel. Predstava je bila končana.

Odpeljali so me v Klinični center in me prepustili v oskrbo ljubljanskim zdravnikom. Ti so me prestavili na posteljo s kolesčki in pustili ležati na hodniku. Čez skrivenčeno nogo so vrgli le plahto, da ne bi strašil mimoidočih. Pekel sem se trudil prestajati čim manj moteče za talente v belem, a sem naposled enega kljub temu zaustavil:

»Lahko dobim kaj proti bolečinam?«

»Kaj vam pa je?«

Pokazal sem na ponjavo. Dvignil jo je in se zgrozil:

»Koliko časa že ležite tu?!«

»Kakšno uro,« sem s čela obrisal potne srage.

Zdirjal je po galeriji in brž so me prestavili v posebno sobo, kjer so bodoči ranocelniki po učnem načrtu ravno prisostvovali delu izurjenih strokovnjakov. Najbližjega mulca v dvakrat preveliki beli halji sem pobaral:

»Kaj bo z mojo nogo?«

»Ne vem. Tukaj sem po ukazu,« je kislo izustil.

»Vseeno! Kaj bi naredil ti?« sem mu pihnil na dušo.

»Ja, jaz bi odrezal nogo,« je po dolenjsko zategnil. »Izpod kolena vam štrli kost!«

»Sem ti že enkrat rekel,« ga je nahrulil zdravnik, »da si tukaj zgolj zato, da gledaš in se učiš!? Ne govori s pacienti in jih ne straši! Pusti jih pri miru, ker nimaš blage veze!«

Alkohol v meni se še ni razgradil. Zajela so me čustva. Zasmilil sem se samemu sebi in padel v nekakšno stanje odrevenelosti. Rentgenu in ostalim stvarjem sem sledil le delno. Nazadnje so me sredi noči z dvigalom dostavili v sobo na travmatološki oddelek in povedali, da več trenutno ne morejo napraviti. Kljub narkotikom nisem mogel zatisniti oči. V glavi je odmeval stavek:

»Ja, jaz bi odrezal nogo...«

Zdaniilo se je in v sobani sem naštel sedem postelj. Osma sem bil jaz. Bolečine so spet postale neznosne. Kričal bi, če me ne bi bilo sram pred tipi, ki so v sadrastih oklepah žvrgoleli med sabo. Zaslutili so, da sem prebrodil šok, in me skušali zvleči v blebetanje. Prvi je padel z zidarskega odra, drugi je med plezanjem zdrsnil s stene, tretji je imel od zdavnaj krhke kosti, četrtega je zložilo z motorjem, petega je – kakor mene – povozilo, šestega so pretepli. Samo sosed je molčal. Zagipsan je bil čez gobec.

»Ni mi do govorjenja,« sem rekel.

Zastonj. Nadležno so drezali vame, dokler jim nisem ustregel:

»Prometna nesreča.«

Hlastno so pograbili kost in vse do vizite mleli o objestnih vznikih. Primitivci bi dirkačem nabili trideset let ječe, jim dosmrtno prepovedali upravljati vozila, jih privezali na sramotilni steber, jim zaplenili imovino, jih izgnali iz države ...

Večkrat me je prijelo, da bi nasprotoval butastim idejam, vendar mi bolečina pametno ni dovoljevala vmešavanja v bedasta razpredanja. Trpel sem navzven in navznoter. Zaradi obkroženosti s telebani sem komaj čakal, da me odpeljejo na operacijo.

Končno so prišli pome. Mobilno posteljo so potisnili v sobo, kjer je izvedenec pod močno lučjo analiziral rentgenske posnetke moje poškodovane tace. Od blizu se mi je zazrl v oči:

»Morda kirurški poseg niti ne bo potreben! Ste pripravljeni potrpeti?«

S cmokom v grlu sem pokimal. Brkljanja po kremplju si niti najmanj nisem želel, čeprav sem se v mislih že sprijaznil z operacijo. Oprijeli so se dela. Starejši sestri sta se z obilno kilažo naslonili na nogo, da se je zravnila, ekspert je rinil zlomljeno kost pod koleno, mavčar je spotoma ovijal okončino z gipsom in sploh ni tako zelo bolelo. Vseeno sem stokal, da si ne bi preveč privoščili.

Po dobri uri mrcvarjenja so me vrnilo sosedom v glodanje. Sprejeli so me s kopico vprašanj. Zamrmral sem:

»Bi me pustili vsaj zdaj pri miru?«

Dve uri so bili tiho, potem so me tri dni gnjavili. Spregovoril nisem z nikomer. Četrty dan sem bil odpuščen v domačo nego.

Doma sem z mavcem do jajc ležal v postelji. Najtežji so bili prvi tedni, saj je sleherni premik povzročil hude muke. Obračati telesa nisem mogel. V jasliah sem počival na hrbtu ali rahlo naslonjen na levo stran. Kljub temu sem večino časa prespal, kajti živahnega dogajanja na televiziji nisem mogel zbrano spremljati, v knjigi pa prebrati niti pol strani. Preležanine sem blažil s premikanjem vzglavnikov, v postelji sral v kahlo, scal v račko in postajal ravnodušen.

Sčasoma so bolečine toliko ponehale, da sem se lahko z berglami odvlekel do kopalnice. Zagipsano nogo sem zaščitil z nepremočljivim šotorskim platnom in se po skoraj dveh mesecih za silo oprhal. Topli curki so blagodejno vplivali na razpoloženje. Uvelost je puhtela iz mene. Prebudil sem se iz letargije. Odprl sem vino in skoraj na dušek spraznil cel liter.

Čez pol leta sem bil prvič v življenju pred sodnika povabljen kot žrtev. Dotlej sem zaradi kaljenja javnega reda in miru krivdno plačeval kazni po tekočem traku. V čakalnico sodne dvorane sem prikrevsal brez mavca. Pred tednom dni so v Ljubljani na rednem pregledu pohvalili kost in mi odstranili nožni oklep. Po nasvetu šolanah glav sem se učil hoditi z zgolj eno berglo. S stola me je s sovražnim pogledom oplazil razpotegnjeni moški petinštiridesetih let. Kljub košati bradi in brkom ni mogel skriti alkoholnih peg na neprijaznem ksihtu. Takoj mi je potegnulo, kdo je. Ogovoril sem ga:

»Ne sekiraj se! Ne bom te tožil.«

»Lahko bi tožil jaz tebe,« je povzdignil glas, »ker si mi na avtu razbil šipo in poškodoval havbo!«

Njegov nastop me je šokiral. Tiho sem se umaknil v najdaljši kot in čakal klic sodnika. Spotoma sem besno tuhtal, da bi od junca terjal visoko odškodnino. Naj okusi vsaj kanček pekla, kot sem ga sam! Nima smisla, so čustva brzdali možgani. Zameril se boš ljudem za naprej in za nazaj. Folk te bo vlekel po zobeh. Baraba ima doma majhnega pamža in naokrog bo trdil, da zaradi tebe frocu ne more dati dostojnega otroštva! Nikdar ne boš spral madeža s sebe. Itak imaš dovolj manče.

Vstopila sva v dvorano. Sodnik je prebral zabeleženi izjavi, ki sva ju podala pred preiskovalnim organom, in vprašal:

»Ima kdo še kaj dodati?«

Hkrati sva odkimala. Vidno mačkast si je sodnik s konico prsta stotič popravil haljo, ki mu je drsela z ramen, in zdrdral:

»V bližini prehoda za pešce je obdolženi voznik v stanju vinjenosti povozil prav tako vinjenega ... zato sta mu izrečena ukrep in globa ... pešcu pa denarna kazen ...«

Po prebrani sodbi se je obrnil k meni:

»Boste terjali odškodnino?«

»Ne,« sem naglo odšepal iz dvorane, čeprav me je krepko žulilo, da bi juncu sedel na račun.

V bližnji gostilni sem naročil veliko bevando in se za mizo poglobil v časopise. Hotel sem naštihati mančo, a je natarica rekla:

»Je že plačano!«

Ozrl sem se po betuli. Od šanka je mahal tip, ki me je povozil. S kozarcema sva nazdravila na daljavo. Spil sem in mimogrede ujel, kako razlaga kelnerci, da nisem slab človek. Navsezadnje tudi on ni bil, le na nepravem kraju ob nepravem trenutku sva naletela drug na drugega.

NOVE KNJIGE

Boris Golec

O Knjigi hiš na Žirovskem

Petra Leben Seljak in Alojz Demšar, Knjiga hiš na Žirovskem, Naselja, hiše in njihovi lastniki na ozemlju predjožefinske župnije Žiri pred letom 1900, zbirka Knjižnica Žirovskega občasnika, zv. 14, Žiri, 2010, 480 strani.

Knjiga velikega formata s skoraj poltisoč stranmi, v barvnem tisku in z več kot 200 barvnimi in črno-belimi slikami je impresivna že na pogled, kdor pa se po njej nameni samo informativno polistati, se pri odmeri časa gotovo ušteje, saj je zlepa ne bo dal iz rok. Zdi se, kot bi bila narejena tako premišljeno, s toliko občutka za skladnost in pravo mero vsega, kot so se kmečki domovi, ki jih knjiga opisuje, v stoletjih posejali med žirovska polja, senožeti, rovte in gozdove.

Avtorja, doktorja znanosti, od katerih ni nobeden zgodovinar, oba pa vrhunska domoznanca, bralce v uvodu na prikupen način preselita za dobrih petsto let v preteklost. Po poteh komisije, ki je leta 1510 objezdila loško gospostvo, prepotujeta Žirovsko v obsegu, kot ga obravnava monografija. Z imenom Žirovsko označujeta ozemlje predjožefinske župnije Žiri, ki je pokrivala današnje župnije Žiri, Vrh, Zavratac in Ledine oziroma žirovski in hlevnovrški urad (škofje)loškega gospostva freisinških škofov. Knjiga metodološko preudarjeno uvede bralstvo v zgoščen zgodovinski pregled upravnega razvoja Žirovskega in v daljšo predstavitev uporabljenih virov, pri čemer imata avtorja pred seboj tako zahtevnejšo kot široko publiko. Viri so predstavljeni strokovno in hkrati dovolj poljudno, kot kažipot in priročnik za nadaljnje delo in za tistega, ki bi hotel preteklost posameznih hiš »empirično rekonstruirati«. Pri tem so nadvse uporabne reprodukcije virov, ki lahko večnim kritikom med drugim rabijo v poduk in opomin, da tovrstno delo ni preprosto nabiranje in nizanje podatkov, dostopnih in razloženih na enem mestu, v urejeni podatkovni bazi in kajpak kar v slovenskem jeziku. Nazorno so predstavljeni urbarji loškega gospostva – za Žirovsko sežejo v pozno 13. stoletje –, vsi štirje temeljni katastri od terezijanskega do reambulančnega, jožefinski vojaški zemljevid, zemljiška knjiga, cerkveni viri od raznih urbarialnih popisov do statusov animarum, slednjič popisi prebivalstva.

V poglavju Cilji razprave avtorja takole jedrnato zaobjameta bistvo monografije, skromno imenovane razprava: »Naša razprava opisuje nastanek, vse ugotovljive posestnike ter umestitev v prostor sleherne žirovske domačije do konca 19. stoletja.« S pridom sta se zgledovala po podobnih delih za štiri slovenska mesta in po Orožnovi Zgodovini Trbovelj, Hrastnika in Dola, ki je bila pred dobrega pol stoletja pionirsko delo za širše ozemlje. Vsako teh del je v metodološkem in prezentacijskem smislu po svoje pomenilo nov korak, žirovska knjiga hiš pa ponuja še dodaten

presežek, zlasti ker bralca uvaja v metodologijo dela: vzpostavljanje povezav med viri in podroben opis rekonstruiranja s primeri. Pri prezentaciji sta se pisca srečevala predvsem s problemom, kako zapisovati imena krajev, osebna imena, priimke in hišna imena. Zelo posrečena je rešitev, da ostajajo imena lastnikov in hišna imena enaka kot v virih (posodobljena so le pri dveh objavljenih urbarjih), samo v samem besedilu so zapisana v sodobni obliki. Delo je s tem pridobilo dodatno vrednost kot vir za različne imenoslovne in tudi širše jezikoslovne raziskave.

Raziskavo o vseh kmečkih domačijah zaokroženega ozemlja do prehoda v 20. stoletje je olajševalo dejstvo, da je bilo Žirovsko skoraj v celoti vključeno v eno samo zemljiško gospodstvo, freisinško gospodstvo Škofja Loka, in da so prav zanj na razpolago dragoceni srednjeveški urbarski viri, kot jih ne premore nobeno drugo gospodstvo na Slovenskem. Ledino, ki jo je že pred desetletji preoral Pavle Blaznik, tudi z objavami urbarjev, je bilo treba zdaj prebrati in posejati, toda vložena trud in znanje sta nazadnje rodila stoteri sad.

V osrednjem delu knjige je po naseljih obravnavanih blizu tisoč hiš, ki so jih zajeli viri med letoma 1291 in 1900. Več kot 120 domov seže še v srednji vek in so izpričani v začetku 16. stoletja. Kazalo priimkov, v katerem je vsak priimek naveden s hišnimi številkami domov, na katerih je kdaj gospodaril, ima več kot 500 enot. Za tem monumentalnim delom se skriva nič koliko mikroraziskav. Ponazorjena je kolonizacija, obravnavani so vsi mlini, za več deset županov je ugotovljeno, iz katerega kraja so izhajali, cela vrsta je namigov in sklepanj o mogočem izvoru rodov in imen, o sorodstvenih povezavah in usodah. Še več, ljudje z natanko ugotovljenimi biografskimi podatki živijo na starih fotografijah, njihova imena v reproduciranih izsekih iz virov, monografijo zaljšajo fotografije hiš nekoč in danes, domovi se prijazno nasmihajo z map franciscejskega katastra in na letalskih posnetkih skoraj dvesto let pozneje.

Pravzaprav je ob tako poglobljenem pristopu in izjemnem delu težko verjeti, da avtorja nista poklicna zgodovinarja in da sta delo opravila v tako kratkem času. Vsak strokovnjak na svojem področju, fizična antropologinja – zasebna raziskovalka – in univerzitetni profesor kemije, sta v monografijo vtkala znanstvene izkušnje, premišljenost zrelih let in afiniteto do krajev, iz katerih izvirata in kjer sta preživela večino svojega življenja. Njuna knjiga hiš je med tovrstnimi monografijami na Slovenskem po vsebinski in tehnični plati tako dovršena, da bo lahko še dolgo zgled, ki ga bo po kvaliteti in kvantiteti težko doseči. Da je Knjiga hiš na Žirovskem presegla svoj namen, najbolje priča podatek, da je samo nekaj mesecev po izidu ni več mogoče kupiti in čaka na skorajšnji ponatis.

Pripis urednika: Oceno Knjige hiš na Žirovskem je zgodovinar prof. dr. Boris Golec napisal za revijo Kronika, »časopis za slovensko krajevno zgodovino«, ki ga izdaja Zveza zgodovinskih društev Slovenije, letnik 59 (2011, št. 2), str. 345–346. Članek objavljamo z avtorjevim soglasjem.

Franc Temelj

Hrepenenja Irene Zavodnik Tratnik

Irena Zavodnik-Tratnik, Jutranja in večerna hrepenenja, 1960–2010, pesniška zbirka »za prijatelje«, samozaložba, 76 strani, cene ni.

Z Ireno se kot sodelavca pozna že dolgo vrsto let in tudi njeno pesnikovanje mi ni popolnoma neznano. Ko smo kladivarci še izdajali svoje glasilo, smo lahko v njem prebrali katero od njenih pesmi in tudi v Žirovskem občasniku se je že »preizkusila«. Občasnik je svoje dni, ko so bili še drugačni časi, med svojim rednim delom tudi prodajala. Kljub temu da se zadnje čase ne srečujeva več tako pogosto, vseeno včasih kakšno rečeva. Tako sem jo nekega dne vprašal, kdaj lahko pričakujemo izid knjige, v kateri naj bi se predstavile vse pesnice in pisateljice, ki jih premore Poljanska dolina, in ki so jo s svojimi prireditvami že najavljale. Njen odgovor: »Nad tem sem že obupala, se pa toliko bolj veselim svoje.«

Tako je Irena, energična kot je, ne meneč se za vse skupaj, krenila na svojo pot. Sklenila je namreč, da si bo ob srečanju z Abrahamom izdala zbirko svojih pesmi in tako je tudi storila. »Knjige bom podarila tistim, ki jih bom povabila na zabavo, in še nekaj izvodov tistim, ki znajo ceniti knjigo in bodo vedeli, kaj so dobili.« Med slednje je prištela tudi mene in me tako nekega dne poklicala po telefonu, rekoč: »Pridi po knjigo.«

V rokah sem držal lično knjižico, na naslovnici katere je pisalo: JUTRANJA IN VEČERNA HREPENENJA, 1960–2010, IRENA ZAVODNIK-TRATNIK. Ne mislim se spuščati v oceno pesmi, kajti za to nisem ne poklican ne primeren, je pa moja pozornost vzbudila predvsem oblika knjige. Ko sem jo odprl, je bil namreč najprej bel prazen list, nato 65 pesmi na 71 oštevilčenih straneh in na koncu spet bel prazen list. Zaman sem iskal kolofon, cip in še cel kup dodatnih pojasnil, ki so običajno v knjigah. Sprva sem bil malce začuden, toda bolj ko sem premišljeval, bolj sem ugotavljal, da sploh niso potrebni: Irena je hotela podariti svoje pesmi, in to je tudi storila, vse drugo bi bilo zgolj zaradi birokracije ali lastne nečimrnosti. Tako nam je že s samo obliko pokazala, kako preproste in prijazne so lahko včasih stvari, če jih delamo brez preračunljivosti, s srcem in ljubeznijo. In take so tudi njene pesmi. Dve izmed njih je izbrala tudi za vas, bralce Žirovskega občasnika; po naslovih sodeč se je pri izboru držala Jožetovega načela, da je za ženske »ročca«, za moške pa »flaška«.

Šopek oleandrov

prinesi mi šopek oleandrov,
prinesi mi v kupi kristalni
opojno vino,
da bo življenje doživeto ...
tisto življenje, ki ga do danes
še nisem poznala.
prinesi vrč studenčnice,
da si sperem grenko preteklost,
naj ne mislim na nič,
da lahko nekega dne odpotujem
s teboj,
v neizpete dalje življenja.
naj me ponesejo krila metulja
v neznanu,
kjer boš tudi ti pel slavo
zlati zori,
kjer boš tudi ti na polju
ukradel rdeči mak
in ga vložil v najino ljubezen.
in glej!
prinesel boš šopek
belih oleandrov,
in v temi se bo svetila
kristalna čaša,
in srečna bova,
saj to je moje rojstvo,
čeravno ni belih oleandrov.

Vino za mladost

Na zdravje, prijatelji moji,
danes napijem se ga,
prekratko je naše življenje,
mladost je od mene odšla.

Pijem to vino za srečo,
zate, zame, za oba
in naj velja to za večno,
da pijem ga za naju dva.

Koliko vina naj spijem,
da te izbriše spomin,
koliko solz naj pretočim,
da vse te rane ozdravim?
Jutro je, sneg je zapadel
in trezna na stolu sedim,
čaše so prazne, jaz še bedim
in čakam, življenje, da ostarim.

Miha Naglič

Ženske Milene Miklavčič

Milena Miklavčič, Ženske, Ekslibris, Grosuplje, 2011, trije natisi, 430 strani, 20 evrov.

Ko smo hodili še v žirovsko osnovno šolo, se je v našem razredu nekoč zgodilo nekaj povsem nenavadnega: k pouku so prišli tudi naši starši. Posedli so v zadnjem delu učilnice, svojim otrokom za hrbet, in kot opazovalci prisostvovali šolski uri, ki se je zgodila pred njimi, njim na očeh in v posluh. Višek tiste ure pa je bil, ko je učiteljica posebej izpostavila sošolko Mileno Čadež, češ, ta pa piše najboljše spise. In je v potrditev svoje trditve enega prebrala. Ne vem, kako se je počutila Milena, dobro pa se spominjam, da je njena mama po tistem večkrat in na različnih krajih ponosno poudarjala: »Naša Milena pa piše najboljše spise!«

No, če zdaj, skoraj pol stoletja pozneje, pogledam na tista leta, se pokaže, da je imela učiteljica kar prav. Milena je tudi na pedagoški gimnaziji v Ljubljani potrdila svoj sloves dobre spisovateljice; ko je bila že študentka, pa se ji je zgodil prvi otrok, priimek Čadež je zamenjala za Miklavčič. Posvetila se je svoji novi družini in poniknila v bančni službi. V zadnjih desetletjih pa se je začela vse pogosteje pojavljati na radijskih valovih in v raznih tiskanih medijih, tudi na televizijskih ekranih, največ na valovih Radia Žiri alias Sora in v Gorenjskem glasu, kjer so njene Usode že standard. Sočasno so izšle njene prve knjige, največ jih je »za otroke«, kar šest. Poletji 2011 pa se je na knjižnem trgu pojavila njena največja uspešnica doslej, njene Ženske. Ko sem Mileno pred leti predstavljal v rubriki »Avtorji tega zvezka«, sem ponavljal oznako, da je »bančna uslužbenka, ob službi tudi novinarka«. Zdaj pa lahko brez zadržka napišem, da je »novinarka in pisateljica«. Ja, učenka, ki je pisala najboljše spise, je postala pisateljica.

Ne spominjam se več, kaj je pisalo v tistem spisu, ki nam ga je prebrala učiteljica. V izvodu Žensk, ki mi jih je Milena podarila s posvetilom in z željo, da o njih kaj napišem, pa sem med drugimi naletel tudi na odlomek, ki sledi. Berite in dobro se držite. »Polonca, Polonca, boš videla, kako bo lepo, ko ga boš začutila, takega nima nobeden od tistih mulcev, za katerimi mečeš oči, moj je pravi, vroč, velik in strašen, ko zaorje po tvoji njivi, a ga boš malo pošlatala, daj, no, nič se ne boj, o moj ljubi bog, prasica zajebana, a ti nisem rekel, da ga pošlataj, ne, ne, vzemi ga v usta, me slišiš, kaj sem rekel, na kolena, daj, daj, še malo, ooooooooooooo /dvanajstkrat o; op. M. N./, madona, tako ja, saj znaš, pridna Polonca, ej, vidva, pridita sem, saj ta kretenka ve, kako je treba s kurcem, nočem, da mi ga prehitro ožame, naj ga še vama malo, bo dlje časa fletno in zabavno, Klemen, ne bodi tak šus, potegni si ga ven, hehehe, vidim, vidim, da te je že to, da ga je meni vlekla, zrajcalo, saj sem vedel, Polonca, dajmo, dajmo, poskusi še Klemenovega, potem pa boš povedala, kateri je boljši, jo bom prijel od zadaj, da te bo laže cuzala, pa še malo se bom drgnil ob njen hrbet, daj, sleci to nemarno bundo, pa pulover tudi, da vidimo, kakšne joške imaš, o, madona, kako to paše, sedaj pa še ti Simon, ne bodi pezde, pridi bliže, Polonca komaj čaka, da ti ga da

v usta, potegni si ga ven, drugače ti ga bom jaz, kreten zagamani, no, saj znaš, pa ji ga porini do jajc, več ni treba, da te baba ne bo pokozlala, jaz bi se raje ulegel, pa jo bom od zadaj, he, he, zakaj se nisem tega prej spomnil, Polonca kar cuzaj Simona, daj ga, daj, kje pa imaš tisto svojo prekletu rit, upam, da si jo obrisala, ko si šla srat, babe so grozno nemarne, daj Polonca, migaj, mešaj, ja, ja, tako, strašna si, pičku ti jebem, o madona, o madona, saj mi je prišlo, bogpomagaj, kdo bi si mislil, ej, Klemen, prišlo mi je, a greš še ti, malo počakaj, da ne bova oba rinila vanjo, madona, kako je bilo dobro, to bomo pa še kdaj ponovili, ane, Klemen, malo si ga nadržaj z roko, ne boš takega mlahavega tiča zabadal vanjo, dajmo, dajmo, meni ta hudič spet gor sili, ko vaju samo gledam, takega fuka še nisem imel, madona, kako to paše, Polonca, tvoja češplja je prava pička, a ti je že kdo rekel, Simon, ne obiraj se, lezi nanjo in suvaj, suvaj, o saj znaš, daj še malo, da mi še enkrat vstane ta vrag, Klemen, pusti tista dva, da se nafukata, pridi sem pa mi ga zdrkaj, jaz ga bom tebi, porkaduš, če to ni dobro, bolje kot cela kišta piva, ne morem več, ne morem več, crknil bom ...»

Ste še pri sebi? No, zdaj, ko ste prebrali ta strašljivi odstavek, vas moram opozoriti, da ne gre le za vsebino, ki je nedvomno grozna, še posebej, če upoštevamo dejstvo, da to ni kaka izmišljija, temveč se je prav to v nekem kraju na gorenjskem jugu tudi resnično zgodilo. Gre tudi za dolžino stavka – ja, to, kar ste prebrali je en sam stavek in hkrati odstavek, ki obsega kar 2280 znakov s presledki! Pa za njegovo literarno formo, za stilno bogati in hkrati naturalistični opis »skupinskega seksa«, ki je v resnici posilstvo dekleta, ki se ne more braniti in na koncu te orgije izmučena obleži na mahu, kot kako postseksualno tihožitje ... Avtorica tega opisa, ki se ga po mojem ne bi sramovala niti mojstra Blaž Ogorevc in Tomaž Kosmač, pa je moja sošolka Milena, ki je, kot rečeno, že v osnovni šoli pisala najboljše spise; da bo kdaj zmožna napisati kaj takega, si pa nismo mislili, niti naše učiteljice, kaj šele sošolci.

Milena je žirovsko in vseslovensko pozornost zbudila tudi s kapitalnim spisom v Žirovskem občasniku: *Agn, ret pa kače, tu nisa jegrače*. V njem je skušala prikazati, kakšno je bilo spolno življenje naših prednikov v časih pred seksualno revolucijo. Ob tistih usodah, zlasti ženskih, sem pomislil: a je bilo skrito življenje naših babic res tako bedno? Ali pa Milena izbira predvsem take sadomazohistične primere? Najbrž je bilo eno z drugim. *Ženske* usode, kakršne prebiramo v njenih novih *Ženskah*, pa niso več tako usodne, so predvsem zgodbe. 52 zgodb, toliko kot je tednov v letu, a jih ne kaže brati celo leto, prebere se jih kar na dušek. »V prijetno in prav nič duhomorno branje«, mi je napisala v moj izvod. To je eden od glavnih adutov knjige. Glavni pa je po mojem ta, da knjiga razkriva žensko pluralnost, mnogolikost. V zgodbah nastopajo stare, zrele in rosno mlade, mnogolike po svojih dušah in telesih, raznolike tudi v svojem prakticiranju in teoretiziranju seksualnosti. *Ženske* v Sloveniji se zelo razlikujejo tudi po svoji pokrajinski pripadnosti. Če jih primerjam z materami, tetami, babicami in prababicami iz Mileninih zgodnjih spisov, pomislim: No, ene so se v toku svoje osebne seksualne emancipacije, ki je lahko tudi zelo naporna, res osvobodile! Ene; druge se pa niso. V *Ženskah* beremo tudi zgodbe, ki kažejo ženska bitja, ujeta v svoj začarani krog, iz katerega ne uidejo; ne le, da ne morejo, dostikrat tudi nočejo. Med tistimi, ki so se uspele telesno in duhovno osvoboditi, pa so tudi take, ki jih moški, ki ni ravno *superman*, raje ne bi srečal, bi bilo prenaporno ...

Nekaj takega je doletelo nezvestega moža, ki ga prevarana Manca (peta zgodba), da bi se maščevala, zvabi v seksualno past. Predlaga mu, naj se ji pusti privezati na posteljo, da bo enkrat malo drugače, potem pa ... Niko v svoji nenehni pripravljenosti na te reči in radovednosti pristane. In kaj sledi? Manca pripoveduje, kot sledi. »V dlan sem zlila nekaj dišečega olja in ga pričela počasi vtirati v notranjo stran stegen. Trudila sem se, da so prsti narahlo in z občutkom drseli po gladki koži, delali kroge in se včasih bolj, včasih manj drzno približevali mednožju. Z jezikom sem se dotaknila vsakega nožnega prsta posebej. Na stopalu sem poiskala točko, katera bi še mrtvega spravila pokonci. Vsaj tako je pisalo na neki internetni strani, ki sem jo prebrala po dolgem in počez. / Niko je obračal glavo in stokanje, ki je napolnjevalo prostor, me je sililo, da sem mu skrbno in pozorno prisluhnila. Zavedala sem se, da bom morala biti strašno pozorna, če bom hotela še pravočasno zaznati trenutek, preden bi Niko zdrsnil preko roba in bi sproščeno in zadovoljno omahnil na blazino. / 'Daj še, še, še, ne odnehaj,' je nenadoma pričel moledovati ter se premetavati kot riba na suhem. / Še dvakrat sem ga obliznila okoli vročega in napetega vrha, potem pa sem se zvalila kraj njega. / 'Ne, ne, Manca, ne počni mi tega, prosim te, nadaljuj, jebemti, me slišiš, nadaljuuuuuuuuj ...!' / Obrnila sem se na bok in mu pokazala hrbet. Niti gledati ga nisem hotela. Zdaj še ne. Morda kdaj pozneje, kdo ve? Slišala sem, kako se je trudil, da bi pogasil žerjavico, ki sem mu jo stresla v mednožje, a ni mogel. Poskušal se je izviti iz objema trdno zategnjenih vrvi, toda ni mu uspelo. / 'Prekleta psica, kaj si mi naredila!' je sikal in videla sem, da bi poklical na pomoč, če mu ne bi bilo nerodno. / Po nekaj dolgih minutah sem se mu zopet približala. Njegov korenjak je bil še zmeraj obrnjen proti stropu, napet, čvrst in razbolen. / 'Ubil te bom, boš videla, da te bom ubil,' je zasikal v spoznanju, kaj nameravam. / Maščevanje žensko popolnoma spremeni. To sem spoznala tisti trenutek. Počutila sem se kot šamanka, ki meša zdravilne zeli, s katerimi namerava začarati izdajalskega ljubimca. / Predstavljala sem si, da plezam na vrh, kjer bosa noga previdno išče mesta, da bi se lahko potopila v mehko travo. Glasba, ki se je s svojimi mehкими toni dotikala prstov, ki so gladili moško telo in iz njega izvabljali grlene glasove, me je za hip vnovič streznila. / Niko se je v slastnem pričakovanju že v drugo pričel zvijati pod menoj. / 'Ne delaj mi tega, lepo te prosim, nehaj ...' / Nič nisem rekla. Kaj tudi bi?! / Zadnjo milijoninko sekunde, ampak res zadnjo, sem odmaknila prste. / Medtem ko je pot lil po njem v potokih, sem ga vnovič poslala k hudiču ...« – Veste, kaj sledi? Manca pusti Nika v tem stanju in odide – na morje.

Na četrtkovem klepetu, ki sva ga imela z Mileno ob njeni knjigi in Majdinem čaju v Krajevni knjižnici Žiri, 27. oktobra 2011, je med drugim povedala, kaj jo je vprašala ena od številnih bralk: »Ja, Milena, kdaj si pa ti vse to doživela?« No, tu se ne bomo spraševali, koliko je v njenih zgodbah avtobiografskega. Milena sama pove, da je v knjigi tudi njena zgodba (prva: Zofija). V drugih pa lahko sami ugibamo, ali jih je že pred Mileno napisalo življenje ali po so prvič oživele šele pod njenim peresom oziroma v njeni glavi in osebni računalniku. Pri Mancini se kar čuti, da je domišljajska. Resnična pa je najbolj kruta od vseh zgodb v knjigi (50. zgodba, Minca). Zgodba o brutalnem miličniku, ki prihaja k mladoletni puncici in si jo jemlje vpričo staršev; ko ji naredi otroka in se ta rodi, ga vsem na očeh zverinsko pobije ... Verjetno ni edini bralec, ki je izjavil, da je ta zgodba »preveč

kruta za v knjigo«. Ja, mogoče res, a v življenju se je dejansko zgodila; domišljija življenja je včasih močnejša od vsake človeške izmišljije.

Zgodbe, ki smo jih navedli ali se jih le dotaknili, so ekstremne, vsaka po svoje. V knjigi jih je pa še cela vrsta, vseh vrst, za cel erotični in seksualni spekter. Celo nedeljski seks. »Nisem več želela spati z njim. Blazno mi je šel na živce že s tem, ker mi je vsako soboto, takoj po zajtrku, namignil, da se bo zvečer okopal, si umil lase in zdrgnil zobe. Čutila sem, kako se mi je ob teh besedah krvni tlak sunkovito povzpел v neslutene višave, v ušesih mi je pričelo šumeti in najraje bi ga s plosko roko udarila čez usta, da bi jih zaprl in mi seksa nikoli več niti omenil. Sovražila sem dlake, ki so mu štrlele iz ušes in nohte, ki si jih ni nikoli pravočasno postrigel, četudi so ga morali tiščati, medtem ko je dolge ure stal na sodišču in branil kakšnega tepca, ki je v afektu koga zaštilal in poslal na drugi svet. / Še vedno sva imela nedeljski fuk, pet minut zatem, ko je prišla tašča in odpeljala oba sinova k maši. Za vse, kar se je dogajalo, je bil čas točno odmerjen: 49 minut. Ne več, ne manj. Ležala sem na hrbtu in mislila na nič. Lažem. Včasih sem mislila tudi na Janeza iz 3. letnika medicinske fakultete in na to, kakšen je videti danes, ima še vse lase na glavi, pa tudi na to, kako bi se po dvajsetih letih zakona ljubil on.« (15. zgodba, Maja)

Če avtorici verjamemo, da »vsega tega« ni sama doživela (Bog ne daj, tega svoji sošolki res ne bi privoščil), od kod jih potem zajema, kdo so njeni viri. Ženske, resnične, tudi nekaj moških. Milena si je v dolgih letih svojega pisanja, ki je za marsikoga terapevtsko, pridobila veliko zaupanja, zlasti pri ženskah. Že dolgo jo največkrat same poiščejo, da se ji izpovejo in se tako olajšajo. Izpoved je kot spoved. Markanten pa je tudi primer znanega moškega, ki ga je v neki vrhniški trgovini srečala z drugo žensko. Tedaj sta si le pokimala; ko sta se pozneje srečala še sama, je iz žepa potegnil denarnico, jo odprl, da se je videl šop ta velikih evrskih bankovcev. In Mileno kar naravnost vprašal, koliko hoče, da bo tiho. Kaj mislite, kakšna je bila njena cena? Predlagala mu je, da ji, slovenski donhuan, namesto denarja pove nekaj svojih doživetij z ženskami. In jih je; dokazujejo, da je res pravi mačo. Ena od njegovih je deseta zgodba: Fani, nakar še seks in ostale.

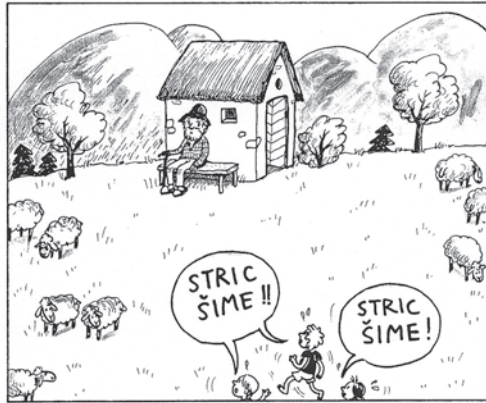
Svoje ženske zgodbe je avtorica napisala tako, kot da jih pripovedujejo različne osebe. Največ, kar 18 od 52, jih pripovedujejo moški, le 16 ženske, oboji prvoosebno; 11 je napisanih v tretji osebi, pet jih povejo otroci, ena je razvidna iz policijskega zapisnika, eno pa pove – pes. Naslovi skoraj vseh zgodb so kar imena glavnih junakinj. Avtorici ne zmanjka zgodb in domislic. Kakšen stavek je pravi biser: »Ti vrag, saj sneži, kot da bi se nebesom zmešalo«, zapiše na strani 399. Na straneh 10 in 264 pa sem naletel tudi na besedo, značilno za Milenino pisno in ustno izražanje: »mičkeno« (»še zmeraj sem bila mičkeno zmedena«; po žirovsko bi bilo *mal zmešana*), ki je najbrž ne uporablja noben drug avtor ... Ženske so prvič izšle v preveč »ziheraški« in nesamozavestni nakladi 200 izvodov, ki so seveda takoj pošli, zanimanje med bralci pa je tolikšno, da je tudi prvi ponatis (500) že pošel, zdaj je v prodaji drugi ponatis, skupaj je bilo natisnjenih že 1200 izvodov. Tudi sicer je to Milenina najboljša knjiga (od osmih) doslej, naslednje pa so že na poti.

Ko sem Mileno med prej omenjenim pogovorom v žirovski knjižnici vprašal, ali ima knjiga še kakšno posebno sporočilo, je odgovorila, da bi jo veselilo, če bi bralke in bralce spodbudila, da bi bili bolj dejavni v teh oziroma »tistih« rečeh.

Predvsem pa, da se ne bi nehali pogovarjati in dotikati. Ko se enkrat zgodi to, je ljubezni konec, ženske začne boleti glava, moški pa se nehajo umivati in posedajo pred televizorjem, s pivom ali brez. Ženske Milene Miklavčič pričajo o tem, da je lahko tudi drugače in da je možnosti veliko.

Ajda Erznožnik

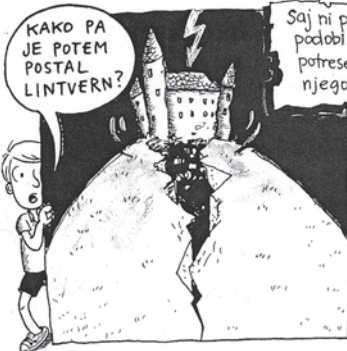
Žirovski Lintvern

To je zmaj, ki že tisočletja prebiva v podzemlju pod žirkom. Vsak večer in vsako jutro pije vodo iz jezera pod zemljo. Čaka, kdaj bo mogel viti skozi luknjo, ki jo bo naredil potres. Takrat bo požrl najlepšo deklico in z vodo zalil celo kotlino. Tako se bo maščeval za vsa leta, ko je bil po pravici priklenjen tam dol...

Bil je neznansko bogat pa tudi zelo zleht! Na vse mogoče načine je izkoriščal, poniževal in ustrahoval svoje ljudi, samo da bi si nagrabil še več bogastva, njim pa ni privoščil dostojnega življenja...

Lintvern deklice ni maral, ker ni bila hudobna, kot on

Nekoč jo je hotel prodati turškemu paši v sužnost

Tedaj pa je bila zvrhana mera njegovih hudobij. Grad se je stresel in vse je izginilo in se zavilo v črno skrivnost...

TUDI UBOGA DEKLICA?

TODA KAKO IN KDO BI LAHKO REŠIL ROZALIJO, STRIC ŠIME POVEJ!

Da, tudi ona...

Vsako pomlad zraste na skrivnostnem kraju nad brezdom lep in čudno velik gorski nagelj, ki odpre vrata v podzemni svet. A utragah ga sme le tisti, ki je pošten in pogumen, kajti le tak lahko premaga zlo...

Deklica pa ima ključ do Lintvernovih zakladov, ki se ga rešitelj ne sme dotakniti! Sicer lahko Lintvern požre še njega in kottino zalije z vodo...

No, kje pa so ovce?

KOSILO JE OB 12H! NE ZAMUJAJTE

UBOGA DEKLICA

LE KAKO BI JO LAHKO REŠIL?

ZAKLAD...

KJE PA JE MLADEN?

PRI VSEH ČRNIH BESIH PODZEMELJSKEGA SVETA JAZ SEM ZADNJI SLOVENSKI LINTVERN HA - HA!

JAGA BABA V DNU JEZERA

VSE JE ČRNO IN GRDO, KOT ŽE TISOLETJA, GOSPODAR...

POGLEJ NO, TI MOJ ČRNI ČUVAR, JE DANES KAJ NOVEGA? SE MOGOČE ŽE ODPIRA KAKŠNA LINA, KI BI VOBILA IZ PODZEMLJA?

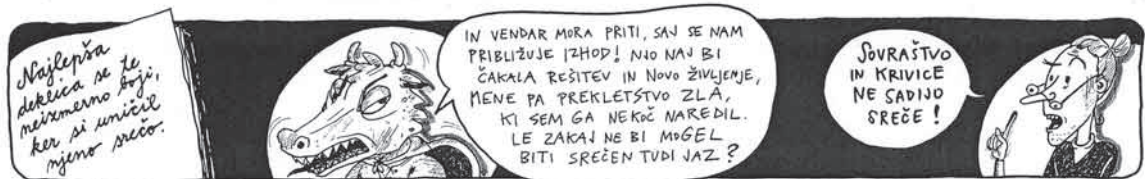

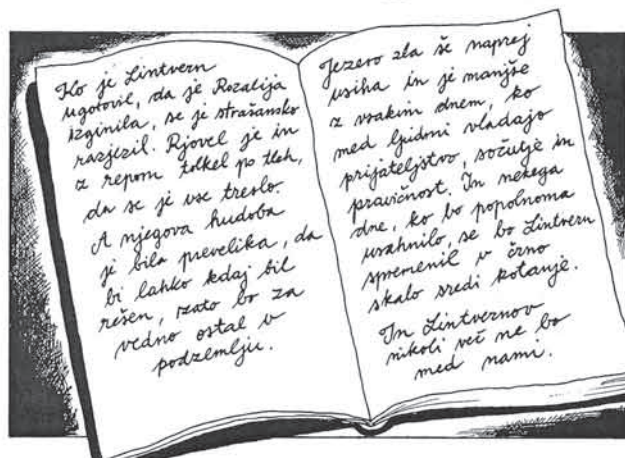
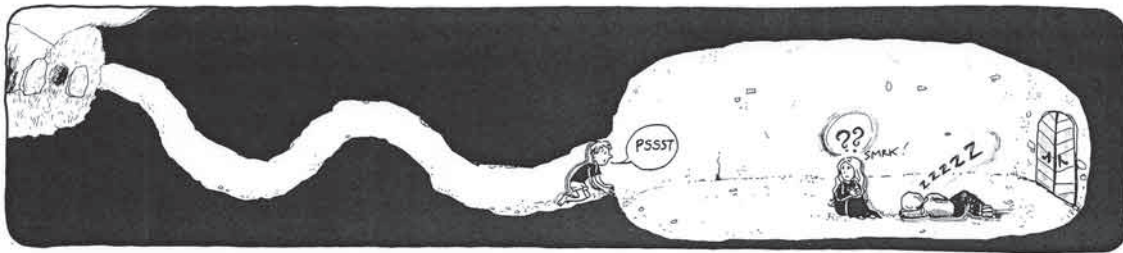
LE ZDI SE MI, DA SE JEZERO SUŠI IN JE VEDNO MANJŠE ...

JEZERO SE NAPAJA IZ SOLZA MNIH PODOŽNIKOV, KI SO JIH PRETČILI ZARADI MENE! VSE DOKLER VLADAVO TAM ZGORAJ TEMNE SILE IN DRŽJO LJUDI V STRAHU, NE MORE PRESAHNITI. POLES TEGA JE JEZERO ZLA BREZMEJNO VELIKO! LE KAKO BI MOGLA PRESAHNITI?!

GOSPODAR! POGLEJTE TJA! NEKDO PLEZA PREKO DIVJEGA SKALOVJA PROTI NAM!

HA! KAJ RES? MORDA PA SE LE BLIŽA KONEC MOJI SUŽNOSTI? ZATROBI V BOJNI ROG VRATAR IN VSI NAJ PRIDEJO SEM! TUDI ROZALIJA!

Avtorji tega zvezka

DRAGO BAJT, profesor primerjalne književnosti, leksikograf, prevajalec, esejist in publicist, doma iz Rovt v Selški dolini (kamor se je njegov oče priženil iz Žirovskega Vrha sv. Urbana), živi v Ljubljani in Rafolčah pri Lukovici

DR. MAJA BOGATAJ JANČIČ, pravnica, specialistka za avtorsko pravo, ustanoviteljica in vodja Inštituta za intelektualno lastnino (IPI) v Ljubljani, doma iz Žirov (Jezerska ulica), živi v Ljubljani

ALEŠ DOLENC, ekonomist, direktor M Sora d. d., Žiri, živi v Žireh

AJDA ERZNOŽNIK, diplomirana slikarka, doma iz Žirov (Novovaška cesta), živi in ustvarja v Kranju

DR. BORIS GOLEC, zgodovinar, znanstveni svetnik Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU

DR. APOLONIJA KLANČAR, profesorica angleščine in klasične filologije, uči na Osnovni šoli Žiri, živi v Žireh

STANE KOSMAČ, akademski slikar, učitelj na Osnovni šoli Žiri, živi v Žireh

TOMAŽ KOSMAČ, pisatelj, živi med Idrijo in Godovičem

DR. PETRA LEBEN SELJAK, antropologinja, ima status zasebne raziskovalke, doma iz Škofje Loke, živi v Žireh

MILENA MIKLAVČIČ, novinarka in pisateljica, avtorica osmih knjig, živi v Žireh

POLONA MLAKAR BALDASIN, samostojna poklicna fotografinja, živi v Žireh

MIHA NAGLIČ, urednik, publicist in kulturni delavec, živi v Žirovnici, južno od Žirov

NEJKO PODOBNIK, novinar in urednik, v pokoju, živi v Žireh

LOJZE POTOČNIK, diplomirani laični teolog, živi v Koprivniku (občina Žiri)

JANEZ RAMOVEŠ, pesnik, živi v Suši pod Blegošem

FRANC TEMELJ, elektrotehnik, fotograf, konstruktor v raziskovalni enoti tovarne Kladivar Žiri, živi v Žireh in Puštalu

ALFONZ ZAJEC, upokojenec, žirovski kronist in domoznanec, prvi predsednik in častni član Muzejskega društva Žiri, živi v Žireh

HELENA ZORJAN, oblikovalka in slikarka, skoraj štiri desetletja oblikovalka v Etiketi Tiskarni Žiri, zdaj mlada upokojenka, živi v Žireh (Bedrih)

MAG. VIKTOR ŽAKELJ, politik in ekonomist, v pokoju, predsednik Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar, živi v Žireh in Ljubljani

Kazalo ŽO 41

UVODNIKI

- 5 Ajda Erznožnik: Uspavanka za Evo
- 7 Aleš Dolenc: Cenimo, kar imamo, a to nas ne bo ustavilo
- 13 Miha Naglič: To ni »kriza«, prihaja nava stvarnost

ESEJ OB 70-LETNICI UPORA PROTI OKUPATORJU

- 19 Viktor Žakelj: Pomisli o poljanski vstaji sedemdeset let kasneje

INTERVJU: ALFONZ ZAJEC, PRED NJEGOVO 80-LETNICO

- 32 Miha Naglič: Manjka nam več možate besede!

INTERVJU: DR. MAJA BOGATAJ JANČIČ, PRAVNICA

- 68 Milena Miklavčič: Kako je z ustvarjalnostjo in avtorskim pravom v digitalni dobi

DOMOZNANSTVO

- 81 Alojz Demšar in Petra Leben Seljak: Mrzli Vrh v 17. in 18. stoletju
- 97 Lojze Potočnik: Žirovski Ukrajinci

V SPOMIN

- 106 Nejko Podobnik: Mož, ki je iskal najstarejše poti na Žirovskem
- 109 Lojze Potočnik: Duhovnik Mirko Žakelj

DVE RESNIČNI ZGODBI

- 117 Alfonz Zajec: Bogôva
- 119 Alfonz Zajec: Slikar Jaki

LIKOVNA PRILOGA

- 121 Stane Kosmač: Ptice Helene Zorjan

IZ SODOBNE RUSKE PROZE

- 129 Jevgenij Popov/Drago Bajt: Svobodna ljubezen
- 131 Vjačeslav Pjecuh/Drago Bajt: Serafin Serafim
- 134 Viktor Jerofejev/Drago Bajt: Perzijski bezeg
- 136 Marina Palej/Drago Bajt: Randi
- 138 Saša Sokolov/Drago Bajt: Žalostna buba

LEPOSLOVJE

- 144 Apolonija Klančar: Soneti
- 149 Janez Ramoveš: Na kaj pomislim, ko slišim besedo čipka
- 151 Tomaž Kosmač: Rudnik živega srebra Idrija
- 160 Tomaž Kosmač: Prometna nesreča

NOVE KNJIGE

- 164 Boris Golec: O Knjigi hiš na Žirovskem
- 166 Franc Temelj: Hrepenjenja Irene Zavodnik Tratnik
- 168 Miha Naglič: Ženske Milene Miklavčič

STRIP: ŽIROVSKI LINTVERN

- 173 Ajda Erznožnik: Žirovski Lintvern

SLIKOVNA PRILOGA: ZGODILO SE JE NA ŽIROVSKEM

Fotografije dogodkov na Žirovskem od novembra 2010 do novembra 2011

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik XXXII (2011), zvezek 33, številka 41

Ustanovitelj

DPD Svoboda Žiri (Literarna sekcija) in Muzejsko društvo Žiri
Zbornik izhaja občasno, najmanj enkrat letno, ob stalni denarni podpori Občine Žiri in nekaterih podjetij.

Glavni in stalni pokrovitelji

Občina Žiri, Alpina, d. o. o., Etiketa tiskarna, d. d., Poclain Hydraulics Group – Kladivar d. o. o., M Sora, d. d., Žiri – vse v Žireh in Marmor Hotavlje, d. d.

Predsednik uredniškega sveta akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor Stane Kosmač, Miha Naglič, Nace Naglič, Tončka Stanonik, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik Miha Naglič

Oblikovalec Stane Kosmač

Lektorica Tončka Stanonik

Stalni sodelavci – uredniški svet

Milka Bokal, Metka Debeljak, dr. Alojz Demšar, Tone Eniko, Ajda Erznožnik, dr. Pavel Gantar, dr. Lojze Gostiša, dr. Spomenka Hribar, Joži Kacin, Vladimir Kavčič, Tomaž Kosmač, dr. Franc Križnar, Tomaž Kržišnik, dr. Petra Leben Seljak, mag. Matjaž Mazzini, Milena Miklavčič, Andrej Mlakar, Anton Mlakar, Barbara Mlakar, Polona Mlakar Baldasin, dr. Anton Mlinar, dr. Zdravko Mlinar, Peter Naglič, Jože Peternelj, Nejko Podobnik, Beta Poljanšek Koman, Lojze Potočnik, dr. Tadeja Primožič, Janez Ramoveš, Izidor Rejc, Ivan Reven, dr. Marija Stanonik, Olga Vončina, Alfonz Zajec, Helena Zorjan, Anton Žakelj, mag. Viktor Žakelj

Nekdanji sodelavci

Karel Bernik (1912–93), Marijan Dolenc (1930–81), Rado Jan (1925–2008), Franc Kopač (1953–2008), Vlasto Kopač (1913–2006), Janko Majnik (1918–2000), mag. Branko Mlinar (1923–2010), Matevž Pečelin (1948–2008), Konrad Peternelj Slovenec (1936–2000), Slobodan Poljanšek (1944–2003), dr. Ivan Sedej (1934–97), Vladimir Simončič Vlastja (1911–2000), Anton Žakelj (1907–2006)

Naslov uredništva

Žirovski občasnik, SI - 4226 Žiri, p. p. 51
E-pošta: miha.naglic@siol.net

Naslov pooblaščenega izdajatelja in založnika

Pegaz International d. o. o., Ljubljana, Aljaževa ulica 10, 1000 Ljubljana
E-pošta: pegaz.int@siol.net

Cena tega kompleta 25 EUR

Naklada 500 izvodov

Elektronski prelom Pegaz CDT d. o. o., Ljubljana

Tisk Studio Print d. o. o., Ljubljana

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Redakcija tega zvezka končana oktobra 2011.

ISSN 0351-5966

Žirovski občasnik je več kot časnik – je cela knjiga!

SLIKOVNA PRILOGA

V tej slikovni prilogi smo (i)zbrali nekaj fotografij oseb in dogodkov, povezanih z delom Muzejskega društva Žiri ter avtorske in uredniške ekipe Žirovskega občasnika v letih 2010/2011. Prvi dogodek te vrste je bilo odprtje nove stalne čevljarске razstave v Muzeju Žiri 5. novembra 2010. Drugi pa izid Knjige hiš na Žirovskem in predstavitve le-te v Žireh (20. 1. 2011), Zavrvcu (27. 2. 2011) in Ledinah (13. 3. 2011). Avtorja Knjige hiš na Žirovskem sta za svoje delo prejela priznanje Občine Žiri za leto 2011, izročil jima ga je župan Janez Žakelj na slovesnosti v galeriji Muzeja Žiri 23. 6. 2011.

Nova stalna čevljarška razstava v Muzeju Žiri. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Čevljarška veterana Anton Gorjup in Franc Kranjc (desni). / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Odprtje nove stalne čevljarke razstave v Muzeju Žiri, 5. novembra 2010. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Mag. Tita Porenta, etnologinja, avtorica razstave. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Predstavitve Knjige hiš na Žirovskem, Žiri, 20. januarja 2011: avtorska in uredniška ekipa na odru. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Predstavitve Knjige hiš na Žirovskem, Žiri, 20. januarja 2011. Z leve: povezovalka Monika Tavčar, dr. Marija Stanonik, recenzentka knjige, avtorska in uredniška ekipa. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Predstavitve Knjige hiš na Žirovskem, Žiri, 20. januarja 2011: avtorja podpisujeta knjige. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Predstavitve Knjige hiš na Žirovskem, Gasilski dom Zavratec, 27. februarja 2011. / Foto: Robert Rijavec

Predstavitve Knjige hiš na Žirovskem, Gasilski dom Ledine, 13. marca 2011. / Foto: Silvij Bogataj

Predstavitve Knjige hiš na Žirovskem, Gasilski dom Ledine, 13. marca 2011. Založnik Nace Naglič izroča izvod knjige Silvi Brence, predstavnici KS Ledine. / Foto: Silvij Bogataj

Na slovesnosti pred praznikom Občine Žiri, Muzej Žiri, na kresni večer, 23. junija 2011. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Priznanje Občine Žiri za leto 2011 sta prejela dr. Petra Leben Seljak in dr. Alojz Demšar, avtorja Knjige hiš na Žirovskem. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

OBČINA ŽIRI

Loška cesta 1, 4226 Žiri

Tel. 04 50 50 700, fax: 04 51 05 444,

e-pošta: obcina.ziri@obcina.ziri.si, spletna stran: www.ziri.si

Osnovni podatki o občini:

površina 49 km², skupno število prebivalcev 5065, moški 2464, ženske 2601, 18 naselij (mesto Žiri in 17 vasi), 47 ulic, 1161 hišnih števil, okoli 1684 gospodinjstev

Občinski praznik

25. junij

Župan

JANEZ ŽAKELJ

Občinski svetniki

Peter Dolenc, Ida Filipič Pečelin, Silva Frelj, Branko Jesenovec, Angela Jezeršek, Anton Klemenčič, Martin Kopač, Vesna Kranjc, Silvester Mlinar, Marko Mrlak, Judita Oblak, Martin Oblak, Matjaž Oblak, Milan Oblak, Milan Sovinc

Občinska uprava

Šteje 15 zaposlenih.

V njenem okviru delujeta tudi režijski obrat s štirimi zaposlenimi, ki opravlja storitve gospodarske javne službe: vodooskrba, zbiranje in čiščenje odpadnih voda, ravnanje z odpadki in pokopališka služba.

Direktor občinske uprave

FRANCI KRANJC

SMUČANJE BREZ ZMRZOVANJA

Vedno suhi, vedno topli in pripravljeni na akcijo.

4DPT
Prezračevalni sistem
ALPINA

20%
bolj suh
čevljev

4
D
P
T

Dihanje
Vodoodpornost
Odvajanje vlage
Prezračevanje

 alpinia

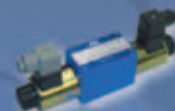
Prešernovi nagrajenci 2011. Desno oblikovalec Jure Miklavc, ki je dobil Nagrado Prešernovega sklada tudi za oblikovanje tekaških čevljev Alpinia.

Hidravlične sestavine

Hidravlični sistemi

Storitve

Potni, tlačni in tokovni ventili
za odprte tokokroge

Zavorni ventili in izplakovalni
ventili za zaprte tokokroge

Posebni ventili in bloki

Hidravlične naprave

Motorji in črpalke

Elektronske sestavine

Program
zastopstev

Parker

SUN hydraulics

RAZVOJ, PROIZVODNJA IN TRŽENJE SESTAVIN, SISTEMOV IN STORITEV S PODROČJA FLUIDNE TEHNIKE

Kladivar, tovarna elementov za fluidno tehniko Žiri, d.o.o., Industrijska ulica 2 - SI - 4226 ŽIRI, SLOVENIJA
Tel.: +386 (0)4 51 59 100 - Fax: +386 (0)4 51 59 122 - info-slovenia@poclain-hydraulics.com - A Poclain Hydraulics Group Company

PH
POCLAIN HYDRAULICS
DRIVING INNOVATION

35 let

**OBMOČNA OBRTNO-PODJETNIŠKA
ZBORNICA ŠKOFJA LOKA**

00Z Škofja Loka
Spodnji trg 2
4220 Škofja Loka

tel.: 04 50 60 200
o0z.sk.loka@siol.net
www.o0z-skofjaloka.si

Naloge:

- zastopanje interesov članov;
- oblikovanje pobud, pripomb in zahtev za izboljšanje pogojev razvoja obrti in podjetništva;
- aktivno sodelovanje z organizacijami na lokalnem in državnem nivoju;
- izobraževanje in usposabljanje;
- strokovno svetovanje;
- informiranje;
- skrb za promocijo članov;
- zastopanje interesov delodajalcev;
- izvajanje javnih pooblastil (obrotni register, vstopna točka eVEM,...);
- skrb za druženje članov;
- vključevanje v družbeno pomembne akcije in vlaganje v boljše okolje.

00Z Škofja Loka je v letu 2011 praznovala 35-letnico svojega delovanja. Ob tej priložnosti so bila podeljena tudi priznanja krovne organizacije Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije nekaterim vidnejšim predstavnikom 00Z

Na sliki (od leve proti desni): Štefan Pavlinjek (predsednik OZS), Jože Misson (podpredsednik 00Z), Milan Hafner (predsednik 00Z), Viktor Barlič (predsednik OKK OZS), Andrej Karlin (predsednik Nadzornega odbora 00Z) in Matjaž Oblak (podpredsednik 00Z).

35 let

Oglasno sporočilo

FLEKSI OSEBNOSTNI TEST:

Kakšen naložbeni načrt potrebujete?

V današnjih časih je nujno imeti naložbeni načrt v vsaki družini. Potreben je za vse generacije. Vsak posameznik potrebuje celovito zavarovalno-finančno rešitev. Morda sodite med osebe, ki naložbenega načrta še nimajo oblikovane? Test bo pokazal, kakšne so smerice za vaš naložbeni načrt.

1. Ali investirate prosta sredstva?

- a) Da b) Ne

2. Ali varčujete za prihodnost?

- a) Da b) Ne

3. Imate sklenjeno zavarovanje, pri katerem so vam sredstva ves čas na voljo?

- a) Da b) Ne

4. Imate z enim zavarovanjem urejeno investiranje, varčevanje in zavarovanje?

- a) Da b) Ne

5. Imate zavarovanje, pri katerem vam ni potrebno vnaprej določiti zavarovalne dobe?

- a) Da b) Ne

REZULTATI FLEKSI OSEBNOSTNEGA TESTA

A FLEKSI TIP

Če ste na vsa vprašanja odgovorili z »da«, imate po vsej verjetnosti že sklenjeno Investicijsko zavarovanje FLEKS, FLEKS ZA MLADE ali FLEKS ZA ODRASLE. Svetovalca na 080 555 555 pokličite, kadarkoli boste želeli svojega FLEKSA prilagoditi vašim trenutnim potrebam ali ko boste želeli skleniti FLEKS zavarovanja za druge družinske člane.

B DELOMA FLEKSI TIP

Če ste z »da« odgovorili na tri ali štiri vprašanja, ste ravno v fazi oblikovanja naložbenega načrta in potrebujete še pomoč v obliki strokovnega svetovanja. Pokličite svetovalca na 080 555 555 in se dogovorite za predstavitev Investicijskega zavarovanja FLEKS, FLEKS ZA MLADE ali FLEKS ZA ODRASLE.

C S PRAVO POTEZO BOSTE POSTALI FLEKSI TIP

Če ste z »da« odgovorili na dve vprašanja ali manj, nujno potrebujete svetovanje za oblikovanje vašega naložbenega načrta. Pokličite svetovalca na 080 555 555 in se dogovorite za predstavitev Investicijskega zavarovanja FLEKS, FLEKS ZA MLADE in/ali FLEKS ZA ODRASLE.

Ko življenje postavi vprašanje, vi poznate odgovor.

Investicijska zavarovanja FLEKS, FLEKS ZA MLADE in FLEKS ZA ODRASLE. FLEKS. Odgovor za vse.

ZAVAROVALNICA TRIGLAV, d.d.

www.triglav.si

etiketa

tISKARNA

NEŠTETIH MOŽNOSTI.

KONKURENČNA,

ZANOSLJIVA,

INOVAJIVNA,

VAŠA PRAVA IZBIRA!

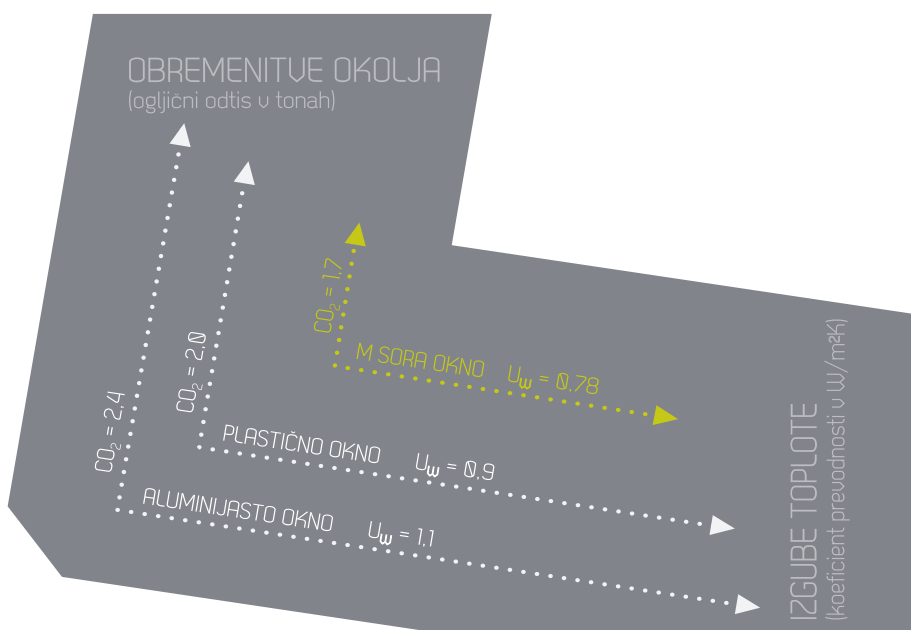
ČLOVEKU DRAGOCENI, NARAVI PRIJAZNI.

Lesena okna M SORA so čedalje bolj smotrna izbira. Ob izredni izolativnosti jih odlikuje tudi ekološko optimalen način proizvodnje: naravi prijazna površinska obdelava lesa in vrsta inovativnih postopkov, ki varčujejo z energijo in ne onesnažujejo okolja.

Ker je vaše okno energetsko varčno na okolju prijazen način, lahko pri nakupu računate na subvencijo ekološkega sklada.

Samo vrhunska okna zagotavljajo visoko izolativnost na okolju prijazen način.

M SORA

ISSN 0351-5966

9 770351 596002

